Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

Genderové vnímání války prostřednictvím vzpomínek

Diplomová práce

Autorka: Bc. Sandra Foffová

Studijní program: N0114A300051 – Učitelství pro 2. stupeň základních škol

Studijní obor: N2SCJ – Český jazyk a literatura

N2SRJ – Ruský jazyk a literatura

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Alena Zachová, CSc.

Oponent práce: Mgr. Jan Bílek, Ph.D.

Hradec Králové 2023

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

Zadání diplomové práce

Autor: **Bc. Sandra Foffová**

Studium: P20P0396

Studijní program: N0114A300051 Učitelství pro 2. stupeň základních škol

Studijní obor: Český jazyk a literatura, Ruský jazyk a literatura

Název diplomové práce: **Genderové vnímání války prostřednictvím vzpomínek**

Název diplomové práce AJ: Gender perception of war through memoirs

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce se zaměřuje na memoárovou literaturu mužů, kteří přežili druhou světovou válku, na analýzu a interpretaci jejich děl, ve kterých zachycují své zkušenosti a očitá svědectví. Dále se práce snaží porovnat tyto vzpomínky se vzpomínkami přeživších žen. Cílem je přiblížit čtenáři pocity a emoční prožívání obětí holocaustu tak, jak nám jsou prostřednictvím textu sdělovány.

HOLÝ, Jiří. Šoa v české literatuře a v kulturní paměti. Praha: Akropolis, 2011. ISBN 978-80-87481-14-1.

TODOROV, Tzvetan. V mezní situaci. Přeložil Kateřina LUKEŠOVÁ. Praha: Mladá fronta, 2000. Souvislosti (Mladá fronta). ISBN 8020408533.

VÁLEK, Vlastimil. K specifičnosti memoárové literatury. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1984.

Zadávající pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury, Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Alena Zachová, CSc.

Oponent: Mgr. Jan Bílek, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 12.11.2020

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením doc. PaedDr. Aleny Zachové, CSc. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

.....

Podpis autora

Poděkování:

Děkuji doc. PaedDr. Aleně Zachové, CSc., vedoucí mé diplomové práce, za profesionální přístup, za cenné rady a připomínky, za trvalou vstřícnost a ochotu, za odborné materiály, které mi doporučila, za čas, který mi věnovala. Dále bych ráda poděkovala mé rodině za podporu a pochopení.

Anotace

FOFFOVÁ, Sandra. *Genderové vnímání války prostřednictvím vzpomínek.* Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2023. 120 s. Diplomová práce.

Diplomová práce se zaměřuje na memoárovou literaturu mužů, kteří přežili druhou světovou válku, na analýzu a interpretaci jejich děl, ve kterých zachycují své zkušenosti a očitá svědectví. Dále se práce snaží porovnat tyto vzpomínky se vzpomínkami přeživších žen. Cílem je přiblížit čtenáři pocity a emoční prožívání obětí holocaustu tak, jak nám jsou prostřednictvím textu sdělovány.

Klíčová slova:
druhá světová válka, Židé, gender, ženy, muži, memoárová literatura, holocaust, antisemitismus, perzekuce

Annotation

FOFFOVÁ, Sandra. *Gendered perceptions of war through memories.* Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2023. 120 pp. Diploma Thesis.

The diploma thesis focuses on the memoir literature of men who survived the Second World War, on the analysis and interpretation of their works, in which they record their experiences and witness testimonies. Furthermore, the work tries to compare these memories with the memories of surviving women. The goal is to bring the reader closer to the feelings and emotional experiences of the victims of the Holocaust as they are communicated to us through the text.

Key words:
The Second World War, the Jews, gender, women, men, memoir literature, the Holocaust, anti-Semitism, persecution

Obsah

ÚVOD **8**

1 GENDER **11**

1.1 GENDEROVÁ ROLE 12

2 HOLOCAUST **13**

2.1 PAMÁTNÍKY 14
2.2 STOLPERSTEINE 15

3 VZPOMÍNKOVÁ LITERATURA **17**

3.1 HOLOCAUST V LITERATUŘE 18
3.2 HOLOCAUST VE FILMU 22
3.3 VYBRANÁ MEMOÁROVÁ LITERATURA 24

4 ŽIVOT PŘED VÁLKOU **25**

4.1 RODINNÝ ŽIVOT 26
4.2 ŠKOLA 29
4.3 NORIMBERSKÉ ZÁKONY, ZAČÁTEK OKUPACE 31

5 ŽIVOT V GHETTU **37**

5.1 BĘDZIN 39
5.2 TEREZÍN 40

6. TRANSPORT **45**

7 ŽIVOT V KONCENTRAČNÍM TÁBOŘE **47**

7.1 PŘÍJEZD, SELEKCE, SPRCHY 48
7.2 REALITA OSVĚTIMI 58
7.3 ANDĚL SMRTI, PLYNOVÉ KOMORY, KREMATORIUM 85
7.4 DALŠÍ TÁBORY 94

8 OSVOBOZENÍ **104**

9. NÁVRAT DO NORMÁLNÍHO ŽIVOTA **106**

9.1 SAM PIVNIK 107
9.2 MILOŠ BONDY 108

10 ZÁVĚR **110**

11 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY: **116**

ÚVOD

„Pokud bychom drželi minutu ticha za každou oběť holocaustu, mlčeli bychom po 11 a půl let.“[1]

Tato diplomová práce navazuje na práci předchozí, bakalářskou, s názvem *Válka očima ženských memoárů,* která si kladla za cíl popsat všední život židovských dívek během druhé světové války zachycený ve vzpomínkových dílech. Tuto tematiku jsem nyní rozšířila o analýzu a interpretaci mužských memoárů, v nichž jsou zaznamenány jejich zkušenosti a očitá svědectví. Dále se práce snaží porovnat tyto vzpomínky se vzpomínkami přeživších žen. Cílem je přiblížit čtenáři pocity a emoční prožívání obětí holocaustu tak, jak nám jsou prostřednictvím textu sdělovány.

Diplomová práce vychází především z memoárové literatury. Podrobněji zkoumá paměti Sama Pivnika *Osvětim: příběh mého přežití: přežil jsem peklo Osvětimi, pochod smrti i potopení lodi Cap Arcona* a Miloše Bondyho *Co odvál dým, aneb, Jak jsem přežil holokaust*. Tato díla jsou porovnávána s paměťmi přeživších žen, jež byly centrem naší pozornosti v práci bakalářské. Jedná se o *Mengeleho děvče* Violy Stern Fisherové, *Hvězdy nad námi* Evy Slonimové a *Odložený život: Skutečný příběh osvětimské knihovnice* Dity Krausové.

Vedle literatury vzpomínkové byla pro práci oporou také literatura odborná. Pracovali jsme především s díly *Řád teroru: koncentrační tábor* Wolfganga Sofskyho, *Holokaust: Zločin proti lidstvu* Guida Knoppa, *Holocaust* Františka Emmerta, *Holocaust: „nová historie“* Laurence Reese, *Ve stínu holocaustu a komunismu* Aleny Heitlingerové, *Šoa v české literatuře a kulturní paměti* Jiřího Holého, *K specifičnosti memoárové literatury* Vlastimila Válka aj.

V první části diplomové práce si připomeneme některé pojmy, jež jsou blíže vymezeny v předchozí práci, jelikož jsou pro daný text důležité a budeme s nimi dále pracovat. Jedná se o pojmy gender, holocaust a vzpomínková literatura. Dále se zmíníme o tématu holocaustu v literatuře, a to jak v literatuře vzpomínkové, tak i v beletristické. Budeme se také věnovat kinematografii, která je nedílnou součástí kultury, a uvedeme

[1] Dominik Feri (2019)

několik filmů zpracovávajících tuto tematiku. Vzpomeneme také koncentrační tábory, kde se odehrávaly veškeré hrůzy páchané na lidech různých národností. Přiblížíme si tzv. kameny zmizelých.

Ve druhé části této závěrečné práce se již zaměříme na vybraná memoárová díla přeživších mužů, která budeme podrobně zkoumat a zároveň porovnávat s díly přeživších žen. Naše pozornost bude věnována různým obdobím v životech těchto obětí holocaustu. Vylíčíme život před válkou, každodenní režim daných rodin, postupná omezení a jejich vliv na životní standardy. Neopomineme ani pobyt v ghettu, transport do koncentračního tábora a realitu v těchto vyhlazovacích zařízeních. Pomocí zaznamenaných vzpomínek si přiblížíme atmosféru tehdejší doby, dozvíme se, s jakými strastmi se museli naši autoři denně vypořádat při boji o holý život, co jim pomohlo přežít veškeré utrpení a dožít se konce války. Zmíníme se také o životě po válce. Veškeré skutečnosti budeme porovnávat se vzpomínkami přeživších žen, jejichž díla byla blíže studována v mé předchozí, bakalářské práci. Pro podtržení dobové atmosféry uvádíme doslovné citace přeživších.

Vliv na výběr takto citlivého tématu měla především snaha o vlastní přispění k šíření povědomí o událostech spojených s druhou světovou válkou a s osudy Židů. Dnes žije již jen malé procento těch, kteří si hrůzy holocaustu a nelidského zacházení prožili na vlastní kůži a mohou o nich podávat svá svědectví. Tito lidé se často sami přičinili a přispívali k osvětě na besedách a přednáškách pořádaných pro širokou veřejnost. Sama jsem se několika takových setkání zúčastnila, ať už na základní, střední či vysoké škole. Nic nedokáže přiblížit realitu a atmosféru šoa jako právě vlastní zkušenost předávaná prostřednictvím vyprávění těchto přeživších. Cennými důkazy o nacistickém vyhlazování jsou právě sepsané paměti, tj. memoáry, což potvrzuje i Jiří Holý: *„Je třeba toto téma připomínat. S odchodem generace bezprostředních pamětníků šoa se totiž zvolna vytrácí i historická paměť.“* (Holý, 2011, s. 12)

Jak již bylo zmíněno v předchozí práci, všichni přeživší mají můj obdiv za to, čím si prošli, co si vytrpěli a především, že to nevzdali, vydrželi a mohli se vrátit zpět do normálního života, který však v jejich případě už nikdy nemohl být jako dřív. Většina ztratila svou rodinu, své nejbližší a zůstaly jim hluboké rány na srdci. I přes to žili svůj život dál, vystudovali, našli si zaměstnání a založili vlastní rodinu. Bondy uvádí, že *„dnes je často slyšet, i z úst významných židovských osobností, že to všechno, co Němci způsobili, se sice dá odpustit, ale že se to nedá zapomenout. Podle mého názoru se to*

nedá ani zapomenout, ani odpustit. Protože neodpustit je možné i bez nenávisti. Obojí nelze, ba co víc: nejenže nesmíme zapomenout, nejenže nemůžeme odpustit, ale nesmíme ani nenávidět.“ (Bondy, 2017, s. 319–320)

Období holocaustu je i dnes, sedmdesát osm let od konce války, stále živým a bolavým tématem. Považuji za důležité, aby se povědomí o problematice šoa šířilo dál, především mezi nejmladší generace, které představují naši budoucnost. Historie učí. Každý jedinec by měl nejen znát dějiny své země a světa vůbec, ale měl by dějiny také využít k pochopení, ponaučení se a usilovat o to, aby se nic podobného již nikdy neopakovalo. Dnes, v době moderních technologií, internetu a svobody, se často setkávám s těmi, kteří si neváží toho, co mají, jakých příležitostí se jim dostává, vše berou jako samozřejmost, zvyšují své nároky a chtějí stále víc a víc. I proto je, dle mého názoru, velmi důležité šířit povědomí o tom, co se v minulém století dělo a čím si lidé museli projít. Všichni bychom se měli pozastavit nad tím, jak si dnes žijeme, že můžeme studovat na škole podle vlastního výběru, pracovat a podnikat, svobodně cestovat aj. Měli bychom si uvědomit, že tyto možnosti naši rodiče a prarodiče neměli, nic nebylo a stále není samozřejmostí. Je opravdu důležité přehodnotit vlastní priority a začít si vážit doby, do které jsme se narodili, doby, ve které vyrůstáme, studujeme, pracujeme a do které přivedeme vlastní potomky, stejně jako je důležité vážit si věcí, které máme či můžeme mít.

1 GENDER

Gender neboli rozdílnost pohlaví, je podle Akademického slovníku cizích slov *„(rodový) rozdíl mezi muži a ženami z hlediska jejich postavení a uplatnění ve společnosti a kultuře.“* Internetová jazyková příručka uvádí tento pojem ve významu *„sociálně, psychologicky a kulturně podmíněná rozdílnost pohlaví (mužů a žen).“*[2] Český statistický úřad charakterizuje gender jako *„kulturní charakteristiky a modely přiřazované mužskému nebo ženskému biologickému pohlaví a odkazuje na sociální rozdíly mezi ženami a muži. Tyto role se mění s časem a významně se liší podle kultury národa a dané historické etapy vývoje společnosti. Nejsou tedy přirozeným, daným rozdílem mezi muži a ženami, ale dočasným vývojovým stupněm sociálních vztahů.“*[3]

Pojem gender pochází z jazyka anglického s původním významem jmenný rod. Jeho užití ve smyslu rodu člověka je doloženo již z 15. století. V 50. letech 20. století termín hojně využíval sexuolog John Money. Největší rozšíření pojem zaznamenal v 70. a 80. letech během vzestupu feministického bádání. (Haig, 2004, s. 87) K důležitým jménům v oblasti zkoumání genderu patří Ann Oakleyová se svým dílem *Pohlaví, gender a společnost* z roku 1972. Na počátku 80. let jsou výraznými postavami Suzanne Kesslerová a Wendy Mckennová, jež termín chápou jako *„označení pro veškeré rozdíly mezi ženami a muži, mezi feminním a maskulinním, a to včetně tvaru pohlavních orgánů.“* (Dea, 2016, s. 23) Od 90. let se stává přední osobností této problematiky filosofka a teoretička Judith Butlerová. K jejím nejvýznamnějším knihám řadíme *Potíže s rodem* (1990) a *Závažná těla* (1993). Butlerová kritizuje rozdělení na maskulinitu a feminitu, pohlaví a gender. (Dea, 2016, s. 26)

Fifková (2010, s. 439) užívá termín gender ve významu rod, Vrhel (2010, s. 675) chápe tento pojem jako sociální pohlaví, čemuž odpovídá i definice Valdrové: „*Výrazu gender odpovídá v češtině sociální pohlaví, jež v protikladu k biologickému pohlaví není dáno narozením, nýbrž socializací – společenskými normami, očekáváními a omezeními. Členky a členové společnosti jsou socializováni tak, aby vykonávali své ženské a mužské*

[2] Internetová jazyková příručka [online] (2008–2023). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 1. 5. 2023. <https://prirucka.ujc.cas.cz/>.
[3] Gender: Základní pojmy. Český statistický úřad [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/gender/gender_pojmy

role podle kulturně a dobově specifických požadavků; dnešní pojetí genderu ale zahrnuje též problematiku menšinových pohlaví.“[4]

1.1 GENDEROVÁ ROLE

Genderová, či rodová role, je vlastnost či způsob chování, jež jsou připisovány na základě nepsaných společenských norem konkrétnímu pohlaví, genderu. (Hrdličková, 2007, s. 9) Tyto role jsou chápány jako součást společenského pojetí mužství a ženství. (Mcilvenny, 1994, s. 127) Rozdíly v oblasti genderových rolí lze pozorovat např. geograficky, tj. v odlišných kulturách. Odlišnosti nalezneme, budeme-li zkoumat západní kulturu, která je založena na principech křesťanství, a kulturu východní, jež vychází z islámu. Neopomiňme ani tradičně žijící domorodé kmeny. (Fortin, 2005, s. 416)

Rozdíly v rolích však nemusí být pouze s ohledem na geografii, lišit se mohou v konkrétní kultuře v průběhu času. Uveďme příklad z oblasti ekonomiky. Na počátku 20. století pracovalo v západní kultuře okolo 20 % žen, v polovině století počet odpovídal třetině žen a v roce 2000 to bylo již 63 %. (Bose, 2010, s. 22) V některých kulturách může být rodová role hluboce zakořeněna a její změna je tak pro mnohé nepředstavitelná. Uveďme příklad, kdy jsou lidé dané kultury vychováváni s představou a přesvědčením, že posláním ženy jsou domácí práce. Tato společnost pak ženám neposkytuje možnost vzdělání a tím je potvrzována a utužována jejich role v domácnosti. (Lindsey, 2015, s. 4)

S rolemi souvisí také pojem genderové stereotypy. Jedná se o *„zjednodušující a zaujaté předpoklady týkající se vlastností, názorů a rolí žen a mužů ve společnosti, v zaměstnání a rodině. O mužích se například stereotypně předpokládá, že nikdy nepláčou, jsou nepořádní, agresivní a soutěživí. Ženám se naopak paušálně přisuzuje citlivost, empatie, pořádkumilovnost a poddajnost. Zevšeobecňování mužských a ženských vlastností může často vést k diskriminaci těch, kdo svým chováním vybočují z daného stereotypu (např. tlak na chlapce a muže, kteří mají zájem o tzv. ženské aktivity či péči o dítě a naopak).“*[5]

[4] Jana Valdrová (2017): GENDER. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovnik/GENDER (poslední přístup: 26. 4. 2023)

[5] Gender: Základní pojmy. Český statistický úřad [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/gender/gender_pojmy

2 HOLOCAUST

„Židé nebyli zabíjeni proto, že se odmítali vzdát nějakého přesvědčení, ale proto, že byli Židé.“ (Sofsky, 2006, s. 17)

Termín holocaust jsme blíže vysvětlili v bakalářské práci. Pro účely našeho zkoumání alespoň připomeneme základní významy. Pojem pochází z anglického jazyka ve významu naprosté zničení. Akademický slovník cizích slov uvádí význam *„(v letech 1933–1945) vyhlazování Židů i příslušníků jiných národů n. národností nacisty; úplná zkáza, zničení vůbec.*“ Slovník spisovné češtiny pracuje s psanou formou holokaust a kromě původního významu *„masové vyvražďování Židů v 2. svět. válce*“ uvádí také význam další, *„dnes masové vyhlazování národa, genocida.“*[6] Michálek pojem chápe jako genocidu celé rasy nebo národa.[7] Svozilová uvádí, že holocaust označuje systematické vyhlazení několika milionů Židů v období druhé světové války.[8] Wistrich hovoří o tom, že cílem holocaustu bylo *„zcela vyhladit veškerou evropskou populaci Židů do posledního muže, ženy a dítěte.“* (Wistrich, 2008, s. 13)

Ačkoliv během holocaustu neumírali pouze Židé, ale i Romové, Poláci, tělesně i mentálně postižení jedinci, homosexuálové, političtí vězni apod., dnes si převážná většina z nás pod tímto pojmem představí především tragický osud evropských Židů, kteří byli nejprve perzekuováni, zbavováni majetku a veškerých práv, poté dehumanizováni v nepředstavitelných hygienických podmínkách, vyhladověni na kost, ponižováni a mláceni, aby mohli být nakonec systematicky vyvražděni. Bauman to shrnuje slovy, že *„holocaust skutečně byl židovskou tragédií.“* (Bauman, 2003, s. 10)

Holocaust je důsledkem tzv. konečného řešení židovské otázky, což byl nacistický plán systematického vyhlazení evropských Židů během druhé světové války. Plán, sestavený zastupujícím říšským protektorem Reinhardem Heydrichem, byl schválen na konferenci ve Wannsee 20. ledna 1942. Barnavi chápe konečné řešení jako masové vyhlazování židovské populace probíhající v průmyslovém měřítku, které bylo umožněno vytvořenými tábory smrti. (Barnavi, 1995, s. 232) Život Židů byl však

[6] Holokaust. Internetová jazyková příručka [online] (2008–2023). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 11. 5. 2023. <https://prirucka.ujc.cas.cz/>.
[7] Michálek, Emanuel. Ještě k původu slova holocaust. Naše řeč. 1994, 77(5), 271-272.
[8] Svozilová, Naďa. Holocaust. Naše řeč. 1991, 74(3), 162-163.

postupně omezován již od roku 1935, kdy vešly v platnost tzv. Norimberské zákony (viz podkapitola *Norimberské zákony*). Historikové nazývají společenské postavení Židů v období 1938 až 1941 *„ghettem beze zdí“*. (Emmert, 2018, s. 64)

Ve 30. a 40. letech 20. století vzniklo na území celé Evropy značné množství koncentračních táborů, které jsou spolu s terorem a organizovaným vyhlazováním vynálezem 20. století. (Sofsky, 2006, s. 22) Vedle vyhlazovacích táborů, jejímž účelem je vyvraždění, a koncentračních táborů, kde byli vězni registrováni a izolováni v bídných podmínkách, vznikaly také další skupiny táborů. Uveďme sběrné tábory, jejichž účelem byla preventivní policejní vazba, průchozí tábory, kde se pouze čekalo na další transport, pracovní tábory, ve kterých vězni vykonávali těžkou práci, nebo ukázkové tábory, které byly uměle zkrášlovány pro případnou inspekci. (Wistrich, 2008, s. 9) Nejznámějším ukázkovým táborem je bezpochyby Terezín, který 23. června 1944 navštívila mezinárodní organizace Červený kříž. Výsledek této delegace je skandální, neboť nacistická snaha skrýt pravdu byla úspěšná.[9]

2.1 PAMÁTNÍKY

V poválečném období se začaly zřizovat veřejné památníky a veřejné vzpomínky na tyto historické události. Hlavním památníkem Židům z Čech a Moravy, jež byli zavražděni nacisty během druhé světové války, je Pinkasova synagoga v pražském Židovském městě. Památník, jenž zachycuje jména všech 77 297 zavražděných českých i moravských Židů, byl otevřen v roce 1959. V prázdné synagoze jsou na bílých zdech černou barvou napsána příjmení obětí, jež jsou uspořádaná podle obcí. Vytvoření tohoto vzpomínkového díla trvalo deset let. (Heitlingerová, 2007, s. 60) Památník byl však v roce 1968 zavřen a více než dvacet let nebyl přístupný veřejnosti. Během tohoto období byla jména na zdech dokonce odstraněna. Znovuotevření se synagoga dočkala po pádu komunismu a dokončení rekonstrukce v roce 1996. (Heitlingerová, 2007, s. 62) Pinkasova synagoga je jedním z nejstarších památníků svého druhu v Evropě. Autory tohoto unikátního návrhu i samotné realizace byli Václav Boštík a Jiří John.[10]

[9] Zkrášlovací akce a návštěva mezinárodního výboru Červeného kříže v Terezíně (1944). Holocaust [online]. [cit. 2023-05-11]. Dostupné z: https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/propagandisticka-funkce-terezina/zkraslovaci-akce-a-navsteva-mezinarodniho-vyboru-cerveneho-krize-v-terezine-1944/

[10] Památník obětí šoa z českých zemí. Židovské muzeum v Praze [online]. [cit. 2023-05-11]. Dostupné z: https://www.jewishmuseum.cz/pamatky-a-expozice/expozice/pamatnik-obeti-soa/

V roce 1947 vzniká Památník národního utrpení, jenž je v roce 1964 přejmenovaný na Památník Terezín. Toto označení zahrnuje dvě různá, ale sousedící místa: Velkou pevnost a Malou pevnost. Velká pevnost je samotné město Terezín, odkud byli v letech 1941–1945 vystěhováni civilní obyvatelé. Bylo zde zřízeno židovské ghetto a koncentrační tábor především pro Židy z českých zemí. Malá pevnost sloužila jako pevnostní vězení pro politické vězně. (Heitlingerová, 2007, s. 62–63)

Památník Lidice připomíná vyhlazení obce Lidice, ke kterému došlo 10. června 1942, a uchovává vzpomínku na utrpení obyvatel. Důvodem vypálení bylo podezření, že syn rodiny Horákových z Lidic je zapleten do atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, jenž byl 27. května 1942 smrtelně zraněn. Pomsta byla vykonána právě na obyvatelích malé vesničky, přičemž bylo 173 mužů zastřeleno, ženy bojovaly o život v koncentračním táboře v Ravensbrücku, některé děti byly vybrány k poněmčení, ostatní našly smrt ve speciálně upravených autech ve vyhlazovacím táboře Chełmno. Kulturní památkou byl tento areál prohlášen v roce 1962, v roce 1995 se pak nařízením vlády stává národní kulturní památkou.[11]

2.2 STOLPERSTEINE

Termín Stolperstein pochází z němčiny a jeho doslovný překlad znamená *„kameny, o které je třeba klopýtnout“.*[12] V českém jazyce se vžil význam *„kameny zmizelých“.* Jde o betonové dlažební kostky, které se vkládají do chodníku před budovy, v nichž žili oběti holocaustu a nacistického totalitního režimu. První kámen byl položen 16. prosince 1992 v Kolíně nad Rýnem rukou německého umělce Guntera Demniga, jenž tento projekt komentuje slovy: *„Aby si někdo kámen mohl přečíst, musí se před obětí sklonit.“*[13] Tyto kameny na sebe ihned upoutají pozornost svým mosazným povrchem, který je mezi šedými dlažebními kostkami výrazný. Velikost je pouhých 10x10x10 cm, tudíž se člověk musí přiblížit, chce-li se dozvědět více o původním majiteli domu. Text obsahuje větu *„Zde žil/a… “*[14], jméno oběti, rok narození, rok deportace a datum i místo

[11] Památník a pietní území. Památník Lidice [online]. [cit. 2023-05-11]. Dostupné z: https://www.lidice-memorial.cz/pamatnik/pamatnik-a-pietni-uzemi/
[12] Stolpersteine [online]. [cit. 2023-05-05]. Dostupné z: https://stolpersteinecz.cz/
[13] *„Um den Stein lesen zu können, muss man sich vor dem Opfer verbeugen.“* (Gunter Demnig)
[14] Mohou se objevit i varianty „Zde bydlel/a…“ nebo „Zde působil/a…“.

úmrtí (nejčastěji datum zavraždění). Často také bývá text na destičce zakončen slovy *„osud neznámý“*[15]

Inspirací byla Gunterovi slova obsažená v Talmudu: *„Člověk je zapomenut pouze tehdy, když je zapomenuto jeho jméno.“*[16] Účelem těchto kamenů zmizelých je uchovávat paměť na osoby, jež kdysi žily v domě, před nímž jsou položeny. *„Projekt připomíná všechny oběti nacionálního socialismu, které byly v letech 1933–1945 nacisty pronásledovány nebo zavražděny. Připomíná i osoby, které pod tíhou okolností spáchaly sebevraždu. Kameny lze položit i pro ty, kterým se podařilo včas uprchnout, či pro přeživší koncentračních táborů.“*[17]

Tento projekt se držel jasné myšlenky – vytvořit památníky obětem holocaustu, jež budou originální a zároveň dostupné pro všechny. Během pár let od položení první kostky sklidila umělcova iniciativa pozitivní ohlasy a získala širokou podporu veřejnosti. Kameny tak dnes nalezneme ve více než dvaceti státech Evropy, včetně Rakouska, Německa, Nizozemska či Itálie. V České republice byl první kámen položen v Praze v roce 2008, když se do projektu zapojila Česká unie židovské mládeže. Právě její členové přišli s českou variantou pojmu Stolpersteine, a to Kameny zmizelých.[18] Každý rok se postupně instalují i v dalších městech. Podle dostupných dat se kameny vyskytují v pětašedesáti městech po celé České republice a jejich počet přesahuje 1 300.[19] Vedle Prahy můžeme navštívit také Kolín, mé rodné město, kde se nachází židovská čtvrť. Do projektu pokládání Stolpersteinů se u nás zapojují také základní školy. Za zmínku zajisté stojí i Brno, Nymburk, Ostrava, Kroměříž či Teplice. Na oficiálních webových stránkách sdružení Stolpersteinecz.cz[20] se pak můžeme prostřednictvím dostupné mapy podívat, kde všude jsou v našem hlavním městě kameny položeny.

Ani tento projekt se vedle podporovatelů neobešel bez svých odpůrců. Příznivci vítají především přístupnost těchto památníků. Předseda České unie židovské mládeže Petr Mandl uvádí: *„Projekt je nový zejména tím, že nepřipomíná oběti jako čísla v dávné*

---

[15] Stolpersteine [online]. [cit. 2023-05-05]. Dostupné z: https://stolpersteinecz.cz/
[16] tamtéž
[17] tamtéž
[18] Stolpersteine – kameny zmizelých Židů, Romů, homosexuálů, odbojářů a dalších. ProCulture [online]. [cit. 2023-05-05]. Dostupné z: https://www.proculture.cz/cultureinfo/projekt-stolpersteine-kameny-zmizelych-2746.html
[19] Seznam kamenů zmizelých v Česku. Wikipedie: otevřená encyklopedie [online]. [cit. 2023-05-05]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_kamen%C5%AF_zmizel%C3%BDch_v_%C4%8Cesku
[20] http://stolpersteinecz.cz/

minulosti, ale jako konkrétní lidi, kteří tu žili.“[21] K častým argumentům odpůrců se řadí obavy ze zranění, jelikož na kluzkém povrchu mosazných destiček může člověk uklouznout. Jiní projektu vyčítají, že chodci doslova šlapou po jménech obětí šoa, nebo že dochází k jejich znečištění. V některých zemích byly památníky poškozeny, či dokonce ukradeny.[22]

Z řad českých organizátorů je slyšet přesvědčení, že umístění v chodníku má své výhody. Bob Matuška z České unie židovské mládeže svými slovy souzní s tvrzením autora samotného: *„Kameny v zemi jsou vždycky zapuštěné do chodníku, písmena jsou poměrně malá, aby se člověk musel sklonit a přečíst si jméno, příjmení a stručný osud toho člověka a vlastně se tak pokloní jeho památce.“*[23]

3 VZPOMÍNKOVÁ LITERATURA

Vzpomínky, nebo také paměti či memoáry, řadíme k literatuře dokumentární, jejichž autoři se ve svých dílech vrací do minulosti a popisují, co skutečně zažili. Vzpomínají na události, které se ve většině případů staly právě jim, nebo byli alespoň svědky. (Válek, 1984, s. 11) Hlavním rysem takové literatury je pravdivost, autentičnost, autoři by si neměli nic domýšlet. Někteří se při sepsání vydávají subjektivní cestou a zaznamenávají vše, co viděli, zažili a jak se při tom cítili. Jiní volí cestu objektivní a zaměřují se především na fakta a skutečnost, jak to probíhalo, zdržují se emoční stránky. Podle některých teoretiků jsou paměti na pomezí historické prózy a odborné biografie. Jiní spatřují podobnost s romány či reportážemi.

Vzpomínková díla spadají do okruhu literatury faktu a často v nich nalezneme přesné časové údaje, konkrétní místní názvy a vlastní jména, výroky či dialogy osob apod. V textu plní dokumentární funkci a přidává jim na vážnosti. Není potřeba využívat fikci, vážnost i dramatičnost navodí právě samotné vzpomínky. (Válek, 1984, s. 11–19)

[21] Praha má na chodnících své první pamětní kameny holocaustu. Český rozhlas [online]. [cit. 2023-05-05]. Dostupné z: https://cesky.radio.cz/praha-ma-na-chodnicich-sve-prvni-pametni-kameny-holocaustu-8591286
[22] tamtéž
[23] tamtéž

Memoáry můžeme podle Trzynadlowkeho rozdělit na tři žánry, a to paměti, deník a autobiografie. Vedle tohoto rozdělení stojí také dopisy. Hlavním rozdílem mezi paměťmi a deníkem je ten, že deník je psán v současnosti a paměti autor vypráví v minulosti. (Trzynadlowski, 1961, s. 577, c.d. Válek, 1984, s. 53) Paměti i deník jsou psány v ich-formě, kdy se autor snaží představit sám sebe. Paměti, na rozdíl od deníku, se vedle subjektivního stanoviska snaží také o objektivní podání. (Mocná, 2004, s. 436) Válek dodává, že deník má viditelný soukromý ráz, naopak paměti vznikají pro širokou veřejnost za účelem jejich publikace. (Válek, 1984, s. 113)

Nejbohatším obdobím, které přineslo velké množství nových memoárů, je bez pochyby období po druhé světové válce. Je to spojeno s právě skončenou válkou, kdy se lidé začali zajímat o prožité hrůzy Židů v koncentračních táborech, vojáků na frontách či obyčejných lidí žijících v nesvobodných zemích. Zatímco v první polovině 20. století své vzpomínky nejčastěji sepisovali umělci z řad malířů, spisovatelů, herců či hudebníků, v polovině druhé se jejich okruh rozšiřuje o neznámé lidi. (Válek, 1984, s. 136–137)

Nová vlna vzpomínkových knih se objevuje od přelomu století, kdy se pro sepsání svých svědectví rozhodují přeživší, kteří dosud mlčeli. V pokročilém věku, často na samém sklonku života, vydávají své paměti. Motivací k zaznamenání prožitého může být několik. Motivace osobní sleduje nějaký konkrétní cíl, nejčastěji podělit se o své zážitky se svými potomky. Stimulovaná motivace předcházela dílům tvořeným na objednávku. Někteří autoři se prostřednictvím pamětí pokouší vyrovnat s prožitými traumaty. (Filipowicz, Zachová, 2009, s. 37)

3.1 HOLOCAUST V LITERATUŘE

Tematika holocaustu se odráží především v literatuře. Hovoříme-li o české literatuře, zde proběhlo několik fází. První fázi datujeme do let 1945 až 1949, tedy bezprostředně po válce. V tomto období se začínají objevovat svědectví přeživších nacistických lágrů. Nejvíce proslula kniha *Továrna na smrt* (1946), přičemž se toto označení později vžilo pro vyhlazovací tábor v Osvětimi. Podle Holého však autoři díla, Ota Kraus a Erich Schön, zřejmě nebyli prvními, kdo tento výraz použil. Továrna na smrt *„vystihuje velmi výstižně spojení šílené rasové ideologie se způsobem segregace a likvidace Židů, při níž hrála hlavní roli neosobní byrokratická mašinerie a nejmodernější technika.“* (Holý, 2011, s. 13)

V roce 1949 napsal Jiří Weil svůj román *Život s hvězdou*, jenž Holý považuje za vrcholné dílo české literatury zabývající se tematikou šoa, jelikož inspiroval další autory. O Weilově literárním počinu se Holý vyjadřuje slovy: *„Život s hvězdou popisuje osud člověka, který byl bez vlastní viny vržen do ponížení, anonymity, jako by se stal věcí. Román zachycuje degradaci člověka, která má obecnější charakter a kterou nacistická zvůle jen činí viditelnější. Tato zvrácenost je tím výmluvnější, že je obyčejná a racionalizovaná – její absurdita je kromě jiného v tom, že ji většinou přijímají i samy oběti.“* (Holý, 2011, s. 17)

Dalším stěžejním dílem této fáze je *Deník Anny Frankové*, jenž byl vydán v roce 1947. Jedná se o každodenní záznamy, které si dívka pořizovala během ukrývání v Amsterdamu od 12. června 1942 do 2. srpna 1944. Rodina byla nakonec prozrazena a deportována do koncentračních táborů. Mladá dívka zemřela v Bergen-Belsenu. Její deník po válce vydal otec, který jako jediný z rodiny tuto tragédii přežil.[24]

Klíčovým literárním dokumentem mapujícím život v koncentračním táboře bývá označována autobiografická výpověď italského přeživšího Prima Leviho, *Je-li toto člověk* (1947). Dílo, které bylo přeloženo do desítek jazyků, zachycuje realitu vyhlazovacího tábora v Osvětimi, jeho obyvatele, způsoby přežívání a *„dokládá, jak bylo těžké uchovat si v nelidských podmínkách lidskou tvář.“*[25]

V 50. letech panuje stalinský režim a téma holocaustu je odsunuto, zmiňuje se pouze okrajově, nebo vůbec. Naopak se v publikacích často objevuje zdůraznění hrdinského boje komunistů. Šoa se v literatuře aktualizuje v letech šedesátých, a to jak nejen v Evropě, ale i ve Spojených státech. *„V Německu vzbudily velký rozruch procesy s dozorci vyhlazovacích táborů.“* Vychází také další dvě díla výše zmiňovaného Jiřího Weila s touto tematikou, *Žalozpěv za 77 297 obětí* a *Na střeše Mendelssohn.* (Holý, 2011, s. 18, 25–27) Téma se aktualizuje také ve slovenské literatuře, kde proslula díla *Zem pod nohami* (1960) básníka Mikuláše Kováče, *Mušla* (1961) Ivana Kupce či básně *Osvienčimský oheň* a *Osvienčimský popol* Jána Ondruše. K českým autorům věnujícím se osudům Židů patřili Jaroslav Seifert v cyklu veršů *Koncert na ostrově* (1965), Arnošt Lustig s prózami *Noc a naděje* (1958) a *Démanty noci* (1958). Právě podle Lustigových

[24] Deník Anny Frankové. Databáze knih [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://www.databazeknih.cz/knihy/denik-anne-frankove-72994
[25] Je-li toto člověk. Databáze knih [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://www.databazeknih.cz/knihy/je-li-toto-clovek-3641

povídek jsou natočeny filmy *Transport z ráje* Zbyňka Brynycha (1962) a *Démanty noci* Jana Němce (1964). Dokumentárnost dominuje v prózách Josefa Bora, konkrétně v díle *Terezínské rekviem* (1961) a v románu *Opuštěná panenka* (1962). Dalším autorem je Němec žijící v Praze, Franz Kafka a jeho díla *Krutá léta* (1963) či *Vánoční legenda z ghetta* (1946). Připomeňme také román Ladislava Mňačka *Smrť sa volá Engelchen* (1959). (Holý, 2011, s. 28–30)

Holocaust se však neobjevuje pouze v literatuře přeživších a židovských autorů. Na přelomu 50. a 60. let toto téma zpracovávají i autoři, jenž nemají osobní zkušenost a vyhlazovacími tábory neprošli. Uveďme Luďka Aškenazyho a jeho soubor povídek *Psí život* (1959), *Vajíčko* (1963), nebo komentáře *Černá bedýnka* (1960). Ohlasu dosáhla také Hana Bělohradská se svým dílem *Bez krásy, bez límce* (1962). K těmto autorům řadíme také Josefa Škvoreckého, jenž vydal v roce 1964 soubor próz *Sedmiramenný svícen*. Vedle Škvoreckého zmíníme i další známá jména, jež se ve tvorbě zabývají právě holocaustem: Ladislav Fuks v románu *Pan Theodor Mundstock* (1963) či v novele *Spalovač mrtvol* (1967)[26], Arnošt Lustig v novele *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou* (1964) a Ladislav Grosman v románu *Obchod na korze* (1965). V literatuře se objevuje také dílčí téma zobrazující šoa z pohledu viníka. Uveďme prozaika Roberta Merlea s dílem *Smrt je mým řemeslem* (1955) či Edgara Hilsenratha a jeho román *Nácek a holič* (1977). (Holý, 2011, s. 30–42)

Další obdobím jsou 80. a 90. léta 20. století, kdy vzniká značné množství memoárové literatury a historických studií. Tato vlna zájmu se rozpoutala především díky medializaci a komercializaci holocaustu. Holý uvádí, že podle Walsera *„žádný soudný člověk nebude zpochybňovat Osvětim a její hrůzy. Média však svým čtenářům předkládají tuto německou vinu a odpovědnost každý den. dochází tak k jejímu zevšednění a šoa se často stává instrumentem různých politických zájmů.“* (Holý, 2011, s. 44–45) Tato fáze je typická sílícím hnutím popíračů holocaustu. Podle Holého popírání umožňuje *„postmoderní relativizace hodnot a také bulvarizace mediálního světa, který vítá jakoukoli provokativní senzaci.“* (Holý, 2011, s. 45) Dodává, že za tím může být i šok a připomíná slova amerického generála po návštěvě Osvětimi: *„Je to příliš strašné, aby to mohla pravda.“* (Holý, 2011, s. 45)

[26] Spalovač mrtvol má taktéž své filmové zpracování. V hlavních rolích se zde představili Rudolf Hrušínský a Vlasta Chramostová. Režisérem filmu je Juraj Herz. Film měl premiéru v roce 1969. (Holý, s. 32)

Vychází překlad třísvazkové publikace Hanse Günthera Adlera *Terezín 1941–1945*. Ve středu zájmu byl případ „*Wintonových dětí*“. Sir Nicolas George Winton je označován za britského Oskara Schindlera[27], když v roce 1939 zorganizoval evakuaci ohrožených dětí převážně židovského původu z území Československa do Británie. O svém skutku nikdy nemluvil a nebýt shodou několika náhod, svět by se o tomto hrdinském činu nespíš ani nedozvěděl. Této záchranné akci bylo věnováno několik filmů, připomeňme *Všichni moji blízcí* režiséra Mateje Mináče. (Holý, 2011, s. 45)

Po pádu komunismu v roce 1989 se setkáme s novým vzestupem tématu šoa v literatuře. Autoři však již patří do generace, která holocaust nezažila, proto pracují především s ustálenými obrazy a strnulou ikonografií. Uveďme dílo *Hodina tance a lásky* (1989) Pavla Kohouta, román *S pečetí viny* (2006) Jiřího Hanibala, *Zvuk slunečních hodin* (2001) z pera Hany Andronikové, *Peníze od Hitlera* (2006) autorky Radky Denemarkové, *Aaronův skok* (2006) Magdalény Platzové, *Hořké moře* (2008) Jakuba Katalpa, nebo román *Stalo se prvého septembra (alebo inokedy)* (2009). (Holý, 2011, s. 57)

S příchodem nového století nastupuje další vlna literatury faktu. Jedná se o samotné přeživší, kteří značnou část svého života mlčeli a rozhodli se zachytit a zpracovat své vzpomínky až v pokročilém věku. Podle Zachové jde o *„mimořádně traumatizující složitou problematiku a důvody, proč jsou pamětníci ochotni vzpomínat až po tolika letech (pokud vůbec), celkem pochopitelné. Ať již šlo o snahu uchránit před těmito zkušenostmi další generace, nebo o tendenci raději na vše zapomenout, na sklonku života řada z nich přece jen svědectví vydává.“* (Zachová In Kratochvil, Soukup, 2016, s. 112) Každý rok vychází desítky pamětí zachycující prožité hrůzy během druhé světové války a zobrazující každodenní realitu pobytu v koncentračních táborech. Kromě námi vybraných děl pro účely této závěrečné práce uveďme i další, které v českém překladu vyšly v posledních letech: *Zadrátovaný svět* (2018) Noaha Ledermana, *Vendulka: Útěk za svobodou* (2019) Ondřeje Kundry, *Máme na vybranou* (2019) Edith Evy Egerové, *Děvčata z Osvětimi* (2019) Sylwie Winnikové, *Nikdo nás nečekal* (2020) Helgy Hoškové-Weissové, *Neviditelní Židé: Přežili jsme holokaust* (2020) Eddieho Bielawski, *Nejšťastnější muž na zemi* (2021) Eddieho Jaku, *Jmenuju se Selma* (2021) Selmy van de

[27] Sir Nicholas Winton [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://crg.cz/sekce/historie/referaty/20-stoleti/winton/index.htm

Perre, *Dívka v zeleném svetru* (2021) Krystyny Chigerové, *Se žlutou hvězdou v prázdném kupé* (2021) Lydie Tischlerové, *Hančina cesta* (2022) Hany Sternlichtové ad.

Vedle vzpomínkové literatury se s tématem holocaustu setkáme i v literatuře beletristické, která své příběhy zasazuje právě do nejtragičtějšího období v dějinách lidstva. Na knižním trhu se tak objevuje stále více historických a romantických románů s motivy holocaustu a židovských osudů, což jen potvrzuje zájem čtenářů a jejich poptávku po knihách zachycujících danou dobu. Níže nabízíme výčet některých počinů, které se na českém trhu objevily relativně nedávno: *Zlomení andělé* (2018) Gemma Liviera, *Chlapec, který následoval svého otce do Osvětimi* (2019) Jeremyho Dronfielda, *Růže bílá, černý les* (2019) a *Najdi Rebeccu* (2020) Eoina Dempseyho, *Osvětimský proces* (2020) Annette Hessové, *Hanina hvězda* (2020) Miroslava Frindty, *Poslali je nalevo* (2020) Monicy Hessové, *Zuzanin dech* (2020) Terezy Jandové pod pseudonymem Jakuba Katalpa, *Měli jsme štěstí* (2021) Georgie Hunterové, *Přítelkyně z Ravensbrücku* (2021) Magdy Knedlerové, *Huslistka z Osvienčimu* (2021) Ellie Midwoodové, *Lilyin slib* (2021) Lily Ebertové, *Tři sestry* (2021) Heather Morrisové, *Živí a ztracení* (2022) Ellen Feldmanové, *Jmenuji se Eva…* (2023) Jany Mirovské aj.

„Věrohodná táborová historie je v současnosti kvalitně zaznamenána; každý si může většinu faktů vyhledat pomocí Googlu (jakkoli ne každý zdroj je stejně spolehlivý). Jedině přeživší koncentračního tábora však dokáže vyjádřit, jaký to byl pocit. Většina lidí kupříkladu ví, jaké to je mít strašlivou noční můru a pak pocítit úlevu po probuzení. Jen málokdo si však dovede představit opak: probouzet se z nádherných snů o šťastném dětství do noční můry skutečnosti, do zápachu lidských těl z každé strany – uvědomění si, kde se nalézá – noc za noci, týden za týdnem, měsíc za měsícem.“ (Weinberg, 2020, s 77)

3.2 HOLOCAUST VE FILMU

Tematika holocaustu není zobrazována pouze v literatuře, je natolik oblíbená, že je součástí nespočtu filmů, jež tuto problematiku zpracovávají a přibližují divákům atmosféru tehdejší doby prostřednictvím tragických osudů postav. Většina celovečerních filmů byla natočena na motivy skutečných událostí, či knižních předloh. Vznikají také dokumentární filmy, v nichž vystupují přeživší a předkládají divákům svá očitá svědectví. V této kapitole některé z nich zmíníme.

Bezesporu nejznámějším snímkem je několika Oscary oceněný *Schindlerův seznam* z roku 1993 od světoznámého režiséra Stevena Spielberga. V žebříčku nejlepších filmů na Česko-slovenské filmové databázi se již několik let drží na 6. příčce.[28] Během tří hodin je divák vtažen do nacisty obsazeného polského města Krakov, kde postupně sílí protižidovská opatření. Obchodník Oskar Schindler obětuje své jmění pro záchranu několika set životů. Jedná se o historický a životopisný film založený na skutečných událostech.

Roman Polański uvedl v roce 2002 životopisný a válečný snímek *Pianista*, který byl natočen na motivy stejnojmenné knihy polského klavíristy židovského původu, Władyslawa Szpilmana. Film se taktéž pyšní několika cenami Oscar, přičemž jednu z nich získal herec Adrien Brody za herecký výkon v hlavní roli. Děj se odehrává v Polsku od srpna roku 1939 do osvobození v roce 1945 a sleduje osudy nejen pianistovy rodiny. Obyvatelé jsou vytrženi z běžného života, musí se potýkat s přísnými nařízeními, která jim obrátí život naruby. Židé jsou nejprve přesunuti do ghetta, poté transportováni do koncentračních táborů. Szpilmanova rodina není výjimkou. Sám Władyslaw je díky svým kontaktům zachráněn a do konce války se ukrývá.

Nesmí chybět ani snímek s českým zastoupením. V roce 2013 režíroval Milan Cieslar film *Colette*, jenž byl natočený podle milostného románu *Colette, dívka z Antverp* českého spisovatele židovského původu, Arnošta Lustiga. V hlavní roli se zde představil herec Jiří Mádl, v rolích vedlejších můžeme vidět také Ondřeje Vetchého, Michala Dlouhého, Miroslava Táborského, Emmu Smetanu či Davida Suchařípu. Příběh se odehrává v koncentračním táboře v Osvětimi a sleduje osudy hlavních postav, mladého Žida Viliho a mladé Židovky Colette. *„Colette není dokumentem, ale fikcí sestavenou z mozaiky skutečných, historicky doložených příběhů.“*[29]

V roce 2004 byl dokončen český třídílný seriál *Holocaust* režisérů Petra Maryšky a Petra Jančárka. Tento snímek pracuje se vzpomínkami pamětníků, mezi které patří Toman Brod, Ruth Bondy, František Maier, Marieta Šmolková aj. Za zmínku stojí také pozoruhodný čtyřdílný dokument Lukáše Přibyla *Zapomenuté transporty* (2008–2009), který pracuje se svědectvími přeživších a autentickými materiály. (Holý, 2011, s. 46)

[28] Žebříčky – Nejlepší filmy. Česko-slovenská filmová databáze [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://www.csfd.cz/zebricky/filmy/nejlepsi/
[29] Colette. Česko-slovenská filmová databáze [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://www.csfd.cz/film/324534-colette/prehled/

Připomeňme také další filmy, které představují různé aspekty holocaustu a nabízejí pohledy z různých perspektiv: *Deník Anny Frankové* (1959), *Romeo, Julie a tma* (1959), *Transport z ráje* (1962), *Démanty noci* (1964), *Sophiina volba* (1982), *Život je krásný* (1997), *Šedá zóna* (2001), *Poslední vlak* (2006), *Ďáblova dílna* (2007), *Chlapec v pruhovaném pyžamu* (2008), *Lidice* (2011), *Saulův syn* (2015).

3.3 VYBRANÁ MEMOÁROVÁ LITERATURA

„Historii nutně píší přeživší, ovšem její jádro tvoří příběhy obětí. Vždy musí být v něčem pokřivená, protože každý, kdo vyhlazovací tábor přežil, nese netypický příběh. typická táborová historie milionů lidí skončila smrtí, tudíž ji nelze v první osobě vypovědět. V mém případě jedině zázračná štěstěna, která zapříčinila zcela nepravděpodobný sled tolika nečekaných zvratů, způsobila, že můj příběh vůbec kdy spatřil světlo světa. Ovšem to poslední, čeho bych se chtěl dopustit, je snažit se pravdivě hovořit za ty, kterým to nebylo umožněno.“ (Weinberg, 2020, s. 76)

Ve své práci zkoumám a porovnávám dvě memoárová díla dvou různých mužů, kteří své vzpomínky sepsali s odstupem až sedmdesáti let od skončení druhé světové války. Základními prameny se tak staly *Co odvál dým aneb Jak jsem přežil holokaust* od Miloše Bondyho a *Osvětim – Příběh mého přežití* od Sama Pivnika. Oba muži mají mnoho společného – jedná se o chlapce z židovských rodin, kteří své dětství a dospívání prožili v období nacistické nadvlády a perzekuce. Byli vytrženi ze svých domovů, pobývali v ghettu, odkud byli transportem převezeni do Osvětimi a dalších táborů. Školní docházku a hraní si s kamarády vystřídaly boje o holý život, když se museli denně potýkat s hladem, zimou a nemocemi. Jejich osudy také ovlivnil obávaný doktor Josef Mengele. Co je však nejdůležitější – nevzdali se a přežili. Oba muži se rozhodli promluvit až na samém sklonku svého života. V memoárech zpracovávají svá očitá svědectví, své zkušenosti s nelidským zacházením během holocaustu a snaží se tak zachovat vzpomínku na ty, kteří zahynuli.

Prvním vybraným zdrojem je kniha z roku 2017 s názvem *Co odvál dým aneb jak jsem přežil holokaust*, jejímž autorem je český židovský přeživší Miloš Bondy. Autor v úctyhodných dvaadevadesáti letech čtenáři popisuje svou cestu za přežitím a vypráví veškeré hrůzy, které jako nevinný mladý chlapec prožil.

V roce 2020 pak v češtině vyšly vzpomínky polského židovského chlapce Sama Pivnika s názvem *Osvětim – Příběh mého přežití*. Autor svým vzpomínkám dal knižní podobu v roce 2012 v šestaosmdesáti letech. V pamětech pak reflektuje své životní zkušenosti z období před válkou, během války a po osvobození tak, jak se mu vryly do paměti.

Tato dvě stěžejní memoárová díla přeživších mužů pak porovnávám s díly ženských autorek, o kterých se blíže rozepisuji ve své bakalářské práci *Válka očima ženských memoárů*. Těmito paměťmi jsou *Hvězdy nad námi* z pera Evy Slonimové, *Odložený život: Skutečný příběh osvětimské knihovnice* od Dity Krausové a *Mengeleho děvče* Violy Stern Fisherové.

Zkoumaná vzpomínková díla čtenářům zprostředkovávají nejniternější zpovědi dnes již zemřelých pánů, kteří nám velmi barvitě líčí svůj život na pozadí druhé světové války a v prostředí koncentračních a vyhlazovacích táborů. Autoři nám prostřednictvím textu dokáží přiblížit dobovou atmosféru, rozepisují se o svých pocitech, emocích i psychických stavech. Nečteme pouze obecná fakta a vysoká čísla ve statistikách, čteme příběhy skutečných lidí se skutečnými jmény ze skutečných rodin, kterým se život během několika měsíců obrátil vzhůru nohama. Díky tomu se mnohem lépe dokážeme vcítit do situace a celý příběh tak prožíváme s chlapci.

4 ŽIVOT PŘED VÁLKOU

Lidé narozené od 90. let 19. století řadíme do tzv. první generace. Jedná se o rodiče dětí prožívajících holocaust, které spadají do generace druhé. Ti, kteří se narodili během války a po ní, nemají bezprostřední zkušenost se životem v koncentračním táboře, s nacistickým vražděním nepohodlných osob, jelikož *„byli příliš mladí, aby pocítili plný dopad stalinských čistek a antisemitismu procesů začátku 50. let.“* (Heitlingerová, 2006, s. 72, 96)

Všichni vybraní autoři se narodili ve 20. a 30. letech 20. století a představují tedy druhou generaci. Miloš Bondy se narodil v roce 1924, Sam Pivnik pak v září roku 1926. Viola Stern Fisherová se narodila v listopadu roku 1922 a období války prožívala coby

dospívající dívka. Dita Krausová je narozena v červenci 1929 a poslední žena, jejíž paměti jsou předmětem zkoumání, se narodila v roce 1931. Obě byly ještě dětmi.

Tito autoři vyrůstali v období po první světové válce, kdy byli lidé šťastní a těšili se nově nabyté svobodě. Lidé v Československu měli radost ze vzniku demokratického státu, který se řadil k nejvíce liberálním v rámci celé Evropy. Obyvatelé měli během sčítání lidu možnost uvádět židovskou národnost. Kryl také uvádí, že v československé Ústavě byla zakotvena rovnost před zákonem bez ohledu na víru. (Kryl, 2011, s. 122–123)

4.1 RODINNÝ ŽIVOT

Vybraní muži byli v době druhé světové války dětmi či dospívajícími chlapci. V úvodu svých pamětí se však o svém životě před válkou příliš nerozepisují. Většinou nepostupují chronologicky, ale během vyprávění se občas vracejí a vzpomínají na bezstarostné dětství ve svém rodném městě, na každodenní život v domácnosti, na studium a své přátele či na své první pracovní zkušenosti. Na rozdíl od žen, jejichž memoáry jsem zkoumala ve své bakalářské práci, však tomuto období nevěnují takový prostor a soustředí se především na nepříjemná léta od pobytu v ghettech, přes transport, pobyt v koncentračních táborech až po osvobození a konec války. Dokonce nevěnují přílišnou pozornost ani sílící perzekuci a stále rychleji zaváděným omezením života Židů. Tímto se výrazně odlišuje vyprávění obou pohlaví a to, čemu věnují větší pozornost.

Ženy nás nejprve seznámily s rodinami, ze kterých pocházely, popisovaly šťastná a veselá léta svého dětství a dospívání před válkou. Přiblížily nám každodenní chod domácnosti, rozpovídaly se o rodinných aktivitách či tradicích, které pravidelně společně dodržovaly, zmínily se také o školním prostředí, prvních láskách, hraní si s kamarádkami, zavzpomínaly na letní či zimní dovolené. To vše dávaly do kontrastu s nastupujícími zákazy, rozšiřující se nenávistí, se stále častějším násilím a smrtí, se kterou se do té doby téměř nesetkaly a najednou měla být nedílnou součástí každodenního života po několik následujících let.

Sam Pivnik se narodil 1. září 1926 do početné rodiny. Domovem byl rodině Będzin, město na březích řeky Přemše, která ústila do Visly. Autor se zmiňuje o židovské historii svého rodného města, popisuje příchod prvních Židů, který se datuje do roku

1226. Židé zde obdělávali půdu a platili daně křesťanské církvi, později se věnovali obchodu, lichvě. Kolem roku 1920 bylo 62 % populace města tvořeno právě Židy. Sam se podle svých slov *„narodil do židovské komunity plné života“*. (Pivnik, 2020, s. 18) Otec byl krejčí, což bylo úctyhodné povolání, jako řemeslníkovi mu to dodávalo jistou vážnost. Doma mluvili jidiš, polsky, německy a trochu anglicky. Otec byl však více zbožný než matka. Rodina žila ve dvoupokojovém bytě s kuchyní. Sam spal v jedné posteli se starším bratrem, o kterém se vyjadřuje slovy: *„Měli jsme se rádi i neradi, jak to u bratrů narozených brzy po sobě bývá. Měli jsme zcela odlišné povahy, celý život jsme spolu bojovali a hádali jsme se. Jestli jsem ho miloval? Samozřejmě, byl to můj bratr. A krev, obzvlášť v židovských komunitách, není voda.“* (Pivnik, 2020, s. 19) Rodiče sdíleli postel s mladšími bratry. V kuchyni byly sestry a babička. *„Z dnešního pohledu tam bylo málo místa, ale připravilo nás to na to, co následovalo.“* (Pivnik, 2020, s. 20) O své rodině se sedmi dětmi Sam hovoří takto: *„To byl náš rodinný klan – babička Ruchla-Lea, otec Lejbus, maminka Fajgla a my děti.“* (Pivnik, 2020, s. 19) Podle svých slov jeho dětství dominovaly tři věci – rodina, víra a vzdělání. Rodinu Sam *„jako každý považoval za samozřejmost, dokud nebylo příliš pozdě, aby si uvědomil její důležitost.* (…) *Víra a vzdělání šly kdysi ruku v ruce.“* (Pivnik, 2020, s. 22)

Miloš Bondy své vzpomínky začíná až v srpnu roku 1942. O rodině a životě před válkou se rozepisuje, až když vzpomíná, jak maminku odvezli do plynové komory. Následně popisuje vztah k oběma rodičům, bydliště, jejich každodenní život. My se však jeho vyprávění pro účely diplomové práce budeme snažit seřadit více chronologicky, abychom mohli popisované skutečnosti porovnávat s dalšími zkoumanými paměťmi.

Autor se narodil v roce 1924 v Praze, měl ještě o devět let starší sestru. Maminka a tatínek, Kamila a Bohumil Bondyovi, spolu žili 30 let až do své smrti v Osvětimi. Maminka měla před svatbou krámek s potravinami a tatínek měl závoznictví s jedním koněm a jedním valníkem. Později se stal obchodním cestujícím v oboru tištěných dámských látek. Moc rád jedl, maminka uměla dobře vařit, Miloš tuto zálibu zdědil po otci. Rodina za hezkého počasí téměř každou sobotu a neděli chodívala do pražské Stromovky na procházku. Maminka se po svatbě starala o domácnost a blaho své rodiny. *„Byla velmi hodná, velmi skromná a velice šetrná.“* (Bondy, 2017, s. 9)

Rodina bydlela v jednopokojovém bytě v přízemí starého domu v Budečské ulici na Královských Vinohradech. Pro čtyřčlennou rodinu to bylo malé, Miloš vzpomíná, že

v jediném pokoji spali rodiče a on se starší sestrou obýval kuchyni. Když otec povýšil, mohli se v témže domě přestěhovat o dvě patra výše, do bytu dvoupokojového.

Sestra tehdy již pracovala a doma nebyla tak často. Po práci měla sraz se svými kamarády. V rodině Bondyových platila večerka, kdy mladá dívka musela být do deseti hodin doma. Toto platilo až do jejího zasnoubení. Maminka tedy trávila celé dny od pondělí do pátku sama se svým rádiem, které bylo, podle slov Miloše, jejím nejlepším kamarádem. Pravidelně ve čtvrtek ve dvě hodiny odpoledne maminku navštěvoval její starší bratr Gustav. Kromě strýčka chodili na návštěvu i další příbuzní. *„Taková návštěva byla pro naši maminku událost, která musela být pečlivě připravena. Nešlo totiž při tom pouze o to, aby hosté byli pohoštění způsobem odpovídajícím jejich společenské úrovni, nýbrž také o to, aby ona sama a my také byli prezentováni v tom nejlepším světle. To se týkalo především bytu.* (…) *Ustavičně byt drhla a pucovala, nikoliv snad kvůli tomu, že by se mohla objevit nějaká neočekávána návštěva, nýbrž proto, že to jednoduše být muselo.“* (Bondy, 2017, s. 54–55)

Na své rodiče autor vzpomíná takto: *„Moje milá maminka! Byla tak samozřejmou součástí mého života, že jsem ji ve všedním životě snad ani pořádně nevnímal. Na rozdíl od tatínka – ten nebyl pořád doma, poněvadž byl obchodní cestující, jezdil celý týden někde po Čechách a přijížděl domů až koncem týdne. Vracíval se obyčejně v pátek, a když přišel domů, docházelo k vyúčtování mých činu za celý ten týden; a tak jsem byl buď pochválen, anebo když jsem spáchal nějakou lotrovinu, což se nestávalo tak zřídka, tak mi napráskal. Takže táta pro mě představoval vzácnost, která byla ještě zvyšována tím, že s ním byla legrace a že se mnou často v neděli dopoledne chodil do biografu, zatímco maminka doma chystala nedělní pečeni. Kdežto maminka, ta byla doma pořád, ve dne v noci, stejně jako jídlo, které na mě denně čekalo, když jsem se vracel domů ze školy, jako zaštupované ponožky a čisté, čerstvě vyžehlené prádlo, jako jádrovým mýdlem vonící čerstvě vydrhnutá dřevěná podlaha naší kuchyně, kde se odehrával veškerý náš rodinný život.“* (Bondy, 2017, s. 52)

Když jsem ve své práci porovnávala memoárová díla žen, poukázala jsem na jeden společný rys typický pro danou dobu – pracující otec zajišťující příjem pro celou rodinu a matka v domácnosti starající se o rodinu a výchovu dětí. Tento rys najdeme i u mužů, jejichž díla pro účely diplomové práce zkoumám nyní. Co zde naopak nenalezneme, je přítomnost pomocnice. Dvě ze tří žen ve vzpomínkách zmiňovaly, že s nimi v domácnosti

žila služebná, většinou mladá dívka pocházející z chudé rodiny, která vypomáhala s chodem domácnosti, nákupy či s výchovou dětí. U mužů jsme se s ničím podobným nesetkali, což pokazuje na fakt, že mít pomocnou sílu v domácnosti nebylo pravidlem.

Miloš Bondy a Dita Krausová se narodili v za první republiky v Praze. Sam Pivnik pocházel z polského města Będzin, Eva Slonimová z Bratislavy a Viola Stern Fisherová z Lučence. Kárník hovoří o těžkých letech po vzniku nového demokratického státu[30], kdy se zvyšovala nezaměstnanost a narůstaly také ceny potravin či služeb. (Kárník, 2000, s. 53) Čapka uvádí, že se obyvatelé začali dělit na tři vrstvy. Vyšší vrstvu představovali bohatí podnikatelé, střední vrstva byla největší a byla tvořena úředníky, dělníky, učiteli, lékaři aj. Do nižší vrstvy spadali nekvalifikovaní pracující a služky. (Čapka, 2010, s. 104) Většina vybraných autorů pocházela právě z nejpočetnější střední vrstvy, pouze Eva Slonimová je řazena k vrstvě vyšší. Její tatínek byl úspěšný podnikatel s textiliemi, studoval také účetnictví či strojírenství. Otec Violy se živil jako obchodní cestující, stejné povolání vykonával také Milošův tatínek. Hlava rodiny v rodině Polachových byla doktorem práv. Samův otec se živil jako krejčí. Židé se nemusí nutně nacházet ve vyšší vrstvě, najdeme je i v těch nižších.

4.2 ŠKOLA

Vždy, když přišel Sam domů ze školy, otec mu řekl, ať si sedne, že se společně pomodlí. Modlitby pro každou minutu dne jsou v judaismu založeny na žalmech krále Davida. Všichni čtyřletí chlapci navštěvovali tzv. *cheder*, což je typ náboženské školy, kde se žáci učili „knihu“, tedy Talmud a Tóru. Sam popisuje průběh výuky, která spočívala v mechanickém opakování a trestech. *„Běda chlapci, který se nenaučil, co bylo třeba.“* (Pivnik, 2020, s. 22) Autor také vzpomíná na svého učitele Jošua Rapaporta, kterého popisuje jako jednoho z nejinspirativnějších pedagogů své generace. Přiznává, že se ho trochu bál, zároveň však vyzdvihuje jeho činnost, jelikož *„otevřel cestu ke vzdělání pro všechny, zavedl sportovní hry do školních osnov a založil první orchestr ve městě.“* (Pivnik, 2020, s. 22)

Každé školní ráno se nejprve zpívalo, vyučovací hodiny trvaly šedesát minut a vyučovacím jazykem byla polština, učitelé byli křesťané a žáci museli nosit uniformu.

[30] Československá republika vznikla 28. října 1918.

Sam také popisuje, jak učitelé kontrolovali čistotu uší a krku a zda jsou límečky košil tuhé a naškrobené. Nejradši měl práci na zahradě, tzv. *hortikulturu*, což spočívalo v pěstování květin, rajčat a ředkviček. Každé třídě náležel svůj vlastní pozemek, proto mezi sebou žáci mohli soutěžit. Na obědy chodili domů. S domácími úkoly pak chlapci pomáhala maminka a starší sestra. Co se týče knih, tak si z domova pamatuje jediné, a to knihy náboženského charakteru. (Pivnik, 2020, s. 23)

Autor dále vzpomíná, že jeho otec měl o synovo vzdělání velký zájem, proto ho zkoušel z probrané látky. Největší důležitost však přikládal odpolednímu vyučování, které probíhalo v hebrejštině v soukromých domech, kde se učili víře. Každou sobotu byl Sam přezkušován otcem, pokud zaváhal s odpovědí nebo odpověď neznal, dostal na pamětnou páskem či otcovou rukou. *„Škoda každé rány, která padne vedle,“* bylo rčení otcovy generace po celé Evropě. Sam však otce nijak nehaní, naopak, popisuje ho jako pečlivého, precizního malého muže, který si sice se svými dětmi nekopal s balonem, ale to neznamená, že nebyl dobrým otcem. Tento vzácný muž měl v komunitě důležité postavení; obraceli se na něho lidé se svými problémy a on se jim snažil pomoci, radil se s knihou či s rabínem, nebo navštěvoval *stiebel*, tzn. modlitebnu. Otec často vodil domů o šabatu nějakého bezdomovce, aby se najedl. (Pivnik, 2020, s. 23–25)

Miloš se učil na housle a jeho sestra na klavír, jelikož tatínek *„považoval znalost hry na nějaký nástroj za součást všeobecného vzdělání a nám oběma to chtěl umožnit.“* Navštěvovali tedy hodiny hry na nástroj a studovali na gymnáziu. Sestra tatínka zklamala, jelikož ve škole neprospívala a s hrou na klavír to také nebylo slavné. Naopak Miloš se na housle naučil obstojně a škola mu nedělala potíže. Vzpomíná, že v kvartě, když mu bylo čtrnáct let, bylo období, kdy pro něj, stejně jako pro mnoho dalších vrstevníků, bylo vše jiné důležitější než učení. *„Mě prostě všechno neodolatelně táhlo ven, kde na mě přece čekali moji kamarádi!“* (Bondy, 2017, s. 53)

Školství za první republiky se příliš nelišilo od dnešní podoby. Malé děti mohly navštěvovat mateřské školy. Povinná školní docházka probíhala na školách, kde se dětem dostalo základního vzdělání. Následovala studia na gymnáziu nebo odborných školách. Další vzdělávání probíhalo na vysokých školách. Nebývalo však zvykem, že by na univerzitách studovaly i dívky. (Čapka, 2010, s. 106) V Bratislavě Židé navštěvovali neologickou nebo ortodoxní školu. Eva chodila do té tradiční, i přes to bylo naprosto běžné přátelit se s nežidovskými dětmi. (Slonimová, 2015, s. 24) Také Viola navštěvovala

židovskou školu, poté vystudovala gymnázium. Toužila stát se lékařkou, v čemž ji otec plně podporoval. (Stern Fisherová, 2017, s. 26) Naopak Dita do židovské školy nechodila, i přes to byla ostatními vřele přijata. Snila o gymnáziu a studiu na univerzitě. (Krausová, 2018, s. 58)

4.3 NORIMBERSKÉ ZÁKONY, ZAČÁTEK OKUPACE

Perzekuce a omezování života Židů začaly o mnoho let dříve před samotným vypuknutím války. Již v září roku 1935 byly v Norimberku schváleny *Říšský zákon o občanství* a *Zákon na ochranu německé krve a německé cti*. Tyto zákony, později známé pod názvem Norimberské zákony, byly základním prostředkem pro nacistickou rasovou diskriminaci v samotném Německu a dalších okupovaných zemích. Normy regulovaly otázku postavení Židů ve společnosti, kteří zde byli definováni jako státní příslušníci bez říšského občanství, stanovily, kdo je považován za Žida, a zavedly další kategorie.[31] Rees uvádí náboženskou definici, jež určovala, kdo je a kdo není Žid. *„Židem je každý, kdo je potomkem nejméně tří prarodičů, kteří jsou rasově plní Židé.* (…) *Prarodič bude považován za plného Žida, pokud patří k židovské náboženské komunitě.“* Rasa byla tedy určována podle náboženské příslušnosti prarodičů. Rees však dodává, že to byl chaos, i přes to Hitler považoval tyto zákony za úspěch. (Rees, 2021, s. 103–104)

Úpravy se týkaly také vztahů a manželství, přičemž spojení mezi Židy a „nežidy“ podléhalo přísnému zákazu. Zákony byly postupně rozšiřovány a doplňovány o další a další nařízení zaměřená na systematické zbavování majetku, finančních prostředků, zaměstnání, domova, občanských práv a především svobody. (Emmert, 2018, s. 36–37)

Dne 1. září 1939 německá vojska napadla Polsko a *„zahájila vládu teroru, která z Polska učiní samotné epicentrum holocaustu.“* (Rees, 2021, s. 163) Tento den je dnes uváděn jako den, kdy začala druhá světová válka. Od druhého dne, kdy byla sobota, Samova rodina poprvé nešla na šabat do synagogy vyjádřit díky Bohu. Trvalo to dalších 12 let, než znovu vstoupily do synagogy. Sam vzpomíná, že veškeré židovské rituály byly výrazně omezeny, dokonce jeho obřad bar micva musel proběhnout doma v kuchyni bez přítomnosti rabína, Tóry, koláčů a kávy. Město, ve kterém rodina bydlela, se nacházelo nedaleko frontové linie, která se mohla kdykoliv přiblížit, proto všichni lidé, ať

[31] míšence prvního stupně, tedy poloviční Židy, a míšence stupně druhého, Židy čtvrtinové. (Emmert, 2018, s. 37)

židovského či nežidovského původu, utíkali pryč před Wehrmachtem[32]. *„Nevládla panika, ještě ne. Lidé jsou celkem vzato optimističtí. Něco se stane. Bůh to napraví.“* (Pivnik, 2020, s. 31)

Sam vzpomíná, že se doma mlčelo. Děti si mezi sebou povídaly různé fámy, které slyšely na ulici či doma. Otec před dětmi o ničem nemluvil. *„Někteří dospělí se jako tonoucí drželi stébla naděje, kterou představovala podpora Spojenců. Polské rádio hlásilo, že Britové a Francouzi dali Německu ultimátum; buď se stáhne z Polska, nebo bude čelit válce na dvou frontách. Bude to dobré, říkali si dospělí; ani takový šílenec jako Adolf Hitler nebude riskovat tak velký válečný konflikt.“* (Pivnik, 2020, s. 32)

Od té doby už děti nechodily do školy. Sam přiznává, že tehdy si uvědomil, že *„první z jistot života zmizela. Škola je jedním ze základů, z jistot dětství. Jako rodina, jako víra. Není to jen místo, kde se učíte, je to místo, kde se učíte vycházet s okolním světem.“* Jeho oficiální vzdělání tehdy náhle skončilo. (Pivnik, 2020, s. 35) Také Dita uvádí, že nejhůře snášela skutečnost, že už nemůže chodit do školy. (Krausová, 2018, s. 70) Viola měla větší štěstí, stihla odmaturovat. O vysoké škole si však mohla nechat jen zdát. (Stern Fisherová, 2017, s. 94–96)

Miloš vzpomíná, že mu bylo šestnáct let, když si museli všichni Židé na šaty našít žlutou Davidovu hvězdu, bez které nesměli na ulici udělat ani krok. Dodává, že tehdy v Praze koloval mezi Židy vtip. Po první světové válce dostávali stateční vojáci vyznamenání za zásluhy, *Pour le Mérite*. Jeho otec, který žádné nedostal, tehdy při našívání žluté hvězdy prohlásil: *„No tak vidíš, tak jsem nakonec přece jenom dostal vyznamenání! Pour les Sémites!“*[33] (Bondy, 2017, s. 20)

Sam popisuje zákaz vycházení z domu mezi sedmou hodinou večerní a osmou hodinou ranní, ulice plné Němců, razie, při kterých byli „shromažďováni“ především ortodoxní Židé v černém oblečení, s pejzy a dlouhými vousy. Tito muži byli umístěni do vybombardovaných továren v hraničních oblastech města, kde hledali nevybuchlé bomby, které by se daly využít pro další válečné úsilí. *„Neměli žádný výcvik a ani bezpečností vybavení. Byli lidskými minolovkami a byli snadno nahraditelní. Kdyby bomba vybuchla a několik Židů by se rozlétlo na kousky nebo by utrpělo strašlivá zranění, tak co by se stalo?“* (Pivnik, 2020, s. 39)

[32] V letech 1935-1945 šlo o ozbrojené síly Velkoněmecké říše.
[33] Francouzsky „pro Semity“, tj. pro Židy

Samovi v hlavě utkvělo datum 8. září 1939, byl to pátek. V tento den do jeho rodného města přijely *Eimsatzgruppen*. Jednalo se o *„popravčí komando pověřené nejvyšším nacistickým velením, aby systematicky útočilo na lidi.* (…) *Řídil je Heinrich Himmler, který byl hlavou SS, a měli šířit strach a hrůzu v oblasti Katovic. Jejich aktivity byly počátkem toho, co se později ve světě stalo známé jako holocaust.“* (Pivnik, 2020, s. 40) Tato zvláštní jednotka řádila celý víkend. Pivnikova rodina již neměla zásoby jídla, proto se v pondělí odvážili vyjít ven. To, co viděli, má Sam stále před očima. Místní synagoga byla zničena požárem, židovské domy a obchody byly taktéž zasaženy, ulice byly pokryté mrtvými či svíjejícími se těly, na stromech byli oběšení Židé. Sam toto komentuje slovy: *„Bylo by pohodlné myslet si, že tito muži umírali rychle, ale nebylo tomu tak. Nejprve se jim vysmívali, ponižovali je a pohlavkovali, poté jimi mrštili o zem, zkopali je a zastřelili tam, kde leželi – modřiny na jejich svraštělých tvářích byly svědectvím.“* Do této doby malý chlapec nikdy neviděl mrtvé tělo, nyní jich viděl stovky a většinu z nich znal. *„V sedmi dnech se svět, který jsme znali a jemuž jsme rozuměli a milovali ho, zhroutil.“* (Pivnik, 2020, s. 41)

Škola byla zavřena, synagoga vypálena do základu a otec přišel o práci jako téměř každý. Město Będzin bylo přejmenováno na Bendsburg a jejich křesťanští sousedé měli před sebou drsnou volbu. Ti s německým původem měli podepsat papíry, na základě kterých by se stali *Volksdeutsche*, ti s německým původem napůl měli být arizováni. Zbytek dostal nařízení odejít a usadit se v tzv. Generálním gouvermentu. Židé se německými občany stát nemohli, byli podřízeni Norimberským zákonům. (Pivnik, 2020, s. 44–45)

Největším problémem byl nedostatek jídla. Rodina čítala 10 členů, pouze 4 z nich však přinášeli domů alespoň nějaké peníze. Sam vzpomíná, že se rodiče často postili, aby měli nejmladší sourozenci co jíst. On sám měl jedno jídlo denně, avšak napůl se starším bratrem Nathanem. Tehdy také fungoval černý trh, kdy si lidé vyměňovali balíčky jídla a peněz. Občas Židům také pomohl někdo z křesťanů či polských přátel. Vystavovali se tak ale velkému riziku, jelikož platilo, že pokud Polák pomůže Židovi, bude i s celou svou rodinou odsouzen k trestu smrti. Sam vypráví o jedné situaci, kdy dostal dárkem od matky svého kamaráda párky. Pro něho samotného to takový problém nebyl, přiznává, že i v letech před válkou občas vepřové jedl. Avšak otec chtěl, aby je zahodil. Nakonec z výrazu své ženy pochopil, že v tu chvíli je prioritou to, aby děti nehladověly. Odešel tedy z domu a rodina jedla vepřové. Byla to nevyslovená dohoda, kdy členové rodiny

nebudou jíst vepřové před ním a nebudou mu o tom ani říkat. Sam popisuje, že otce zasáhla okupace nejtvrději. Býval to hrdý muž uznávaný ve své komunitě. Jednou, když čekal ve frontě na chleba, byl zmlácen. *„Byl ošklivě zraněn, ale vnitřní rány musely být horší než ty viditelné.* (…) *Byla to matka, která se stala skálou naší rodiny a všechny nás držela pohromadě. Když jsem se podíval do tatínkovy tváře, viděl jsem, že všechen boj, celý jeho život, vyprchával.“* (Pivnik, 2020, s. 52–54)

Utlačování a omezování Židů přicházelo postupně, často si mysleli, že pokud se podle nových nařízení zařídí, budou mít klid. Opak byl ale pravdou. S novými a novými protižidovskými opatřeními vycházejícími co týden jim docházelo, že to nemá konce a že opatření nepřestanou, dokud je nezbaví veškerého majetku, střechy nad hlavou a důstojnosti. Omezení se týkala zabavení bytů, bankovních kont, šperků, hudebních nástrojů aj. Muži přišli o zaměstnání a tím i o finanční prostředky k zabezpečení celé rodiny. Pro Židy platil zákaz vstupu do divadel, restaurací, kaváren i parků, nesměli využívat městkou dopravu ani vycházet po osmé hodině večer na ulici. Mnozí se rozhodli pro opuštění země, dokud je ještě čas, jelikož tušili, že situaci se v nejbližších dne bude jen zhoršovat. Vybraní autoři ale mezi těmito šťastlivci, kteří zvolili útěk, nebyli a na otázku, proč také neutekli, mají často podobnou odpověď jako Viola: *„Kdybychom věděli, jak zlé to bude, utekli bychom. Ale my jsme to nevěděli. Mysleli jsme si, že to přece nebude dlouho trvat* (…) *Žili jsme tím, že odchodem či útěkem máme co ztratit. Netušili jsme, že útěk je jediná možnost, jak zachránit naši rodinu, náš život.“* (Stern Fisherová, 2017, s. 82–83)

Miloš vzpomíná, že se dostal do nepříjemné situace. Židé měli zakázáno po osmé hodině večer vycházet ven z domovů. Jednou byl na návštěvě u známých, kde byla i jeho tehdejší láska Zuzka Blechová. Zapomněl sledovat čas a najednou už bylo po „večerce“. Rychle se i s ostatními vydali do svých domovů. *„Venku už byla tma a já to neměl daleko. Držel jsem se pokud možno ve stínu, plazil se kolem domů, aby nebylo vidět moji židovskou hvězdu.“* Pak ale musel přejít přes osvětlenou a rušnou ulici a najednou mu do cesty vstoupil muž. Píchl prstem do jeho hvězdy se slovy: *„Žide, je půl deváté!“* Byl to Němec. *„Kdyby to byl Čech, tak bych si s ním asi poradil, ostatně takových Čechů, kteří by se o mou židovskou hvězdu jakkoliv zajímali, bylo moc málo, ale tohle byl Němec!“* Několikrát tuto větu zopakoval. Miloš si vzpomněl, že má v kapse dvě stovky od svého šéfa, které měl za úkol druhý den předat jednomu zákazníkovi. *„Dvě stovky nebyly tenkrát sice žádné velké jmění, ale tak málo to zase taky nebylo. Věděl jsem, že to, co jsem se*

chystal udělat, je úplná blbost a že to taky může skončit moc ošklivě.“ Miloš sáhl do kapsy a třesoucí se rukou podal peníze tomu muži. *„Hned přestal s tou svou litanií a chvilku se na mě zkoumavě díval. Pak sáhl docela pomalu po těch stovkách a beze slova si je strčil do kapsy. Pak mě obešel a šel dál. A já jsem se šťastně rozběhl domů. Tenkrát jsem měl vlastně hned dvojí štěstí. Jednak to, že chtivost tohohle Němce byla větší než jeho německá čest, a tak se nechal podplatit od Žida. A zadruhé to, že mě tenhle Němec, poté co se nechal podplatit, přesto hned neudal.“* (Bondy, 2017, s. 253)

Také ženy se ve svých pamětech rozepisují o zkušenostech s nenávistným chováním nežidovských spoluobčanů. Eva vzpomíná na situaci, kdy si na ulici zakryla žlutou hvězdu před tehdejším předsedou vlády. Ten neváhal a teprve devítiletou dívenku kopl do břicha. Nikdo z přihlížejících ji nepomohl, naopak tomuto činu přikyvovali s úsměvem na tváři. Jindy pak nastoupila do tramvaje, kam Židé měli vstup zakázán, a než si svůj přestupek stihla uvědomit, cestující po ní plivali nadávky a z tramvaje ji vyháněli. (Slonimová, 2015 s. 34) Podobnou zkušenost zmiňuje i Dita, je však znatelně příjemnější. Ještě v době, kdy bylo v tramvaji vyhrazeno pro Židy místo vzadu, mladá dívka s kamarádkou nastoupily. Jeden pán na celý vůz spustil: *„Jsou tady dvě princezny se zlatou hvězdou.“* Dita popisuje, že se jim velmi ulevilo, jelikož se tomu spolu s ostatními cestujícími zasmály. (Krausová, 2018, s. 76)

Na jaře roku 1941 začali do města proudit uprchlíci, jednalo se o obyvatele Osvětimi, která se nacházela jen něco málo přes 40 kilometrů daleko. V té době začala výstavba nového velkého tábora, a tak byli tito lidé odsunuti ze svých domovů. *„Tehdy jsme si neuvědomovali, kolik z nich se tam zanedlouho vrátí zpět.“* (Pivnik, 2020, s. 57) Začal také nový druh registrace a katalogizace, kdy se museli všichni Židé nechat vyfotografovat. Sam poukazuje na to, že to vše bylo součástí tzv. madagaskarského plánu, což bylo jedno z mnoha „konečných řešení“ židovské otázky. Mělo se jednat o přesídlení všech evropských Židů na tento ostrov vedle Afriky, přestože se jedná o čtvrtý největší ostrov na světě a jeho rozloha je okolo 600 tisíc kilometrů čtverečních, ani tak by ostrov takové množství lidí nepojmul. (Pivnik, 2020, s. 58) Aly cituje Adolfa Hitlera, který 22. července 1941 řekl: *„Kam Židy pošleme, jestli na Sibiř nebo na Madagaskar, je úplně jedno.“* (Aly, 2006, s. 166)

Sam vzpomíná, že po 22. červnu roku 1941, kdy Němci spustili tzv. operaci Barbarossa, tedy invazi do Sovětského svazu, začaly deportace mladých mužů do

pracovních táborů. Později si však všimli, že se na seznamech k deportaci začali objevovat i *„staří lidé a mrzáci.* (…) *Jednalo se o staré dámy v parukách,* (…), *staré bezzubé muže a lidi s umělýma rukama a nohama, upoutané na vozík či slepé. Byli postradatelní, byli přebyteční v podmínkách „mužného" nového světa, který konstruovali Hitler a Himmler."* (Pivnik, 2020, s. 62–63) Zvyšovala se i frekvence nákladních vlaků. Sam popisuje, že jako patnáctiletý vídal každý den *„dřevěné nákladní vagony na dobytek, prasata, ovce či drůbež k porážce. Ale tyto vagony nebyly úplně stejné. Na posuvných dveřích byly zámky a ostnatý drát kolem větracích otvorů. Na střeše seděli esesáci s puškami a ještě více jich bylo ve služebním voze."* Vzpomíná, že si tenkrát myslel, že převáží ruské válečné zajatce na západ do pracovních táborů. *„Potom jsem viděl tváře vězňů ve vagonech – bledí, vychrtlí muži všech věkových kategorií s dlouhými bujícími vousy a vystrašenýma očima zírajícíma ze stínu."* (Pivnik, 2020, s. 63) Až později zjistil, že to byli Židé, jenž byli vybráni pro zvláštní zacházení a převáženi do táborů v Belsenu, Sobiboru a Treblince.

Samova rodina žila nedaleko Osvětimi, není tedy divu, že se ve městě v roce 1942 začaly šířit řeči o táboře v Osvětimi. *„Mluvilo se o malých bílých domech, kde byli Židé posílání na smrt. Ale to byl určitě nesmysl. Žili jsme přeci ve čtyřicátých letech 20. století; tohle se dělo v temných stoletích za vlády šílenců, jako byli Čingischán nebo Tamerlán. Ti, kteří takové klepy roznášeli, museli být idioti."* (Pivnik, 2020, s. 63)

Pivnik vzpomíná na den, kdy se všichni Židé z okolí museli ohlásit na daném místě se všemi svými doklady. Každému muži připojili ke jménu „*Israel*" a každé ženě „*Sára*". Podle jeho slov se zde nacházelo nejméně dvacet tisíc lidí židovského původu. Právě zde se poprvé setkal s něčím, čemu se říká selekce.[34] Lidé byli rozděleni do tří skupin – skupinu A tvořili nezbytní pracovníci, kteří zůstávali i nadále ve městě, skupina B měla být poslána do pracovních táborů a skupina C bude poslána na východ. Samova rodina čítala 10 členů, 4 z nich měli modré karty, které byly důkazem o jejich pracovní nepostradatelnosti. Automaticky tedy spadali do skupiny A. S každým držitelem modré karty navíc mohla zůstat jedna další osoba. Rodiče proto mladšímu synovi Majerovi řekli, ať se pokusí utéct. Sam popisuje, že se bratrovi podařilo z místa utéct společně s několika dalšími lidmi. *„Slyšeli jsme práskání výstřelů a pokaždé jsme s sebou trhli. Co kdyby střílelí na Majera?* (…) *Nikdo nemohl předběhnout kulku."* Do počtu těch, kteří z rodiny

[34] Selekce = v koncentračních táborech výběr těch, kteří byli určeni do plynu, ať už na rampě nebo i uvnitř tábora.

mohli zůstat, se však nevešla ani babička. Ten den ji Sam viděl naposledy. (Pivnik, 2020, s. 64–67)

Hitler v roce 1939 vyvíjel tlak na své sousedy. V Československu měli větší autonomii Slováci[35] a byli tlačeni k vyhlášení nezávislosti na českém státě. Stalo se tak v březnu 1939. Nový režim na Slovensku ihned zavedl antisemitská opatření – Židé nemohli vykonávat řadu povolání, nemohli navštěvovat školy, nakonec nemohli nikam. Vůdce nařídil vojskům obsadit zbývající česká území. Okupace Československa proběhla 16. března 1939. V Praze byl vyhlášen Protektorát Čechy a Morava, jenž trval po celou válku. Více než 100 000 českých Židů bylo pod kontrolou nacistů. I zde byla zaváděna protižidovská opatření, docházelo také k arizaci židovských podniků. (Rees, 2021, s. 160)

5 ŽIVOT V GHETTU

V průběhu let bylo zřízeno několik přísně střežených židovských ghett, která většinou vznikala v chudých částech města a od nežidovského obyvatelstva byla oddělena vysokými zdmi a ostnatými dráty. Na malé ploše bylo shromážděno několik desítek tisíc lidí, kteří zde žili ve špatných hygienických podmínkách s nedostatkem jídla, pití i léků. (Emmert, 2018, s. 88–90) Knopp uvádí, že základní motiv pro založení ghetta byla izolace. *„Osobní vztahy k vnějšímu světu byly ze dne na den zpřetrhány. Zdi a ostnatý drát byly všudypřítomné. Dojem vězení zvyšovaly noční zákazy vycházení.“* (Knopp, 2008, s. 166) Židé zde byli *„soustředěni pod záminkou lepšího uspořádání vztahů mezi Němci a Židy.“* Skutečnost však byla taková, že ghetto sloužilo jako přestupní stanice na cestě do koncentračních a vyhlazovacích táborů, které se mezitím budovaly na Němci okupovaných územích Evropy. (Emmert, 2018, s. 88) Mezi největší židovská ghetta patří ghetto ve Varšavě, v Krakově či v Lodži. Na území Čech se nacházelo ghetto v Terezíně.

Rees připomíná zoufalé životní podmínky v lodžském ghettu, kde v srpnu roku 1940 došlo k nepokojům pro nedostatek potravin. Dav hladovějících obyvatel ghetta křičel: *„Chceme chleba, umíráme hlady!“* Židé však tehdy již neměli vlastní peníze, aby si mohli jídlo sami obstarat. Nacisté stáli před těžkým rozhodnutím – *„nechat Židy zemřít hlady, nebo jim povolit práci, aby si vydělali na jídlo.“* Řešením nakonec bylo učinit

[35] V důsledku mnichovské dohody. (Rees, 2021, s. 160)

ghetto soběstačným. Byly zřizovány továrny a dílny, kde mohli obyvatelé ghetta pracovat a výrobky prodávat. Tím si vydělávali na jídlo. Rees hovoří o klíčovém momentu, jelikož to *„znamenalo přechod od ghetta coby dočasného opatření – zadržovacího prostoru, kde byli Židé uzavřeni a čekali na deportaci někam jinam – k instituci, která se teoreticky mohla stát soběstačnou.“* (Rees, 2021, s. 203–204) Připomeňme také největší ghetto vůbec, které se nacházelo ve Varšavě. V prostoru o velikosti necelé 4 kilometry čtvereční se nacházelo více než 400 000 tisíc Židů. *„Na této malé ploše tolik Židů, kolik jich žilo v celé Francii, Dánsku a Norsku dohromady.“* (Rees, 2021, s. 205)

Všichni Židé byli postupně přemisťováni do připravených židovských ghett obehnaných zdmi, které je oddělovaly od ostatního, „čistého“ obyvatelstva. Samova rodina se musela přestěhovat do będzinského ghetta, které vzniklo na kopci zvaném Kamionka, kde býval dříve kamenolom a později zde vyrostly cihlové domy. Sam popisuje, že si Židé pokládali otázku, proč byli přemístěni, když několik měsíců žili pod nacistickou kontrolou a dělali vše co měli? *„V té době jsme tomu nerozuměli a každý, kdo se vyptával Judenratu*[36]*, riskoval trvalou deportaci, takže jste se raději neptali. Obvyklé vysvětlení, které se předkládalo, bylo, že ghetta byla ustanovena proto, aby zamezila šíření nemocí, zvláště tyfu* (…). *Jinou teorií bylo, že ghetta byly vylepšené věžeňské tábory, v nichž nás drželi zavřené, zatímco Třetí říše obrátila veškerou pozornost k porážce Rusů na východní frontě.“* (Pivnik, 2020, s. 69–70)

Rodina Bondyových byla transportem převezena do terezínského ghetta z nádraží v pražských Holešovicích. V jejich případě „měli štěstí“, pokud se to dá takto označit, jelikož je nečekala jízda dobytčákem. Vlak se skládal z normálních osobních vagonů. *„Ačkoliv přece jen měla naše doprava něco dobytčího v sobě, protože těch pár vagonů nemohlo v žádném případě stačit pro transport dvou tisíc mužů, žen a dětí. Takže jsme byli v těch osobních vagonech napěchováni jak sardinky. Okna jsme nesměli otevřít, a tak tam byl za chvilku vzduch podobně hustý jako v dobytčáku.“* (Bondy, 2017, s. 23)

[36] správní orgán v židovských komunitách

5.1 BĘDZIN

Będzinské ghetto, tedy Kamionka, se stalo „novým domovem“ Samovy rodiny a dalších tisíců Židů. Pivnikovi žili v přeplněném jednopokojovém domu z cihel. Úzké ulice a průchody byly zastaveny nábytkem shnilým od deště či zpuchřelým od slunce. Ve dne i v noci byla Kamionka hlídána německou policií, hlídkovali v ulicích i v okolí. Nedostatek jídla byl v ghettu velmi kritický. Sam si vybavuje obchod se smíšeným zbožím, ve kterém se prodával chleba, zelenina a občas také zbytky masa. Fronty zde byly obrovské, podle jeho slov si však na fronty za tu dobu již zvykli. Fungoval zde systém potravinových lístků, za které člověk dostal daný příděl. *„Jediným dotekem reality v Kamionce byl pocit kontinuity, který vycházel z práce.“* (Pivnik, 2020, s. 72) Do továrny chodili Židé v řízených a střežených zástupech asi kilometr.

Deportace pokračovaly. Cílovými destinacemi měly být pracovní tábory, které udržují v běhu válečné úsilí a slouží Říši. Rodina přemýšlela o možnostech, které má, aby se deportaci vyhnula. První možností byl útěk. Od této alternativy později ustoupili, jelikož *„tatínek byl emocionálně vyprázdněný a vyčerpaný, v úzkých průchodech našeho nového bydliště se tísnily ještě tři malé děti* (…). *Jak daleko bychom se dostali v noci a temnotě proti psům a zbraním stráží v ghettu?“* Druhou možností byl úkryt, pro který se rodina nakonec rozhodla. Dům měl strmě šikmou střechu, kde vznikl podkrovní prostor dost velký pro všechny členy. Otec se Samem vyrobili dřevěnou přepážku a úkryt vybavili jídlem, vodou, kbelíkem a nočníkem. (Pivnik, 2020, s. 74)

Sam vzpomíná, že esesáci přišli během sobotní noci na konci července. *„Cosi mě vytrhlo ze spánku. Vysoké jezdecké boty. Psi. Křik v němčině. Přicházeli našimi cestami, našimi uličkami, k našim dveřím.* (…) *Němci, a bylo jich daleko více než obvykle.* (…) *Ozývala se střelba a křik, když jsem spolu s otcem natáhl falešnou přepážku na místo a krčil jsem se tam a sotva jsem se odvažoval dýchat.“* V úkrytu rodina přečkala celou noc, za svítání pak všichni pozorovali skrze otvory v cihlách dění na ulici. Jejich sousedy násilně odváděli. *„To, co jsme sledovali, byla likvidace ghetta.“* Sam také cituje svého otce, který to komentuje slovy: *„To, co se stalo ostatním, se stane také nám.“* (Pivnik, 2020, s. 76)

Ve svém úkrytu se v parném horku a nesnesitelném zápachu z přeplněného nočníku rodina skrývala několik dní. Zásobu vody vyčerpali, i jídla ubývalo. Opustit

bezpečí úkrytu však znamenalo jistou smrt, jelikož Němci byli stále v ulicích a psi by ucítili jejich pach. Sam popisuje jedno horké úterý, kdy byla celá rodina dehydratovaná. *„Pamatuji si maminku, jak nasypala trochu cukru, který ještě měla, do šálku. Šálek jsme si podávali a vděčně jsme z něho pili. Bylo to teplé, sladké a tekuté. Byla to moč.“* (Pivnik, 2020, s. 78)

Jelikož horko bylo opravdu nesnesitelné, rodina se rozhodla 6. srpna opustit úkryt a připojit se k zástupům lidí opouštějících Kamionku a pochodujících k nádraží. Během této cesty si Sam všiml místních, kteří se jim posmívali, někteří však i plakali s hlavami v dlaních. *„To symbolizovalo schizofrenický postoj Polska k tzv. židovskému problému. Tito lidé byli kdysi našimi sousedy, muži, kteří si objednávali krejčovské služby v dílně mého otce; ženy, jež si povídaly s mou maminkou o dětech; majitelé obchodů, od nichž jsme nakupovali věci; kluci, se kterými jsem hrál fotbal po celém městě. Nyní si pomáhali k našemu nábytku a nuzným věcem jako hyeny probírající se ve zdechlinách a beroucí si nejvybranější kousky.“* (Pivnik, 2020, s. 79–80)

Také Viola popisuje ponižující pochod židovských obyvatel označených páskou s hvězdou, kteří nesměli vstoupit na chodník, a tak odcházeli po silnici probodáváni pohledy známých, přátel, sousedů, přičemž někteří z nich jim takový osud přáli, pokřikovali na ně různými nadávkami, plivali a házeli, co jim přišlo pod ruku. (Stern Fisherová, 2017, s. 138)

5.2 TEREZÍN

„Na severu Čech byla koncem 18. století vybudována hráz proti stále drzejším Prusům. Byla to pevnost, kterou dal postavit císař Josef II. a kterou věnoval své matce, všemi Rakušany milované císařovně Marii Terezii, a proto byla pojmenovaná Terezín. Vinou nedostatečného využívání, co se týče válčení, se postupně z Terezína stalo zcela ospalé posádkové město – a bylo jedno, jestli se tam k smrti nudili, popíjeli a v soubojích zabíjeli oficíři rakousko-uherští, nebo důstojníci československí. To se však s příchodem Němců zásadně změnilo. Nejvyšší zvířata panské rasy v čele se zastupujícím říšským protektorem, obergruppenführerem SS Reinhardem Heydrichem, přišli na to, že by se celé město Terezín mohlo věnovat evropskému Židovstvu, čímž by se zabily dvě mouchy jednou ranou: pro celý vůči nám tolik nedůvěřivý svět uděláme z Terezína ghetto, a tohle

ghetto bude možno v případě potřeby ukazovat jako výstavní objekt našich nejlepších úmyslů, jaké vůči Židům chováme." (Bondy, 2017, s. 22–23)

Cesta z Prahy do Terezína trvala celou noc, do cíle tak dojeli druhý den ráno, přičemž vlak často zastavoval. Přímo v Terezíně však žádné nádraží nebylo, jelikož, jak vysvětluje Miloš Bondy, *„za laskavého císaře Josefa II. ještě nebyly žádné vlaky."* Lidé z vlaku tedy museli svá zavazadla táhnout zhruba tři kilometry z nádraží v Bohušovicích do Terezína. *„Když jsme konečně zabočili do brány a za ní do terezínských ulic, byli jsme přese všechno šťastní, že už je konečně té cesty konec. Byli jsme unaveni jako koně, koupali jsme se v potu a byli jsme akorát tak zralí padnout k zemi, ať už kamkoliv."* (Bondy, 2017, s. 24)

V Terezíně museli nejprve projít tzv. šlojskou, tedy propustí, která sloužila k zachycení mohutného návalu přicházejících Židů. Zavazadla musela zůstat na dvoře, zatímco se Židé šli registrovat. Pověření úředníci si zapisovali jména nových vězňů včetně čísla jejich transportu do účetních knih. Jelikož úředníků bylo velmi málo, celý tento proces trval až několik hodin. Po registraci lidé pokračovali do další místnosti, ve které měli čekat, až se pro ně v ghettu najde místo. Miloš toto popisuje slovy: *„Na poloprázdných slamnících tady ležely a seděly na zemi stovky lidí, samí staří muži a ženy. Byli taky namačkaní, že mezi nimi nebylo ani kousíček místa, kde by si člověk mohl sednout, neřku-li lehnout."* (Bondy, 2017, s. 25) Od některých lidí se později dozvěděl, že zde čekají týden, jiní i mnohem déle, jelikož ghetto je beznadějně přeplněno. Často se stávalo, že transport s Židy pokračoval dál na východ. První noc v Terezíně tak přečkali v této místnosti napěchované lidmi. Jak autor přiznává, ani oka nezamhouřili, maminka stále plakala a otec se synem hádali, co je na tomto novém místě čeká.

Druhý den se setkali s manželem sestry Věry. Do Terezína přijeli v dřívějších transportech, ještě v době, kdy se ubikace teprve připravovaly. *„Jejich časná deportace do Terezína ale přece jen měla také nějakou výhodu: stejně jako všichni pionýři všude a za všech dob, mohli i oni tady, v Terezíně, využít příležitosti a najít si nějaké více či méně teplé místečko. Vláďa se stal spolupracovníkem židovské samosprávy a sestra našla práci jako pomocnice v kuchyni."* (Bondy, 2017, s. 26) Autor uvádí, že švagr nějakým zázrakem sehnal pro zbytek rodiny místo, maminka byla u Věry, ale tatínek s Milošem museli být každý jinde. *„To se však netýkalo jenom nás. V Terezíně museli muži a ženy žít odděleně v různých kasárnách. Jenom výjimečně směly a mohly žít některé rodiny,*

ponejvíce to byly rodiny vysokých funkcionářů ghetta, ve společné místnosti.“ Docházelo tedy k rozdělení vězňů do tzv. mužských a ženských kasáren. *„Zřejmě to byl záměr, roztrhnout rodiny a tím, ke všemu ostatnímu strádání, jim ještě více ztížit život.“* (Bondy, 2017, s. 27)

Milošovi připadlo místo ve třetím poschodí pryčny, úplně v rohu. Popisuje, že tato místa byla nejhorší, jelikož zde byl nepříjemný hustý vzduch a hemžilo se to tu blechami a štěnicemi. Po probuzení měl obličej červeně napuchlý a po celém těle se mu objevily svědící puchýřky a boule. Podle Bondyho první dny po příjezdu do tábora pro něj neměli žádnou práci, proto se stalo jeho každodenní činností fasování jídla, seznamování se s chodem pevnosti a hledání přátel a známých. První dojmy ze života v Terezíně popisuje Miloš slovy: *„Němci nám sice neslibovali žádnou zahrádku s růžemi, ale něco takového jsem si dosud nedovedl představit ani ve svých nejdivočejších představách. Lidé žili namačkáni do nejužšího možného prostoru. Všude, na ulicích, ve dvorech, v ubikacích, všude jich byly zástupy. Ti mladší tím tolik netrpěli, ani já ne, ale pro většinu starších a starých bylo zhola nemožné udržovat sebe a svoje věci v pořádku.“* (Bondy, 2017, s. 30) Takto Židé přišli i o to poslední, co jim do té doby stále zůstávalo – soukromí.

Miloš popisuje, že především pro staré vězně to tu bylo velmi těžké. *„K smrti zesláblí staří lidé dennodenně umírali v houfech, jako mouchy na podzim. Pro staré lidi to byla jediná cesta, jak odsud uniknout.“* Mladí a zdraví zkoušeli překonat hradby pevnosti, některým se to i povedlo. Nemocnice v Terezíně sice byla, ale pouze malá a neustále přeplněná. Scházely léky, tudíž se zde umíralo i na kožní záněty či nachlazení. *„Nakonec se v ghettu nahromadilo tolik mrtvol, že nebylo možné tu záplavu zvládnout. Všechna pevnostní kasemata a šance už nestačily všechny ty mrtvé pojmout, a tak těla ležela jen tak venku a to nedělalo zrovna dobrý dojem.“* To se brzy přestalo líbit i esesákům, proto bylo potřeba posílit řady vyčerpaných hrobníků. A tak se pro Miloše našla práce. Stal se hrobníkem. *„Staří lágroví mazáci říkali, že jsem si vlastně vytáhl dobrý los a chechtali se: že prý to bude něco jako učení na zahradníka a že se tam dá všelicos zorganizovat, poněvadž ty plantáže prý jsou za hradbami ghetta.“* (Bondy, 2017, s. 31)

Za pevností byly louky, kde hrobaři pomocí rýčů, krumpáčů a lopat kopali dlouhé jámy. Miloš vzpomíná, že neměli žádné holínky, půda byla těžká a mokrá a když narazili na spodní vodu, museli stát celý den v ledové vodě až po kolena. Mrtvoly byly do jam

posílány v jednoduchých rakvích, nad čímž se Miloš pozastavuje. *„Bylo až s podivem, že na tyto rakve byli Němci ochotni vyplýtvat tolik dřeva, když přece bylo možné naházet mrtvoly do jam jen tak, bez rakví. Od esesáků to přece bylo zcela zřejmé plýtvání dřevem, když se jednalo pouze o mrtvé Židy.“* Dodává však, že vězňům to tenkrát přišlo naprosto normální, jelikož mrtví se běžně pohřbívají v rakvích. *„Je ale možné, že tenkrát hrála pro Němce svou roli také ta okolnost, že se snažili světu předstírat, že to myslí s humánním židovským městem vážně.“* (Bondy, 2017, s. 32) Miloš měl na starost tu nejtěžší práci – musel vlézt do mokré jámy a skládat rakve vedle sebe a poté jednu na druhou. Nakonec vše zasypávali chlorovým vápnem. Miloš vzpomíná, že se mu dělaly bolavé puchýře, které se však s dalšími dny změnily v mozoly. *„Byla to práce dost děsivá, ale člověk si zvykne. Zvykl jsem si i já.“* (Bondy, 2017, s. 33)

V ghettu bylo povoleno zdržovat se mimo ubikaci zhruba do deváté hodiny večerní. Miloš vzpomíná, že se po práci scházeli s otcem a švagrem u matky se sestrou, aby alespoň krátkou chvíli strávili pohromadě, jako rodina. *„Naše vzájemná láska snad byla ještě větší a rozuměli jsme jeden druhému snad víc než doma v Praze. Tatínek, který, jak se zdálo, po německé okupaci ztratil úplně svůj humor a vtip a byl těžce depresivní, se tam překvapivě zotavil a byl skoro takový jako předtím.“* (Bondy, 2017, s. 34) Věra, která pracovala v kuchyni, občas přinesla zbytky brambor a maminka z kufru vyndala zásoby keksů, které ještě v Praze napekla a schovala na horší časy. Ostatní spoluvězni to měli podobně, taktéž se zde scházely celé rodiny a užívaly si ty vzácné chvíle pospolu. Miloš uvádí, že se bavili především o probíhající válce. *„Byly zde oznamovány pohyby front, strategie a taktika Rusů a ostatních spojenců a ostatních spojenců byly podrobovány kritice a případně vypracovávány lépe, než kdy byly schopny generální štáby armád. Vědělo se tu, kde všude byla poražena německá fronta a kde byli Němci na hlavu poraženi a že třetí říše se musí nejpozději do dvou, do tří měsíců zhroutit.“* (Bondy, 2017, s. 35)

I v Terezíně kvetla kultura, zejména po večerech. Byl zde pěvecký sbor, který pořádal koncerty, hrálo se divadlo, uváděly se opery, malovalo se a kreslilo. *„Člověk se musí ptát, jak to bylo možné. Buď nad tím esesáci zavírali oči, nebo to možná dokonce vítali jako důkaz, jak svobodně a lidsky to v ghettu chodí.“* (Bondy, 2017, s. 41) Veškeré kulturní akce byly hojně navštěvovány, Miloš vzpomíná, že bylo často plno.

Autor zmiňuje „Barnabáš“. To připomínalo bar, který vězni zřídili v jednom z kasemat terezínských bašt. Zde se scházeli především mladí a chovali se tak, *„jako by jim vůbec nešlo o krk. Po nás potopa, bylo naše heslo, a my se tam snažili utrhnout si přece jenom ještě kousek ze života.“* Název vznikl jako zkratka slov „bar na baště“. Miloš vzpomíná, že se v tomto improvizovaném baru dalo občas i něco vypít, největší senzací však byl pro většinu vězňů jazz. *„Jazz, to byla muzika, která u nás začínala bavit mládež už po první světové válce, ve třicátých letech, ale která ji nadchla hlavně za protektorátu a strhla ji do svých tenat. Jazz byl daleko víc než jenom nový druh hudby. Byl to výraz optimismu, nového pojetí života, postoje k němu a později, za německé okupace, také součást odporu vůči Němcům.“* (Bondy, 2017, s. 42)

Milošovu lásku k tomuto žánru hudby probudil kamarád z gymnázia. Tehdy mladého Bondyho táhlo vše k jazzu, a dokonce se o něj pokoušel hrou na housle, na které hrával od dětství. V Terezíně však v tomto koníčku nemohl pokračovat, jelikož zde nebyly housle k dispozici. Protože nemohl hrát, začal alespoň zpívat. I zpěv ho provázel od dětství, byl členem školního sboru. V ghettu se dal dohromady s jedním jazzmanem a založili spolu duo. Po večerech pilně a zkoušeli, a nakonec společně i vystupovali.

Miloš také zmiňuje jednu dívku, Zuzku Blechovou, která byla jeho velikou pubertální láskou. I ona byla v Terezíně, chodila se dívat na Milošova vystoupení. Jednoho dne ji však i s celou její rodinou transportovali na východ a mladík svou vyvolenou už nikdy neviděl. Stejně tak i svého pěveckého partnera. (Bondy, 2017, s. 44–45)

Na rozdíl od mužů, kteří téma dívek a prvních lásek vůbec neřeší (Miloš Zuzku zmiňuje jen tak mimochodem v jedné větě), ženy se rozepisují mnohem více. Především Viola, které v té době bylo již 16 let, hovoří o svém milém barvitě, popisuje jejich schůzky, které musely být schváleny oběma matkami a probíhaly v přítomnosti alespoň jedné z nich. (Stern Fisherová, 2017, s. 49) O své první lásce se pak vyjadřuje takto: *„Najednou jsem díky němu žila mnohem hezčí, barevnější, zábavnější a plnější život. Najednou jsem pochopila všechny ty popisy v dívčích románech – nemohla jsem bez něho dýchat, vše se ve mně sevřelo, když se na mě podíval, nechtěla jsem nic jiného než se schoulit do jeho náruče.“* (Stern Fisherová, 2017, s. 54)

6. TRANSPORT

Od října roku 1941 začaly první transporty na východ, jejich cílem byla ghetta. Koncentrační a vyhlazovací tábory se začaly postupně naplňovat od ledna roku 1942, kdy začaly první deportace. (Emmert, 2018, s. 106) K transportům byly využívány dobytčí vagony, kam byli vězni nahnáni ve velkých počtech. Lidé se tu na sebe mačkali, neměli přísun jídla ani pití, hygienické podmínky byly příšerné. Pro vykonávání potřeby byl k dispozici jediný kbelík. Zdrojem vzduchu bylo malé zadrátované okénko. Při deportaci v zimních měsících vězni mrzli, v letních měsících museli snášet horko. (Steele, 2018, s. 47)

Viola popisuje cestu z ghetta na nádraží, kdy kolemjdoucí a přihlížející byli lhostejní a vůbec si jich nevšímali. Tvářili se, jako kdyby neexistovali, což dívka vnímala mnohem hůř, než nadávky a plivance při cestě do ghetta. Tuto cestu k vagonům Viola přirovnává k příběhu Krysaře, který vyváděl krysy z města Hammeln. (Stern Fisherová, 2017, s. 166) Stejné přirovnání použije také Pivnik, ale k jiné události, v podkapitole *Plynové komory*.

Sam popisuje nádraží, které bylo plné esesáků, policie a psů. Uvádí, že jim nikdo neřekl, kam pojednou, pouze na ně řvali urážky a mlátili je pendreky. Po několika minutách přijela lokomotiva s pěti vagony, na střechách kterých byli další esesáci. *„Čekali jsme tam jako ovce, zatímco esesáci kontrolovali, zda jsou vagony prázdné, a potom nás nahnali dovnitř.“* Sam vzpomíná na rabína, který byl ve stejném vagonu a společně s dalšími ortodoxními muži vzali knihu modliteb a prozpěvovali žalmy krále Davida. (Pivnik, 2020, s. 81)

Jednoho dne dostala rodina Bondyových předvolání do transportu na východ. *„Abychom se z toho transportu zachránili, rozhodl se tatínek, že bude předstírat, že je nemocný. Když totiž někdo z rodiny, která byla určena do transportu, onemocněl tak, že nebyl schopen převozu, tak mohla ve výjimečných případech zůstat celá rodina v Terezíně, než přišla další pozvánka. Odklad transportu znamenal naději, protože mezitím se mohlo stát moc věcí, mohly se třeba transportní dokumenty ocitnout v jiném šupleti, nebo se mohly dokonce ztratit docela, nebo mohli Spojenci rozbombardovat železniční tratě atd., atd.“* (Bondy, 2017, s. 47)

Podle slov Miloše bylo možné těžké onemocnění simulovat různými způsoby. Lékaři byli schopni tyto pokusy odhalit, až na ty případy, kdy simulace byla tak dokonalá, že už to vlastně nebyla simulace, ale jednalo se o skutečnou chorobu. Tatínek podplatil pomocného ošetřovatele v nemocnici a nechal si píchnout do bércové žíly pod kotníkem stříkačku benzinu. Tímto způsobem se měla tatínkovi rozjet na několik dní vysoká horečka připomínající vážnou nemoc. K jejich smůle přivolaný lékař naměřil teplotu normální, a tak nebyl sebemenší důvod k odkladu transportu. Druhý den se tedy rodina vydala spolu s dalšími dvěma tisíci vězni vstříc nejisté budoucnosti na nedaleké nádraží, kde na ně čekal vlak sestaven z několika vagonů s dveřmi. *„Takže jsme měli alespoň pěkný výhled. A pak se to rozjelo vstříc našemu, pro nás neznámému, naproti tomu ale Němcům velmi dobře známému, cíli…“* Podle *Terezínské pamětní knihy* odjel Miloš Bondy se svými rodiči do Osvětimi-Březinky transportem Cu 1. února 1943. (Bondy, 2017, s. 48)

Ve vlaku se spolu s dalšími bavili a spekulovali o tom, co je asi čeká, co pro ně Němci připravili. *„Převládal názor, že nás tam, kam nás osud v podobě Němců vede, čeká možná velmi skromný, možná dokonce těžký, ale nakonec snad přece jen jakž takž snesitelný život. Říkali jsme si, že to už přece nemůže moc dlouho trvat, protože Němci přece musí tuhle válku brzo prohrát. A já jsem si, jako ostatně skoro pořád, i tady dělal legraci a prohlašoval,* (…) *počkejte, až bude konec války, potom dostane každej pražskej Žid jako odškodnění jeden zámek v Prusku!“* Jeho maminka vždy reagovala slovy: *„Já bych ti přála, aby tě ty tvoje vtipy nepřešly!“* (Bondy, 2017, s. 49)

Vlak vždy stavěl mimo stanice, až na výjimku, tou se stalo město Oppeln v Polsku. *„Nebylo tam nic zajímavého, obyčejné nádraží. Postávali tam lidé, mezi nimi hodně vojáků a oficírů, někteří na nás koukali, většina se o nás nestarala a my jsme si připadali, protože jsme nesměli ven protáhnout si kostru, jako dobytek, který vezou na porážku. Ono tomu tak skutečně bylo, jenže my to nevěděli. Možná že někteří z těch lidí na nástupišti ano.“* (Bondy, 2017, s. 50)

Oba muži, Miloš i Sam, se s ostatními transportovanými vězni vyhnuli několikadenní mačkanici v přeplněném vagonu. Milošův transport nebyl sestaven z tzv. dobytčáků, jednalo se o osobní vlak, ze kterého měli výhled na okolí. Samovo rodné město Będzin se nacházelo jen pár desítek kilometrů od Osvětimi, cesta vlakem tak trvala přibližně hodinu. (Pivnik, 2020, s. 82) Ve vzpomínkách žen se naopak setkáme s hrůzami,

které obnášely tyto transporty. Dobytčí vagony, do kterých se muselo vejít několik desítek na sebe namačkaných lidí. Cestovali ve tmě, s nedostatkem vzduchu a neměli žádný zdroj jídla ani pití. K vykonávání potřeby bylo určeno jedno jediné vědro, jehož obsah se později vyléval malým zadrátovaným okénkem v rohu vagonu – jediný zdroj světla i kyslíku. (Stern Fisherová, 2017, s. 188–189) Eva popisuje, že nikdo z jejich vagonu vědro nepoužil. Ne snad, že by se styděli. Lidé na sebe byli tak namačkaní, že se nemohli pohnout, a tak potřebu vykonávali vestoje přímo pod sebe na podlahu. (Slonimová, 2015, s. 98)

V těchto nuzných podmínkách se těsnali muži i ženy, děti i dospělí, mladí i staří. Není tedy překvapením, že mnoho lidí transport nepřežilo. Umírali hlady i žízní, na nedostatek vzduchu, pokud spadli, již nedokázali vstát a často byli ušlapáni. Zdravotní stav některých Židů byl horší již před samotným transportem, který se tak stal jejich rakví. Všudypřítomný smrad výkalů a rozkládajících se těl byl však v cíli cesty přebit jiným, mnohem horším zápachem. (Slonimová, 2015, s. 100)

7 ŽIVOT V KONCENTRAČNÍM TÁBOŘE

„Po obou stranách rampy se v Březince rozkládaly jednotlivé tábory. Začínaly blízko za hlavní branou, kterou sem přijížděly vlaky na rampu, a končily blízko u krematorií, kam byli lidé odváděni k svému zničení. Často přijížděly dva nebo i více transportů najednou a pak vlaky stávaly na obou stranách rampy a my pracovali mezi nimi. Jindy ale přijel jen jeden transport a zakryl tak jenom lágry na jedné straně, druhá zůstávala otevřena. Po obou stranách rampy se táhly nízké příkopy. Za nimi se zvedaly ploty z ostnatého drátu na betonových sloupech, na nichž byly nahoře umístěny lampy. Z rampy bylo možno vidět lidi v táborech.“ (Bondy, 2017, s. 202)

Nejznámější vyhlazovací a koncentrační tábory nacisté vybudovali na polském území. *„Polsko ve válce utrpělo větší ztráty v poměru na počet obyvatel než kterákoli jiná země světa, O život přišlo až 6 milionů lidí žijících v Polsku – z toho nejméně polovina byli Židé. Drtivá většina z nich nezemřela v boji, ale v důsledku záměrné politiky vyhladovění, deportací a vražd.“* (Rees, 2021, s. 163)

Továrna na smrt, dílo dvou přeživších, jenž představuje označení vyhlazovacího tábora Osvětim, se natolik vžilo, že se stalo součástí ikonografie holocaustu. Sofsky termín chápe jako pracovní organizaci sloužící k vyhlazení velkého počtu lidí beze stop. *„Hromadné vyhlazování bylo organizováno na základě dělby práce a jeho průběh se koncipoval jako práce na běžícím pásu, jejíž jednotlivé fáze na sebe časově navazovaly.“* (Sofsky, 2006, s. 269)

Osvětim[37], německy Auschwitz, se nachází na jihozápadě Polska, asi šedesát kilometrů od Krakova. Původní tábor, označován jako Auschwitz I, byl zbudován na místě bývalých kasáren ve městě Osvětim, po kterém dostal své jméno. Později vznikl druhý tábor, Auschwitz II neboli Auschwitz-Birkenau[38], pojmenovaný podle vesnice Březinka. Tento táborový komplex byl největším koncentračním a vyhlazovacím táborem, v němž zahynulo více než milion lidí, především Židů. (Emmert, 2018, s. 109)

7.1 PŘÍJEZD, SELEKCE, SPRCHY

„Dodnes nevím, co je lepší: jít přímo z vlaku na smrt, a nevědět, že jste odsouzení na smrt, nebo procházet selekcí až později, když jste věděli, že vás vybírají, aby vás zabili.“[39]

Statisíce lidí byly posílány do táborů smrti, kde byla většina zavražděna v průběhu několika hodin po příjezdu. Vězni museli projít selekcí, během které je lékaři SS prohlédli a rozdělili na dvě skupiny. Občas se selekce účastnil i sám Mengele, který si mezi nově příchozími vybíral objekty pro své experimenty. Nalevo byli posílány matky s dětmi, nemocní a staří, kteří následně pokračovali do plynových komor. Napravo byli vybráni zdraví a silní muži i ženy. Následoval zdlouhavý a ponižující proces registrace, odvšivení, oholení, nového vězeňského ošacení a vytetování táborového čísla na levé předloktí. Poté byli vězni přiděleni do přeplněných bloků a ponecháni napospas osudu. (McDonough, 2. díl, 2022, s. 228–229)

[37] *„Osvětim, to bylo ztělesnění záhuby, smrti.“* Rachel Knoblerová, polská Židovka, osvětim, cit. podle Knopp, 2006, s. 264
[38] Osvětim-Březinka
[39] Renée Firestoneová, česká Židovka, vězněná v Osvětimi, cit. podle Knopp, 2006, s. 230

Po příjezdu do cíle si Židé všimli řady železobetonových pilířů a řady ostnatého drátu napnutého mezi nimi. Domnívali se, že se jedná o pracovní tábor, kam byli posíláni jejich sousedé z města Będzin v předchozích měsících. Když vystoupili, všude zněl německý jazyk. *„Zasáhla nás stěna hluku – hlas vrčící příkazy přes systém tlampačů, stráže v uniformách Waffen-SS, tlačící a dloubající nás střelnými zbraněmi, velcí psi na řetězech a řemenech, vrčící, štěkající a ukazující zuby a naježené chlupy. Bylo těžké říct, kdo byl zuřivější a vzteklejší – psi nebo jejich psovodi.“* (Pivnik, 2020, s. 83) Sam si také všiml dalších lidí, kteří ho prý fascinovali. Na sobě měli vězeňské oblečení s modrými a bílými svislými pruhy připomínající pyžamo. Jeden z nich do Sama vrazil a zašeptal mu: *„Řekni jim, že je ti osmnáct.“* V tu chvíli to Sam nechápal, později mu tato rada však zachrání život. (Pivnik, 2020, s. 84)

Miloš popisuje, že ho probudilo prudké cuknutí vlaku, který se zničehonic zastavil. Do oken svítilo oslnivé světlo z vysokých reflektorů, všude byly kaluže od vydatného deště, který neustával a vše doprovázelo strašidelné ticho. Po chvíli se však od posledních vagonů blížily hlasy a křik, patřící vojákům, kteří se zuřivými psy na vodítku bušili svými obušky na dveře a řvali: *„Los, schnell los, raus, aber dalli, dalli! Alles drin lassen und raus!“*[40] Až když byl Miloš pryč z vlaku, pochopil, že to nebyli vojáci, ale esesáci. *„Lilo jak z konve. Byla noc a my tu stáli před vagony, z nichž nás před chvílí vyhnali, opuštění a vyděšení k smrti. Kolem nás samá voda a bláto, v němž čvachtaly strašidelné postavy, které měly na sobě šedivé, modře pruhované šaty a čepice a mluvily na nás řečí, které jsme nerozuměli. Esesáci do nás mlátili svými holemi, nikdo nevěděl, proč a co po nás chtějí, a tomu, co na nás řvali, jsme taky nerozuměli, ačkoliv to asi bylo německy, čemuž jsme jinak rozumět mohli.“* (Bondy, 2017, s. 57–58) Miloš se učil německy již od tří let, rozuměl tedy již od útlého dětství. Navštěvoval třikrát týdně německou školku. Naučil se zde pražskou němčinu a ovládal ji mnohem lépe než později jeho profesor němčiny na gymnáziu. V Osvětimi však některým slovům, která esesáci pokřikovali na vězně, nerozuměl. Slýchal je denně, ale až po válce zjistil pravý význam. *„Myslím si, že u každého, kdo přežil německé koncentráky, dnes ty výrazy „dalli, dalli“ a „karacho“ nevzbuzují právě příjemné vzpomínky a asociace, a bylo by asi dobře, kdyby ze zlatého tezauru němčiny už pomalu zmizely.“* (Bondy, 2017, s. 64)

[40] *„Koukejte, ať jste venku, ale honem, honem! Všechno nechat uvnitř a ven!“*

Nové vězně rozdělili na muže a ženy, čímž oddělili maminku od Miloše s tatínkem. Miloš vzpomíná, že pozoroval, jak ji esesáci nacpali na přeplněné nákladní auto plné dalších žen. *„Zírala vyděšeně do tmy ve směru, kde jsme stáli s tatínkem. Pak se to přeplněné nákladní auto, na němž stála, rozkývalo a zmizelo za rouškou deště a světel reflektorů. V té chvíli jsem ještě nevěděl, že to bylo naposledy, co jsem ji spatřil.“* (Bondy, 2017, s. 52) Odjezd maminky v nákladních vozech si mladý Bondy vysvětloval tím, že alespoň ženy nemusely jít pěšky a už někde v suchu a bezpečí čekají na zbytek svých rodin. *„Ale proč nás tu pořád tak mlátí a proč nás nechávají stát tak dlouho stát v dešti a zacházejí s námi jako se stádem dobytka? Něco takového se v Terezíně snad nikdy nestalo a může to znamenat jen to, že nás nic dobrého nečeká.“* (Bondy, 2017, s. 59)

Vězni byli stlačení do houfu a za neustálého křiku a bití byli hnáni kupředu, směrem k reflektorům. *„Byli jsme v šoku, zmatení a neschopní se dost rychle pohybovat. Bili nás holemi a pažbami pušek nebo na nás pouštěli vrčící psy, jejichž zuby jakoby ze slonoviny se prokousávaly oblečením a kůží.“* (Pivnik, 2020, s. 84) Miloš vzpomíná, že se mu tatínek na chvíli v té tlačenici ztratil, naštěstí k sobě ale našli cestu zpátky a drželi se co nejpevněji za ruce. *„Tak jsme se dostali až před zakuklenou postavu v dlouhém gumovém plášti s kapucí. Stál přímo před námi. Kolem něho stálo několik esesáků a jeden z nich strčil tatínka před toho zakuklence a naše ruce, které pevně, až křečovitě držely jedna druhou, se rozpojily. Ten zakuklenec chvíli váhal, pak jeho ukazovák v kožené rukavici ukázal nalevo, tatínka postrčili tím směrem a najednou jsem stál před tím mužem v gumáku sám. Ten neváhal ani vteřinu a poslal mě napravo.“* Miloš přiznává, že jediné, na co myslel, bylo, jak se v tomto chaosu, když každého z rodiny rozdělili, později najdou. *„To jsem ještě netušil, že když ten ukazovák v kožené rukavici ukáže doprava, že to znamená život, a když doleva, smrt.“* (Bondy, 2017, s. 58)

Miloš popisuje, že se zničehonic z černočerné tmy vynořila postava směřující k nim. Nebyl to ani esesák, ani nikdo z vězňů v pruhovaných mundůrech. Byl to jeho otec. Miloš nevěřil svým očím. *„Namouduši, byl to tatínek! Když pak, těžce oddychuje, stál vedle mě, byl bych ho, a on mě jistě taky, nejradši samou radostí obejmul, ale to se u nás nedělalo, my se měli rádi bez velkých slov a bez citových výlevů. Naše ruce se znovu našly, to bylo všechno.“* (Bondy, 2017, s. 59) Jak to tatínek dokázal se Miloš ptal až později. Potřeboval k tomu však dost štěstí a spoustu odvahy.

„Jeden z esesáků přišel na nástupiště a neustále křičel, že rodiny se mají držet na jednom místě. Jiní esesáci se zastavovali na různých bodech podél řady, vytahovali z nich jednotlivce a ptali se jich, kolik jim je let, kolik mají dětí, a potom je vyvedli z místa v řadě. Nakonec se vytvořily dvě skupiny, stále ještě v zástupech, ale něco se začalo dít. Tehdy jsem to ještě nevěděl, ale stával jsem se právě svědkem své druhé selekce, nedbalého rozhodování o tom, kdo zůstane naživu a kdo by měl zemřít, a to v souladu s nepříčetností, která přicházela z Berlína.“ (Pivnik, 2020, s. 84–85) Oddíl, ve kterém byl Sam, byl plný rodin, od dětí přes dospělé až po starší lidi. Druhý oddíl sestával pouze z mužů každého věku. Muži postupně odcházeli a v tom okamžiku matka svého syna postrčila k zástupu se slovy „zachraň se“. *„Zíral jsem na ni a nevěděl jsem, co mám říct. Co jsem mohl říct?* (…) *Podíval jsem se na ni, vlastně naposledy na celou svou rodinu. Na otce, jehož svět se zhroutil již dávno předtím, na něhož Bůh zapomněl; na matku, svou kotvu, která mi odpustila cokoli; na Hendlu, která snila o Palestině; na Majera, na Chanu, na Wolfa a na Joska. Na svou rodinu. Na moji krev. Mlčel jsem, neschopen pochopit přesně, co se stalo. Potom jsem se připojil k pochodující řadě.“* (Pivnik, 2020, s. 85)

Když muži včetně Sama pochodovali v řadě kolem esesáků, autor vypráví, že si zvláště všiml jednoho důstojníka. Jakožto syn krejčího byl okouzlen jeho uniformou a celkovým vzhledem. *„Poznám nádhernou ručně ušitou uniformu, když ji uvidím. Byl upravený, elegantní a vypadal velmi dobře, měl tmavé vlasy, a když se usmál, měl mezi předními zuby mezírku. Jeho boty se leskly jako zrcadlo v letním slunci a v pravé ruce třímal pár šedých semišových rukavic. Pamatuji si to především proto, že vypadal jako kdokoli z nás. Švihal rukavicemi doleva a doprava. Nikdy jsem ho neslyšel hovořit, ale to švihání rukavicemi bylo něco jako samotný rozkaz.“* Ti, kteří byli poslání nalevo, se vrátili zpět k ženám, dětem a starším lidem, proto si Sam tiše přál dostat se nalevo, aby se mohl vrátit zpět ke své rodině a postarat se o ně. Doleva však znamenalo smrt, ale to tehdy mladý Sam ještě vůbec netušil. Bylo mu 16 let, mohl měřit okolo 162 cm, na sobě měl tovární montérky a pevné boty, což mu přidalo na mužnějším vzhledu. Tehdy si Sam vzpomněl na slova jednoho z vězňů, aby řekl, že je mu osmnáct let. Přiznává, že nyní mu tato rada začala dávat smysl. Rukavice ale švihly doprava. *„Nezeptal se mě na věk ani na moje pracovní zkušenosti, ani odkud jsem. A já jsem stále ještě nevěděl, že toto byla další selekce a že důstojník se mnou nemluvil, protože byl árijec, člen vládnoucí rasy, a já byl Žid, podčlověk. Na ničem jiném nezáleželo.“* (Pivnik, 2020, s. 86)

Miloš na první noc v Osvětimi vzpomíná takto: *„A pak začala jedna z nejstrašnějších nocí v celém mém a tatínkově dosavadním životě. Později jsem zažil ještě moc jiných a strašnějších věcí, ale to už jsem byl otupený a na všechno připravený, takže jsem všechno lehčeji snesl a neztrácel hned nervy.* (…) *Všechno směřovalo k tomu, o tom jsem byl přesvědčen, že to bude poslední noc našeho života.“* Miloš popisuje, že tato noc začala nekonečným sčítáním všech nově příchozích vězňů. Sčítalo se několikrát dokola, jelikož se vždy nějaký esesák spletl, a proto začal znovu. *„Jeho sčítání mi připadalo nekonečné a on sám jako debil.“* (Bondy, 2017, s. 65) Až později pochopil, že toto byla součást celého osvětimského systému ponižování a odlidšťování. Po dokončení sčítání byli vězni nuceni stát celou věčnost na jednom místě v lijáku a mrazu, nesměli se hnout z místa ani spolu komunikovat, jinak jim hrozilo zastřelení. *„Stáli jsme tak nekonečně dlouho, klepali se zimou a hrůzou a neodvažovali se jeden druhému říci ani slovíčko.“* Takto přečkali celou noc. Někteří ale nevydrželi stát, posadili se na zem, jiní dokonce leželi v kalužích. Po rozednění je jiný esesák opět spočítal a poté odvedl do budovy z červených cihel. *„Několik z nás se pokusilo odtáhnout ty, kdo seděli nebo leželi a nemohli se zvednout, do toho baráku, ale esesák stál před branou a těm, kteří se o to pokusili, namlátil holí do hlavy, a tak je museli zase pustit a nechat venku napospas nemilosrdnému nebi. Už jsme je nikdy nespatřili.“* (Bondy, 2017, s. 65–66)

Selekcí prošla i řada s rodinami. Ti, kteří byli poslání doleva, nastoupili do přistavěných nákladních aut a odjeli neznámo kam. Sam se snažil zahlédnout některého ze členů své rodiny, ale marně. Ostatním bylo přikázáno vyrazit za nákladními auty. *„Naše šouravá chůze se měnila v pochod a pochod v běh, když nás esesáci a muži v pruhovaném oblečení začali popohánět. Kdokoli nebyl schopen držet tempo, byl sražen k zemi či zkopán na místě, kde ležel.“* (Pivnik, 2020, s. 87) Zastavili se až v jedné z ubikací, ve které byla obrovská holá místnost coby skladiště. Zde se noví vězni vysvlékli ze svého oblečení a byli prohledání ostatními muži v pruhovaných šatech, kteří hledali zlato a šperky. Poté je nahé odvedli do vedlejší místnosti, jež byla vlhká, podlaha mokrá a kluzká a sprchy vyčnívaly z železných rour. Zde Sam vzpomíná, že je v místnosti zamknuli, a právě v tuto chvíli začal věřit příběhům o sprchách v táborech. Poté se však ze sprch skutečně spustila voda. (Pivnik, 2020, s. 88) Všichni se umyli v horké vodě pomocí šedivé, drsné hmoty, která měla být mýdlem. Miloš vzpomíná, že se všichni pěkně poškrábali a žádnou pěnu, kterou byste od mýdla čekali, tato hmota nevytvořila. *„Co bylo hlavní, konečně jsem se ohřál a bylo mi teplo po těch mrazivých dnech a nocích*

v transportu a pak tady, pod tím ledovým, ubrečeným nebem.“ Tatínek se koupal vedle svého syna, k čemuž Miloš dodává, že ho takto nikdy neviděl. *„Nekoukal jsem se na něj, ještě nikdy jsem tatínka neviděl nahého, vyjma o prázdninách, když jsme se koupali, ale to měl na sobě samozřejmě plavky. Jaksi se to nehodilo, abych se na něj koukal, až když mě z legrace pleskl po zadku.“* (Bondy, 2017, s. 68–69)

Po sprše se vězni přemístili do další místnosti, ve které je nahé a promočené velmi hrubým způsobem ostříhali. Sam popisuje, že to bylo opravdu velmi bolestivé, a tak není divu, že slyšel naříkání a fňukání. *„Posadili nás na tvrdé dřevění židle a jezdili holicími strojky rychle po našich hlavách v pruzích, jako když kosíte trávník. Pohybující se zub na strojku vytrhával vlasy a odřezával je hluboko a bolestivě.“* (Pivnik, 2020, s. 89) Miloš ve svých pamětech tento proces také zmiňuje: *„Strašlivě to tahalo a řezalo, jejich mašinky byly úplně tupé a oni sami zcela určitě taky nebyli žádní Figarové.* (…) *A šlo se dál, jeden po druhém jsme museli postoupit k dalším, a ti nás oholili, lépe řečeno oškubali beznadějně tupými žiletkami pod paží a kolem ohanbí. Bylo to ještě horší než to stříhání, všichni jsme krváceli.“* Na závěr tohoto nelidského zacházení a bolestivého procesu všem vězňům drhli oholená a pořezaná místa na těle špinavým hadrem namočeným ve smradlavé tekutině. *„Kůže mě pálila jako opařená.“* (Bondy, 2017, s. 69)

Sam popisuje moment, kdy tato otřesná procedura skončila, slovy: „*Vzali nám identitu. Byli jsme holohlaví jako novorozeňata, s odřezky a zbytky vlasů a chlupů všude kolem. Všichni jsme nyní vypadali stejně.* (…) *Neměl jsem na sobě žádné oblečení, neměl jsem žádné osobní věci, vlasy, ani žádnou naději.“* (Pivnik, 2020, s. 89)

Poté byla vězňům prohledána ústa, stejně tak i konečník, s cílem najít nějaké uschované cennosti. Po těchto velmi nepříjemných a bolestivých prohlídkách Sam přistoupil ke stolu, kde byl dotazován na jméno, datum a místo narození. Zde si opět vzpomněl na radu od muže v pruhovaném, nakonec však uvedl svůj pravý věk. Během odpovídání na otázky mu jeden z pomocníků na levé předloktí vyškrábal velkou jehlou číslo. Tetování bylo charakteristické pro všechny vězně v táboře. Jména zde nebyla důležitá, na jména neměli nárok. Jména mají lidé. Židé však v očích nacistů lidmi nebyli. Odteď byl Sam číslem 135913. *„Tetování je pro Židy něčím odporným.* (…) *Přesto jsem tiše držel. Lepší snést tuto bolest než nějakou horší, která by následovala, kdybych se bránil.* (…) *„V Osvětimi se nebudou používat žádná jména. Žádný dotek lidskosti. Byl*

jsem jen Žid s číslem. A pokud to bylo zamýšleno tak, aby to ve mně vzbudilo pocit jedinečnosti, nefungovalo to.“ (Pivnik, 2020, s. 90, 104)

Milošovi bylo jeho nové jméno v podobě čísla na levém předloktí vytetováno až později. To, co se tvářilo jako psací náčiní, byla ve skutečnosti jehla s černým inkoustem. *„Od té doby jsem označen již zdálky viditelným číslem 99653.“* (Bondy, 2017, s. 99) Třináctiletá Eva byla v táboře registrována pod číslem A27201. (Slonimová, 2015, s. 109) Z Dity Polachové se po několikahodinovém čekání ve frontě stala dívka číslo 73305. (Krausová, 2018, s. 101) Pouze Viola tomuto cejchu unikla. Než na ni přišla řada, tatérům došel inkoust. „*Tak ani nevím, pod jakým číslem mě měli zapsanou v seznamech. Pokud vůbec. Nás, lidi z posledních transportů, někdy ani nezapisovali. Nepřijížděli jsme přežít, ale zemřít. Kdybych to tetování měla, bylo by to moje vyznamenání.“* (Stern Fisherová, 2017, s. 10)

Miloš uvádí, že zhruba po roce byl Židům k číslu dotetován ještě trojúhelník. Důvod byl prostý: *„Abychom byli jako Židé rozeznatelní i tehdy, když na Žida nevypadáme a jsme nazí a mrtví k tomu.“* Miloš to komentuje slovy: *„Co se mě týče, tak se trefili do černého, protože já skutečně na Žida nevypadám. Všechny ty takzvané židovské znaky u mě nenajdete. Nemám ani zahnutý nos, který bývá považován za typicky židovský, a mám světlé vlasy. Můj tatínek, jakožto zapřisáhlý neznaboh, mě samozřejmě nenechal ani obřezat, takže nejsem jakožto Žid k rozeznání ani tehdy, když jsem nahý.“* (Bondy, 2017, s. 99)

Bondy uvádí, že mnoho přeživších si později nechalo číslo z levého předloktí odstranit. Důvodem mohl být stud, nebo snad strach z dalšího pronásledování. *„Já si ho ale na svém levém předloktí nechal jako suvenýr. Každý den ráno mi v koupelně připomíná, že mně ten přicházející den milý Pánbůh daroval, neboť jsem v koncentrácích velmi často unikl smrti jen o vlásek. Dříve se mě lidi často ptali, co prý to číslo znamená. Ačkoliv existence německých koncentráků byla a je všeobecně známá, bylo dříve mnoho lidí, a jsou takoví i dnes, kteří o číslování vězňů tetováním v německých táborech nic nevěděli, a nemohli proto pochopit, proč si rozumný člověk nechá na své předloktí vytetovat nějaké číslo. Na takovou otázku jsem často odpovídal, že je to moje telefonní číslo. Ale tenhle, přiznávám, nepříliš vkusný vtip už je dávno příliš otřepaný. Takže dávám přednost tomu, že v přítomnosti cizích lidí nechávám své předloktí v rukávu, abych takové otázce předešel. Protože kdybych na ni odpověděl podle pravdy, vzbudila by moje*

odpověď u nevědoucích rozpaky nebo zvědavost, jindy možná i otřes nebo, a to je to nejhorší, dokonce soucit. Nechce se mi to proto každému, kdo se zeptá, vysvětlovat. Protože každý se pak vůči mně cítí povinen vyjádřit svou účast a dalším vyptáváním demonstrovat svůj zájem, což bývá dost trapné. Přitom mně vůbec nejde o to skrývat, že jsem Žid, nebo se dokonce za to snad stydět. Já se jinak ke svému židovství rád přiznávám.“ (Bondy, 2017, s. 100–101)

Po sprše, registraci a vytetování čísla noví obyvatelé tábora své oblečení zpět nedostali, čekalo na ně nové ošacení v podobě pruhované košile, vesty, kalhot a čapky. Žádné spodní prádlo k dispozici neměli a na nohy si obuli dřeváky o několik velikostí větší. *„Vlastně mi nic z toho nepadlo. Oblečení bylo hrubé a drsné a odporně páchlo. Bylo to určitě zděděné šatstvo. Tehdy jsem to nevěděl, ale oblékal jsem si na sebe šaty muže, který zemřel.“* (Pivnik, 2020, s. 91)

Miloš uvádí, že dostali staré kalhoty, košile, podvlíkačky a saka. Zde se oba autoři rozcházejí, jelikož Miloš popisuje, že vše bylo cítit dezinfekcí, neboť se v Osvětimi na čistotu velmi dbalo. *„Všichni ti, kdo nebyli ihned určeni do plynových komor, museli udržovat sebe a celé svoje okolí, světnice, lágrové ulice, latríny, umývárny, zkrátka všechno, v naprosté čistotě. Ti ostatní byli čistotně spálení, nehledě na trochu kouře a smradu z krematorií, čemuž se nedalo zabránit.“* (Bondy, 2017, s. 70) Po lágru dokonce visely plakáty, varující: *„Jedna veš, tvá smrt!“* Miloš dodává, že tento výrok rozhodně nebyl výrazem starosti Němců o blaho vězňů, ale spíše výhružka.

Autor také vzpomíná, že se při výběru nového oblečení okamžitě strhla velká tahanice. *„Tomuhle bylo tohle moc velké, onomu tamto zase moc malé, museli jsme si ty věci vyměňovat jeden s druhým, znovu hledat a měnit.“* Když byli všichni oblečeni, byli opět postaveni venku do pětistupů a několik hodin čekali. Miloš popisuje, že sice přestalo pršet, ale i přesto byla zima a on začal mrznout, jelikož to „nové“ oblečení bylo stále vlhké. *„To krátké štěstíčko pod horkou sprchou bylo pryč a nastávala zase ona hrozná skutečnost, která mě okrádala o poslední zbytky odvahy. Co nás teď asi čeká, říkal jsem si, a jak to všechno máme vydržet? Podíval jsem se na tatínka, který stál vedle mě – drželi jsme se pořád při sobě a neopouštěli se ani na okamžik – a viděl jsem, že pláče. Vypadal moc bídně.“* (Bondy, 2017, s. 70–71)

Sam popisuje, že když celá tato zasvěcovací procedura skončila, venku se již setmělo. Vězni byli vedeni koridorem z ostnatého drátu kolem dřevěných ubikací. Prošli

přes dvě brány střežené esesáky, než se zástup dostal k jim přidělené ubikaci. *„Na dveřích bylo napsáno úhledně číslo deset. Brzy se naučíme, že to byl blok IIa, karanténní blok.“* (Pivnik, 2020, s. 91–92)

Miloš uvádí rozhovor, který vedl se svým tatínkem během několikahodinového stání v mrazu na dešti: *„Tati, co je ti?“ zeptal jsem se ho. A přitom jsem měl namále, abych se sám nerozbrečel. „Ale, prosím tě, podívej se,“ řekl mi, „co tu s náma dělaj a co asi je s maminkou! My dva jsme alespoň spolu, ale ona je přece někde úplně, úplně sama!“*

„O několik neděl později, když jsem se od starousedlých heftlinků[41] *dozvěděl celou, strašlivou pravdu, mohlo mi to rozervat srdce, když jsem si představil, jak tenkrát naše maminka stála někde v ledové plynové komoře, nahá, sama, bezejmenná mezi bezejmennými, v tom posledním, hrůzném okamžiku svého života. A tak jsme, tatínek a já, uprostřed svých spolutrpících, ale opuštění celým světem, konečně pochopili: tady není smilování, sem svět nekouká a možná ani nechce a my tu máme menší cenu než hmyz.“* (Bondy, 2017, s. 71)

V této části muži zacházejí do největších detailů a popisují průběh registrace, sprchování, holení vlasů, vybírání oblečení a tetování velmi barvitě. Ženy naopak tuto část tolik nerozvádějí. Věnují se především svým pocitům během celého procesu. Popisují, že se musely svléknout a před zraky vojáků vysprchovat. Viola se cítila poníženě a zahanbeně, jelikož nahota byla velmi intimní záležitostí. Následovalo bolestivé zbavování všech vlasů a chlupů na těle. Není divu, že dívky často propukaly v pláč. Ne kvůli bolesti, ale kvůli ponížení a znevážení lidské důstojnosti. *„Měla jsem pocit, že mi ukradli duši, že mě znásilnili, že toto se nedá jen tak přežít.“* (Stern Fisherová, 2017, s. 198)

Barák, ve kterém měl Miloš se svým otcem přebývat, připomínal dlouhou dřevěnou stodolu, byl bez oken, pouze ve střešní nadstavbě byla úzká okénka, jimiž se dovnitř dostalo alespoň trochu světla. Jednalo se o jednu dlouhou místnost, po jejíž délce byly na obou stranách třípatrové palandy. *„Tatínek, který stál vedle mě, se ke mně obrátil, podíval se mi svými silnými brýlemi do očí, potom tiše vzlykl a objal mě. To mě pořádně překvapilo, protože tatínek nikdy nebyl podobným výlevům citů nakloněn a já si nevzpomínal, kdy mě naposledy, jestli vůbec kdy, objal.* (…) *Je možné, že to tehdy bylo*

[41] Z německého výrazu Häftling, tedy vězeň.

naše, tatínkovo a moje, první objetí vůbec. A mělo se stát taky naším posledním…" (Bondy, 2017, s. 66) Miloš vzpomíná, že v noci pěkně mrzli. Spali sice na nejvyšším poschodí pryčny, kde bylo tepleji než na tom spodním, nicméně od stěny to mrazivě táhlo. *„Takový přepych, jako jsou deky, tu nebyl, a tak jsme příšerně mrzli. S tatínkem jsme se střídavě k sobě přimykali čelem a zády a pokoušeli se tak navzájem hřát."* Také popisuje, že se často budil a několikrát slyšel tiché sténání a chroptění ostatních vězňů. *„Někomu tam zřejmě bylo zle, ale jako všichni ostatní, jsem i já byl příliš unaven a taky příliš lhostejný, než abych se staral o víc než o sebe."* (Bondy, 2017, s. 75)

Sam taktéž popisuje svou první noc v táboře, na kterou zřejmě nikdy nezapomene, a líčí své pocity, jelikož do té doby nikdy nespal jinde než se svou rodinou, nyní měl spát s úplně cizími lidmi namačkaní na sebe v takových podmínkách. Samovi kručelo v žaludku, jelikož tři dny nic nejedl a posledním pitím byla pouze jeho oslazená moč. *„Chtělo se mi k smrti spát, ale byl jsem příliš vystrašený, aby se mi to povedlo. Místo toho jsem ležel ve tmě, poslouchal dýchání a chrápání ostatních vězňů, a nekontrolovatelně jsem se třásl."* Autor uvádí, že za sebou cítil tření, když se ohlédl, uviděl tvář staršího muže, kterého od vidění znal z Kamionky. *„Neznal jsem jeho jméno a nikdy jsem s ním nehovořil. A teď tu byl a pokoušel se využít této nezvyklé noci k tomu, aby mě zneužil. Nemohl jsem uvěřit tomu, že někdo může na toto myslet potom, čím jsme si všichni prošli, ale on měl zcela jistě jiné myšlenky a najednou jsem cítil vlhkost na zadku. Neodvážil jsem se vykřiknout, protože jsem se bál kápovy hole nebo kulky od esesáka. Zavřel jsem oči a celou tu dlouhou noc mi hlavou táhla slova vězeňského pomocníka, který mě tetoval: „Tvoje rodina… jsou už v nebi…"* (Pivnik, 2020, s. 93) Svou první noc proto popisuje jako nejdelší noc v životě. *„Spal jsem vůbec? Nemyslím si. Spát v táborech byl luxus; jen svobodní lidé dobře spí. Ležel jsem tu, poslouchal jsem sténání, vzlykání a modlitby."* (Pivnik, 2020, s. 94)

Podobný zážitek, který zmíníme v podkapitole *Zdraví, revír, balíčky z domova*, má i Miloš. Takové situace se v táborech stávaly běžně. U námi zkoumaných žen se však s tímto nesetkáváme. Žádná z nich naštěstí nebyla zneužita, nicméně i ony popisují, že se znásilnění v táborech děla, některé o nich jen slyšely, jiné byly očitými svědky.

7.2 REALITA OSVĚTIMI

„Předlouhé, nesmyslné stání, zima a mokro a ta hluboká, zničující bezútěšnost. Před námi a za námi dlouhé dřevěné baráky, vlevo plot z ostnatého drátu, vpravo další řady dřevěných baráků a všude, kam se člověk podíval, bláto, bláto s kalužemi a nad námi to šedivé, cizí nebe.“ (Bondy, 2017, s. 72)

Miloš popisuje, že první dny vypadaly stejně, vězni vstali, *„pak byl zase apel, pak zase to strkání o lepší místo v tlačenici u stěny, potom polední zupa, nakonec večerní apel a potom zase ta hrozná zima v noci. Tak to šlo dlouhé dny a noci.“* (Bondy, 2017, s. 82)

Sam vzpomíná na další formu ponižování, kterou byl zpěv. Kápové náhodně vybrali z řad seřazených vězňů jednotlivce, kteří museli zazpívat nějakou píseň z historie, ostatní se měli přidat. Jak autor dodává, většinou se zpívaly žalmy. Během zpěvu se mužům posmívali a počastovali je několika ranami holí. (Pivnik, 2020, s. 108)

Bondy připomíná další druh zábavy, které byl svědkem. *„Náš esesák vytáhnul kohokoliv z nás, jehož nos se mu nelíbil, z řady, postavil ho před tu jámu s vodou a pak mu s požitkem zasadil ránu do brady loktem. Byl to takový jeho sport a moc se mu líbil. Každý, kdo byl takhle týrán, samozřejmě a nevyhnutelně spadl do vody v té jámě a musel, když přišel dost brzo k sobě, vylézt vlastními silami ven. Jeden z těch ubožáků se tam utopil a ostatní žalostně zahynuli v horečkách a kašli. Jen málo z nich přežilo tohle koupání, jak to ten esesák nazýval. Proto taky při každém apelu bylo veliké strkání, protože nikdo nechtěl stát v první řadě, ačkoliv si své oběti nevybíral jenom odtamtud.“* (Bondy, 2017, s. 83)

Nedílnou součástí života v táboře byly nemoci, hlad a žízeň. *„Deštivé a ledově studené počasí se pořád nelepšilo, jen někdy se na chvilku ukázalo sluníčko, trošku nás ohřálo a osušilo naše hadry a přitom se nad námi zvedal lehký opar. Ale těch pár slunečných hodin nic nezměnilo na tom, že se množily zápaly plic i bez toho, že by nás někdo mlátil loktem do zubů a posílal nás koupat se v jámě s vodou. A k zápalům plic se přidružily těžké průjmy, na které začali lidi umírat taky. Kdo byl přistižen, že má průjem, toho hned po příštím apelu odvezli. Ten, kdo slabostí už nemohl běhat, měl to privilegium, že byl odvezen károu na jídlo a na mrtvoly.* (…) *Potom se ale k té věčné zimě přidal ještě nepopsatelný hlad. Ale co bylo ještě horší než hlad, byla žízeň. Ty dva tři hlty osolené*

vody s řepou, kterou jsme dostávali k obědu, ji sice na chvilku uhasily, ale pak se ozvala znovu a s ještě větší silou. Nikde kolem nás nebyla žádná voda, jenom ta v jámě, ale ta byla bahnitá a už na pohled nepoživatelná. Z žízně mi otekly a rozpukaly rty. Když jsem myslel, že už ji nevydržím a že snad na ni umřu, rozhodl jsem se, že v poledne nevrátím červenou misku, ze které nám dávali pít zupu, a schovával jsem ji pod kabátem až do večera. (…) *Večer, když jsme si směli lehnout, tak jsem, skoro šílený žízní, do té misky namočil a pokusil jsem se tu moč vypít. Ale bylo to marné. Nejenže to bylo odporné, to bych byl snad ještě snesl, ale bylo to tak slané, že tím tu žízeň uhasit prostě nešlo.* (…) *Ta hrozná žízeň byla pořád nesnesitelnější a tatínek moc, strašně moc zeslábl. Už jenom pomalounku kulhal, a tak jsem ho musel vést pod paží, když se nastupovalo na apel nebo když se šlo zpátky do bloku, sám by to už nezvládl. Taky se mnou přestával mluvit. Pokoušel jsem se ho povzbuzovat, mluvil jsem na něj a objímal ho, když jsme stáli v houfu, abych ho trochu zahřál. Ale on neodpovídal a já mohl jenom bezmocně přihlížet, jak se jeho vědomí pomalu kalí.“* (Bondy, 2017, s. 84–88)

Se selekcí se vězni nesetkávali pouze po příjezdu do tábora, ale i uvnitř. Miloš vzpomíná, že se jednou objevil celý houf esesáků mimo dobu běžného apelu a donutili všechny vězně, aby se seřadili do pětistupů, předpažili a roztáhli prsty. Muži v uniformách všechny obcházeli a jeden z nich, pravděpodobně ten nejvyšší, na některé z nich ukázal bičíkem a druhý kolega s velkou tlustou knihou začal cosi zapisovat. Někteří museli dokonce svléknout kalhoty a ukázat podvlíkačky. *„Ten, jehož spodky byly poznamenány žlutohnědě průjmem, toho taky hned zapsali.“* Po této kontrole, o jejímž důvodu se pak mezi vězni hojně diskutovalo, esesáci odešli. Vrátili se opět, když se blížila večerka. *„Venku ještě bylo světlo, chodili jsme tu do postele se slepicemi.* (…) *A všichni, na které ten oficír předtím ukázal svým bičíkem, museli ven. A hned je odvedli. Když pak byli pryč, vrátil se oficír zpátky, zlomyslně se smál, něco nám vykládal, při tom si šmiknul kolem krku a udělál: fiííí…! A ukazoval zcela nedvojsmyslně směrem nahoru, k nebi.“* (Bondy, 2017, s. 86)

Průjem nakonec chytil i Miloš, ale jak sám říká: *„Naštěstí trval můj průjem jenom několik dní a přestal stejně, jako přišel.“* Nicméně jeho podvlíkačky již nebyly bílé, měl na nich *„žlutohnědé Kainovo znamení“*, a jelikož měl vzadu na kalhotách díru, každý to mohl vidět. Zde Miloš popisuje neuvěřitelný čin svého otce. Otec dosud žádné potíže neměl, proto řekl synovi, že si podvlíkačky vymění. Sam souhlasil. Druhý den opět probíhala kontrola, při které tatínek synovi radil, aby se esesákovi díval přímo do očí.

„Vypadalo to, jako by jeho recept vycházel. Ten hlavní oficír sice před ním zůstal na chvilinku stát, ale pak šel kolem něj a kolem mě dál. Spadl mi kámen ze srdce. Ale hned nato se ten oficír jakoby nerozhodně zastavil, pomalu se obrátil k tatínkovi a podíval se na něj zkoumavým pohledem.“ (Bondy, 2017, s. 87–89) Esesák přikázal tatínkovi, aby si stáhl kalhoty a ukázal podvlíkačky. *„Teprve v tomhle okamžiku jsem si uvědomil, co se stalo! Hrůzou se mi zastavilo srdce. Vždyť tatínek měl přece na sobě ty moje podělané podvlíkačky! Skoro jsem už zapomněl, že jsme si podvlíkačky vyměnili, aby dírou v mých roztrhaných kalhotách nebylo poznat, že jsem měl průjem.* (…) *Oficír s úšklebkem okamžitě ukázal na tatínka svým bičíkem. „A to byl rozsudek smrti!“* (Bondy, 2017, s. 89)

Miloš vzpomíná, že s tatínkem strávili ještě nějaký společný čas, než si ho odvedli. V baráku *„tatínek zdvihl hlavu, podíval se na mě a řekl úplně klidně, jako by mě utěšoval: „No, snad to všechno nebude tak zlý, počkáme si na to!“ Tváří v tvář smrti mi ještě chtěl dávat naději! Musel jsem se pořádně přemáhat, abych nezačal brečet.* (…) *Tatínek vstal a šel rovně a se vztyčenou hlavou k bráně, jako by vůbec necítil žádnou bolest ve svých zmrzlých nohou. Já se rozbrečel. Skrz slzy jsem viděl, jak došel až do světlého obdélníku v otevřené bráně. Tam se otočil a podíval se směrem ke mně. Byl to jeho poslední pohled. Vidím ho ještě dnes stejně přesně jako tehdy. Po více než sedmdesáti letech…“* (Bondy, 2017, s. 90)

„Tábor ničil člověka ponížením a zavražděním duše, disociací a represí, prací, hladem a nákazou. Moc však také přímo vstoupila do akce, v nesčíslných násilných excesech a masakrech, v hromadné tovární vraždě.“ (Sofsky, 2006, s. 225) Tresty jsou reakcí na porušení normy, přičemž jsou dány důvody k potrestání, kterému se může jedinec vyhnout, když se podřídí. Hrozba ponechává možnost poslušnosti a podřízení se, funguje jako odstrašení. Jinak pracuje teror absolutní moci, jenž naopak důvody k potrestání vytváří. Sofsky tuto moc popisuje jako *„stav trvalé trestatelnosti, kde ani poslušnost nechrání před sankcemi a moc může kdykoliv zakročit.“* (Sofsky, 2006, s. 226) Autor představuje čtyři metody trestání. V táboře platily nejen oficiální zákazy, ale také neformální předpisy. Vězni tak nemohli vědět, za co všechno či jakým způsobem mohou být potrestáni. Tyto předpisy byly formulovány takovým způsobem, že si jejich porušení dozorci mohli vyložit podle sebe. Vedle úpravy předpisů bylo časté kladení nesplnitelných požadavků. *„Hrozba byla rozšířena tak, že chování podle normy bylo předem vyloučeno.“* Příkladem může být požadavek dokonale nataženého povlaku na slamníku. Další technikou byla dvě odporující si pravidla, která vytvořila normovou past.

„Vše, co oběť udělala, se dalo vyložit v její neprospěch.“ Špinavé boty porušují pravidlo čistoty, čisté boty znamenají porušení všeobecné povinnosti pracovat. Pokud se vězni řídili jedním pravidlem, automaticky tím porušovali pravidlo druhé. V neposlední řadě byly vytvářeny stále nové záminky k trestání, kdy vězni byli nuceni do takových situací, ve kterých nutně došlo k porušení pravidla. Dozorci vězně pověřili předáním vzkazu, načež ho ohlásili za nepovolené vzdálení se. Tento systém táborových norem a trestání jejich porušení podle Sofskyho spočívá v tom, že *„zájem táborové moci se nezaměřuje ani tak na to, jak zabránit proviněním, jako na to, aby moc sama mohla zasáhnout. Mění vypočitatelnou hrozbu v nevypočitatelné ohrožení.“* (Sofsky, 2006, s. 226–227)

Vězňům podle Sofskyho zbývala jediná, i když zdaleka ne bezpečná, cesta touto džunglí: *„nejvyšší bdělost, nebýt nápadný a stát se neviditelným.“* Vězni se tak snažili v rámci svého přežití vyhýbat kontaktu s dozorci, k čemuž zřídili kolektivní varovný systém. Při apelu se snažili zmizet ve vnitřních řadách, během pochodů usilovali o místa ve středu. Nejlepším místem pro spánek byly horní palandy. Nutkání zakašlat či kýchnout museli potlačovat. Práci se snažili vykonávat schovaní za boudou ještě s dalšími vězni, s nimiž se střídali na stráži. *„Dostal-li se člověk do zorného pole dozorců, musel se pohybovat podle možnosti normálním tempem, ne příliš pomalu a ne příliš rychle. Vždy bylo nebezpečné nečinně postávat bez zřetelného úkolu nebo bez cíle bloumat po apelplacu. Kdo nebyl vidět, nedostával se do nebezpečí, že bude vybrán jako oběť trestu.“* (Sofsky, 2006, s. 227)

7.2.1 PRACOVNÍCI V TÁBOŘE

„Byla to hrozná zkušenost, že lidé, kteří jsou sami vězni, ještě muší jiné. Kápové dokázali člověku udělat ze života peklo nebo ho také dohnat ke smrti. Bitím nebo všemi možnými kázeňskými opatřeními ho mohli natolik rozhodit, že už vůbec nechtěl žít.“[42]

Sofsky uvádí, že v táborech existovaly tři oblasti: společnost vězňů v hromadných blocích, elita vězeňských prominentů a personál dozorců a správy SS. Dodává, že *„mezi*

[42] Arno Lustiger, polský Žid, roku 1944 deportovaný do pobočného tábora Osvětim-Blechhammer, cit. podle Knopp, 2006, s. 222

personálem a vězni sice probíhala hluboká hranice, ale mezi tím existovalo šedé pásmo delegace moci a kolaborace, protekce a korupce.“ (Sofsky, 2006, s. 107)

V táboře existovala jakási hierarchie, o které hovoří Pivnik – byly zde útvary umrlčích lebek SS (Totenkopf), tito esesáci měli rozhodující moc. Táboroví starší (Lagerälteste) měli na starost každodenní provoz. Představení daného bloku (Blockalteste) – do této skupiny spadá také Rudi, který byl součástí Samova táborového života. Vedoucí místnosti (Stubedienst), kápové, tedy ti, kteří dohlíželi na ubikace. Sam uvádí, že většinu těchto mužů tvořili zločinci a kriminálníci, které zde Třetí říše využívala pro své cíle. Dále byli rozlišování pomocí různě barevných trojúhelníků na oblečení. Zelené symboly nosili profesionální kriminálníci (Berufsverbrecher), jenž spolupracují s esesáky. Černá patřila tzv. asociálním jedincům (Aso), kam spadali alkoholici, zvrhlíci a dlouhodobě nezaměstnaní. Červená označovala politické vězně (Schutzhäftlinge). (Pivnik, 2020, s. 97–99)

„Mocenské centrum zvýhodnilo menšinu vězňů a učinilo z ní svůj pomocný oddíl. Principem zastupování se oběť proměnila ve spolupachatele, a setřel tím hranici mezi personálem a vězni.“ (Sofsky, 2006, s. 107) Spodní příčku kázeňského systému zaujímali kápové s páskami na rukávech. Tato skupina byla z velké části tvořena samotnými Židy, avšak velmi zkaženými, jelikož se snažili dokázat svou důležitost režimu. Někteří také křičeli rozkazy, kontrolovali ostatní a bili je. *„Bylo mi hned jasné, že to nebyli esesáci, ale v jistém smyslu důvěryhodní muži. Tedy pro esesáky. Byli to vybraní muži, kteří se, byť neárijci, přesto nemuseli podrobovat esesáckým předpisům. A zdálo se mi, že mnozí z nich si to užívali, když nás viděli ponížené a vystrašené.“* (Pivnik, 2020, s. 88) Jednalo se o vězeňské pomocníky, jenž měli na rukávu žlutou pásku s nápisem KAPO a hrubě na všechny křičeli, uráželi je a vykřikovali rozkazy.

„Pokud dnes čtete o holocaustu, dočtete se o jeho tvůrcích – samotném Adolfu Hitlerovi, Heinrichu Himmlerovi, Reinhardu Heydrichovi, Rudolfu Hössovi. Nikdy jsem se s těmito muži nesetkal, nikdy jsem je neviděl, dokonce ani Hösse. Pro mě byli tvůrci holocaustu Rudi a všichni ostatní představení a kápové. To pro nás byli představitelé nadřazené rasy.“ (Pivnik, 2020, s. 97)

Také Viola zmiňuje vedoucí jejich bloku, Baby, která ji zmlátila latí. Rány dopadaly na ucho, na které Viola následně ohluchla a sluch se jí už nikdy nevrátil. Právě zde se Viola vyjadřuje o absurditě celé situace, jelikož sama Baby byla Židovkou, i přesto

se dokázala chovat k ostatním Židům se stejnou brutalitou jako nacisté, a to jen proto, že byla vybrána jako vedoucí. *„Židovští kápové si často vymýšleli svá vlastní pravidla a tloukli nás jen proto, aby se zalíbili esesákům. A také proto, že se jim líbilo mít nad námi tu moc.“* (Stern Fisherová, 2017, s. 266) Dodává, že esesáci takovými lidmi naopak pohrdali. Také Eva hovoří o agresivním chování kápa k ostatním vězňům. Opět to byl Žid, který se po udělení funkce začal chovat povýšeně. Dívku opařil horkou vodou a poté ji strčil hlavu do latríny. (Slonimová, 2015, s. 106)

7.2.2 APEL

„Museli jsme se postavit do pětistupů, vpravo vepředu kápo a fórarbajtři[43]*, na levém křídle mrtví a nemocní, kteří nemohli stát. A pak muselo všechno souhlasit. A běda, jestliže ne! Sčítání nebylo tak docela jednoduché, uváží-li se, že v hlavním lágru bylo mnoho tisíc heftlinků. Esesáčtí poddůstojníci, kteří nás počítali, museli běžet ze všech konců lágru až k bráně a tam podávat raport. Když všechno souhlasilo, byl apel za půl hodiny odtrouben a my mohli jít na svůj blok. Ale to se stávalo jen málokdy. Většinou někde někdo chyběl. Jestli skutečně, nebo domněle, to nehrálo žádnou roli, protože čísla musela souhlasit. Když ne, tak apel trval tak dlouho, až souhlasila bez ohledu na to, jaké bylo počasí nebo kolik bylo hodin. Často se stávalo, že jsme tam stáli dlouho do noci, nebo dokonce až do bílého rána.“* (Bondy, 2017, s. 117–118)

Dalším rituálem v táboře byl tzv. apel. Jednalo se o ranní a večerní nástup, kdy se vězni řadili po pěti před svým blokem, aby byli přepočítáni. Zdálo by se to jako formalita, práce na pár minut, ale nebylo tomu tak. Sam popisuje, že to mnohdy trvalo i několik hodin. Museli se započítat i případní mrtví, kteří leželi většinou na konci řad. *„Muži, které jsem viděl před hodinou nosit kameny, zápolit s lopatami, leželi bledí a zkrvavělí na holé zemi, jejich hlavy byly roztříštěné a jejich těla zakopaná na kaši. Viděli jste, že se tyto věci děly, ale nemohli jste to zarazit; nemohli jste se dokonce ani zastavit. Muž zemřel před vámi a vy jste ho museli překročit. Soused z Kamionky klesl vyčerpáním na kolena a vy jste ho musel ignorovat, protože byl odsouzen k smrti, a pokud byste mu pomohli, zemřeli byste spolu s ním. Byl to zákon v Osvětimi-Březince. Bylo to nevyřčené a univerzálně platné, byl to zákon džungle.“* (Pivnik, 2020, s. 110) Pokud tedy někdo během noci zemřel, na ranním přepočítávání muselo jeho tělo i přesto ležet, až poté se dostalo

[43] vedoucí pracovník

do knihy mrtvých. Během sčítání esesák celou dobu na všechny řval a všem nadával, některé i udeřil či zfackoval. Sam odhaduje, že jich v baráku mohlo být kolem 50. Když byli vězni spočítání, konečný počet byl zapsán do připravených papírů. Miloš dodává, že se jednalo o velkou a tlustou knihu, do které se zaznamenávaly počty vězňů. Tohoto zapisovatele nazývá „účetním smrti", dokonce i jako smrtka prý vypadal. *„Akorát mu scházela kosa v ruce. Ale místo ní měl právě knihu a tužku."* (Bondy, 2017, s. 84)

Zde Sam opět poukazuje na *„posedlost počítáním a zaznamenáváním – byrokratický ráj."* (Pivnik, 2020, s. 95) Sam vzpomíná, že jeden vězeň, který nemohl být o moc starší než on sám, byl až smrtelně bledý. Pomocník ho udeřil holí po hlavě, srazil ho k zemi a své údery ještě několikrát zopakoval. *„Pokaždé, když klacek ťal do živého, slyšeli jsme lupnutí kostí a krev vytryskla obloukem do vzduchu. Nemohl jsem se na to dívat, ale nemohl jsem se dívat ani stranou."* Poté muž vězně několikrát kopl do hlavy, až mu vylétly zuby z úst. Sam také velmi živě popisuje následný výraz tohoto mučitele: *„V jeho tváři nebyla žádná emoce, žádné uspokojení, žádná pýcha. A určitě tam nebyla ani lítost.* (…) *Vězeňský pomocník stále častoval svou oběť nadávkami a stále kopal do pokleslé mužovy hlavy, krku i těla. Nezáleželo mu na tom, kde jeho boty přistanou, a určitě mu nezáleželo ani na vězni. Celá jeho hlava byla pokryta krví a nezdálo se, že by dýchal."* (Pivnik, 2020, s. 96) Rudi zabil muže jen proto, že byl nemocný a neudržel stolici.

Miloš vzpomíná, že při jednom z prvních nástupů jeden z esesáku zjistil, že počty nesedí a nějaký vězeň chybí. *„Jestli se hned neukáže, tak vás oddělám všechny, vy svinský Židi!"* Autor uvádí, že nikdo neměl ani tušení, kdo chybí a kde může být. Nakonec se někdo z vězňů přihlásil s tím, že kdosi zůstal uvnitř baráku, protože mu není dobře a nejspíš má i horečku. Nato se esesák s hrozným řevem rozběhl do baráku. *„Pak bylo uvnitř slyšet jeho řvaní a hlasitý nářek a skučení jeho oběti. Po chvíli ten pohřešovaný vyletěl z brány a upadl na zem, až se bláto rozstříklo na všechny strany."* Esesák do něho kopal a nutil ho vstát, přitom ho mlátil svou holí. Dotáhl ubožáka k velké žluté louži a řval na něj: *„Tak ty máš horečku?* (…) *Když teda máš horečku, tak potřebuješ trochu ochladit, že jo? No tak, tady máš to ochlazení."* S těmito slovy udeřil esesák vězně loktem do obličeje a ten spadl do té veliké louže a zmizel pod hladinou. *„Nebyla to totiž louže, ale jáma, která tu asi byla vykopána k tomu účelu, jaký nám tu ten esesák právě předvedl."* Esesák opět na všechny řval, že pokud bude někdo nemocný, musí se hlásit na apelu a bude tímto způsobem také vykoupán. Vězeň ve vodě bojoval o život, občas se vynořil, poté zase zmizel. Nakonec dostali dva vězni příkaz, aby toho chudáka vytáhli,

ale sami měli co dělat, aby v té jámě neskončili s ním, jelikož se bořili do vrstvy bláta okolo. Vytažený vězeň se sotva hýbal a Miloš dodává, že ani po odchodu esesáků se mu nikdo neodvážil pomoci. (Bondy, 2017, s. 79–80)

7.2.3 LATRÍNY

„Táborové latríny byly umělecké dílo.“ (Pivnik, 2020, s. 101) Sam udává, že latríny se nacházely v jedné z dlouhých ubikací, bylo zde velmi málo světla, které pronikalo drobnými střešními okny. Uprostřed ubikace se táhly betonové desky s dírami. Zde museli všichni na rozkaz konat svou potřebu. Díry byly přeplněné a zápach odporný. O toaletním papíru si mohli nechat jen zdát. V umývárnách byly pouze žlaby se špinavou, ledovou vodou, žádné mýdlo, ani ručník. Autor popisuje, že vše probíhalo ve vyčerpávajícím tempu. *„Zničující poklus, neurvalé mlácení, příležitostné násilí bylo záměrné a jeho účelem bylo nás zlomit. Brzy jsem se naučil, že tento karanténní blok sloužil vlastně tomu, abychom prošli jakýmsi zasvěcením, testem fyzické a mentální odolnosti, abychom zjistili, kdo jsme.“* Na latrínu a do umýváren vězni chodili po večeři společně. Sam popisuje, že si všichni *„rychle vycvičili vnitřnosti k tomu, jak se mají chovat.“* I když se jim nechtělo vykonat potřebu, museli, jelikož neexistovalo, že by se uprostřed noci mohli zvednout a odskočit si. (Pivnik, 2020, s. 101–102)

Miloš se popisu latrín nevěnuje, naopak Viola je ve svých vzpomínkách popisuje podobně jako Sam. *„Rozhodně to však nebyly klasické toalety. Žádné kabinky. Žádné mísy. Žádné splachování. Žádné soukromí.* (…) *Uvnitř byly tři žlaby dlouhé jako celý barák,* (…) *nad nimi zídka s deskou, na vrchu které byly ve dvou řadách díry.“* (Stern Fisherová, 2017, s. 217) Také Dita vypráví, jak se musela denně dívat na své spoluvězně při vykonávání potřeby, součástí které byly nepříjemné zvuky a pachy. Pokud se to do té doby nacistům ještě nepovedlo, právě tady Židé přicházeli o poslední zbytky své důstojnosti. (Krausová, 2018, s. 104)

7.2.4 JÍDLO

„Nedalo se myslet na nic jiného než na jídlo. Touha po jídle převládala nad vším ostatním.“ (Krausová, 2018, s. 105)

Prvním jídlem v táboře, a zároveň prvním jídlem po čtyřech dnech hladovění, byl krajíc tvrdého chleba s plátkem salámu a kouskem margarínu. Vězni také dostali misky, které si měli pečlivě hlídat, protože v případě ztráty by novou už nedostali. Do nádob jim kápové nalili podivnou černou tekutinu, kterou nazývali kávou. *„Byla to náhražková hmota z praženého ječmene a chutnala hořce a spáleně.“* Čtyřikrát týdně vězni dostávali polévku s masem, zbylé dny polévku se zeleninou. Sám autor však dodává, že si v polévce maso ani zeleninu nepamatuje, dostávali jen řepu a brambory, občas zelí, tuřín či cukrovou řepu. Z těchto přísad pak vznikla *„ředěná a nemastná a neslaná břečka, která chutnala odporně.“* K polévce chleba nedostávali, neměli ani lžíce, jelikož z nich by se snadno dali udělat zbraně. Později se Sam naučil schovávat si kousek chleba od snídaně a nechávat si ho k večerní polévce. *„To, co jsme fakticky zažívali, bylo pomalé umírání hladem.“* (Pivnik, 2020, s. 111)

Při nalévání polévky se některým vězňům dostalo štědré porce s kusem zeleniny ze dna hrnce, někteří naopak dostali jen obarvenou vodu. Vše záleželo na tom, jak tvrdě pracuje, jak si vás kápo oblíbí nebo zda mu poskytnete nějakou službu. Jednomu takovému případu byl Sam svědkem druhé ráno v táboře. Na latrínách si všiml jiného muže, který se po vykonání potřeby rukama hrabal ve svém produktu. Cosi našel a uschoval si to. Později v ubikaci se s ním potichu bavil Rudi, Sam tomu dále nevěnoval pozornost. K snídani však tento muž přišel sebejistě. Při rozdělování porcí dostal krajíc chleba navíc a dvojnásobnou porci salámu i margarínu. Později ostatním vězňům přiznal, že ještě v Kamionce spolykal malé diamanty, které z něho vyšly až nyní a zařídily mu tak zvláštní zacházení. Sam přiznává, že v následujících dnech tohoto muže víc a víc nenáviděl, jelikož díky diamantům byl omluven i z pracovních povinností. *„Zatímco my jsme nakládali kameny, belhali se s plnými zástěrami a pociťovali hůl a kopance kápů, on ležel na zádech v bloku 10, nic nedělal a čuměl na strop. Pravděpodobně si myslel, že byl určen k tomu, aby přežil. Ale mýlil se.“* (Pivnik, 2020, s. 115) Když neměl více čím platit a obstarávat si výhody, byl zabit.

Miloš vzpomíná na příděly jídla v táboře, kdy vězni dostávali do misek vlažnou, osolenou vodu s několika kousky řepy. Měla to být tzv. zupa.[44] Miloš uvádí, že polévka byla vlažná a srkal ji velmi lačně, jelikož měl velký hlad. I přesto tekutina vyvolávala v břiše příjemný pocit. Po práci a návratu do lágru měli večeři, kterou však autor popisuje slovy: *„Ale spíš než večeře to byl vtip, který však nebyl tak docela k smíchu. Sestávala z kousku chleba, tak asi deset deka, s malinkým kousíčkem margarínu, který byl pro změnu často nahrazen lžičkou řepné marmelády nebo umělého medu.“* (Bondy, 2017, s. 117)

Viola vzpomíná na kalnou zapáchající vodu, která měla být polévkou. Chleba byl pilinový, proto se jí třísky zařezávaly do dásní. Uvádí, že zpočátku odmítala jíst a sousto vyplivla. Později si však uvědomila, že nic jiného nedostanou a pokud nechce vyhladovět, musí brát to, co je. (Stern Fisherová, 2017, s. 248) Dita popisuje, že nejprve jedli velitelé a dozorci, kteří snědli většinu pokladů ukrývajících se v polévce – brambory, tuřín, maso. K ostatním vězňům se tak dostala pouze obarvená voda. Sem tam měl někdo štěstí a dostal alespoň nějaký zatoulaný kousek. (Krausová, 2018, s. 104) *„Předpokládalo se, že příděl chleba by měl být jeden bochník pro čtyři vězně, ale kápové jej nařezali pro pět a střední část chleba si nechali pro sebe. Tuto část si mohli snést, nebo ji prodat, to záleželo zcela na nich. V Osvětimi-Březince jsme se navzájem zabíjeli kvůli podílům.“* (Pivnik, 2020, s. 130)

Sam uvádí, že v době, kdy pracoval na rampě, jednou dostali k večeři nakládané mušle. Jelikož měkkýši nebyli košer, u některých vězňů to vyvolávalo rozpaky. I přes to, že čelili pomalému vyhladovění k smrti, pro mnohé zůstávaly staré standardy v platnosti. Pro Židy z Francie, Belgie a Holandska to však problém nebyl. *„Jeden z nich mi řekl, jako dobré to bylo, a že bych je měl snést. A jestli je nechci, on si je dá. Opatrně jsem si nabral mušli na chleba a vyzkoušel jsem to. Měl naprostou pravdu a já jsem zhltnul svůj podíl, vytřel jsem chlebem svou misku, abych nepřišel ani o kousek šťávy.“* (Pivnik, 2020, s. 131)

[44] Z německého *suppe* – polévka.

7.2.5 SPOLUVĚZNI

Miloš uvádí, že v táboře i mezi vězni panovala určitá hierarchie. Vzpomíná, že při nedělních procházkách si často dával pozor, aby náhodou nepotkal někoho z pomyslné vyšší třídy. *„My s židovskou hvězdou jsme ovšem museli dávat dobrý pozor, abychom nezkřížili cestu někomu, kdo byl v lágrové hierarchii výš. A to byli všichni, kdo nebyli Židé. Hlavně si člověk musel dávat pozor na Poláky – naprostá většina z nich byla vůči Židům nepřátelská. Poláci dokázali totiž Židy pronásledovat líp než sami esesáci. I v brutalitě často přetrumfli všechny ostatní. A na Ukrajince. Ti ostatní, Francouzi, Belgičani, Češi, Holanďani, nám Židům, když ne přímo pomáhali, tak se k nám chovali alespoň přívětivě. Ani německých heftlinků, pokud to zrovna nebyly kápové nebo fórarbajtři, se Žid nemusel obávat.“* (Bondy, 2017, s. 133–134)

Sam popisuje, že se se spoluvězni dorozumívali podivně a skrytě, šeptáním koutkem pusy. V některých z mužů poznal známé tváře ze svého rodného města. *„Nebyli to tak úplně kamarádi – nikdo neměl v Osvětimi skutečného přítele, ale alespoň nebyli také úplnými cizinci.“* (Pivnik, 2020, s. 104)

Toto tvrzení však rozporuje Viola, která se spřátelila se spoluvězenkyní Annou. Díky ní totiž brzy pochopila, jak to v táboře chodí, jaký je pravý účel budov s komíny, dokonce se od ní naučila pravidla, pomocí kterých dokázala přežít. 1. Nepoutat na sebe pozornost. 2. Nikdy neodmítat žádné jídlo. 3. Vyměnit dřeváky za lepší boty. 4. Nikdy neodporovat blokové vedoucí. 5. Nikdy nepřijmout pomoc od esesáků. 6. Za každých okolností vypadat zdravě. (Stern Fisherová, 2017, s. 207) Také hovoří o vznikajících přátelstvích během vykonávání práce. Právě přátelské vztahy dodávaly dívkám chuť žít a přežít a pobyt v táboře činily snesitelnějším. Na druhou stranu šlo také o záchranu vlastního života, poněvadž esesáci bez váhání zabíjeli pomalé či nepracující vězenkyně. Trestu se nevyhnuly ani ty, které byly svědky neplnění pracovních povinností a tuto skutečnost nenahlásily. Šlo vlastně o citový nátlak, jelikož by žena neposlala na smrt pouze sebe, ale i své spoluvězenkyně. A tak vznikala účelová přátelství, dívky se skamarádily a chtěly vědět o svých spolupracovnicích co nejvíce. *„Když, někoho znáte, znáte i jeho příběh, hůře ho obětujete, než když je to někdo úplně cizí.“* (Stern Fisherová, 2017, s. 298)

Sam uvádí, že každý z mužů měl svůj balíček, jenž obsahoval boty, oblečení a misku na jídlo. Ze strachu z krádeže si svůj jediný majetek ukrývali mezi provizorní

matraci ze slámy a kavalec. *„Nic jiného jsme neměli. Balíčky se staly našimi polštáři a neodvažovali jsme se nějakou část nechat ležet bez dozoru, aby nebyla ukradena. Nemít boty znamenalo běhat naboso přes rozbitou zem s ostrými kameny zařezávajícími se do chodidel. Nemít misku znamenalo nejíst. Ohlášení, že vám něco chybí, znamenalo bití. Za své věci jste si nesli odpovědnost. Jejich ztráta byla vaše chyba.“* (Pivnik, 2020, s. 112)

„Naše řady prořídly. (…) *Zpočátku jsme si ještě spolu povídali, navzájem jsme si dodávali odvahu, a občas se dokonce i zasmáli. Teď už jsme spolu nevyměnili skoro ani slovo. Každý měl sám se sebou dost co dělat a málo se staral o druhého. Vypadalo to, jako by se proti nám spikly všechny síly přírody. Zima a déšť neustávaly a my se klepali jako ratlíci.“* Miloš uvádí, že v těchto dnech a v těchto chvílích myslel především na maminku a na tatínka. Ještě, když byla celá rodina pohromadě doma v Praze, se smrtí nikdy nezabýval. Dokonce ani v Terezíně ne. Této myšlence se bránil i zde, v táboře smrti. *„Bylo příliš strašné přiznat si to, co bylo zřejmé.“* Stále dokola si mladý Bondy opakoval latinské přísloví *Sperare semper potestis*[45], které je na gymnáziu naučil pan profesor. *„Třeba je*[46] *oba jenom někam odvezli, a oni tam na mě vzpomínají stejně jako já na ně, a třeba se jednoho dne zase spolu sejdeme, až se vrátíme do Prahy, a budeme spolu žít stejně šťastně jako donedávna.“* (Bondy, 2017, s. 90–91)

Bondy také popisuje, že v některých chvílích se mezi vězni našli tací, kteří byli ochotni pomoci druhým. Jednoho dne se po apelu měli vězni seřadit do pětistupů a vydat se na pochod pryč z karantény. Ten den však Milošovi nebylo dobře. Věděl ale, že pokud nepůjde s ostatními, je s ním konec. *„Pokusil jsem se ještě s nimi nastoupit, ale ta ochromující slabost a zastření smyslů byly přece jen silnější než má vůle. Cítil jsem, že v příštím okamžiku padnu. Posledními silami jsem se dopotácel ke stěně bloku, opřel se o ni zády a pomalu se sesunul dolů.* (…) *Najednou jsem ucítil, jak mě někdo chytil za ramena. Byli dva. Zdvihli mě a nesli mezi ty, kdo pochodovali.“* Tito zachránci Miloše dostali do středu pochodující kolony. *„Přitom nebyl jeden ani druhý nějaký můj známý nebo kamarád. Byli to dva úplně cizí lidé, kteří se pokoušeli zachránit mi život. Venku, v normálním životě by to nebylo nic tak zvláštního, tam to byla spíš lidská povinnost, ale tady, kde každý koukal jenom na to, aby zachránil svůj vlastní život?“* (Bondy, 2017, s. 93)

[45] = doufat můžeš vždycky
[46] (maminku a tatínka)

Miloš vzpomíná na jednu událost ve sprše, kde se sprchoval s dalšími Židy. Všimli si, že mladík nebyl obřezán. *„Chtěli po mně, zlostně a rozčileně, abych jim ukázal svoje číslo. Nejdřív jsem nevěděl, o co jde. Když to chtěli, tak jsem jim podržel svoje levé předloktí před očima, aniž bych tušil co zlého. Teprve když mi začali nadávat a mlátit mě pěstmi, pochopil jsem, jak hluboce se cítili uraženi, že já, Žid, nejsem obřezán. Jen tak tak se mi podařilo jim utéct. S překvapením jsem tedy zjistil, že se nemůžu dokonce ani před svými ortodoxními spoluutrpiteli cítit tak docela v bezpečí.“* (Bondy, 2017, s. 234–235)

V táboře fungovaly také kolektivní tresty, kdy vězni trpěli za něco, co sami neudělali. Často docházelo k tomu, že pokud při sčítání někdo chyběl, ostatní museli klidně několik hodin stát a čekat, dokud se nenašel. *„V zastoupení za jednotlivce musel kolektiv nést trest, což je metoda, která nutně uvádí v chod mechanismus obětního beránka.“* Proviněný se tedy potýkal s tresty ze strany dozorců, ale také se vztekem svých spoluvězňů, jelikož je do této situace dostal. Kolektivní trest spočíval v přenesení teroru mezi vězně, tím se stupňoval tlak na jednotlivce, což vyústilo v systém, kdy každý hlídal každého. (Sofsky, 2006, s. 229)

Demonstrativní tresty probíhaly ve formě veřejného výprasku, kdy se vězňům opět představovala absolutní moc. Tisíce vězňů musely přihlížet trestání jedince, jehož bezbrannost *„symbolizovala bezmoc celé společnosti a potupné mučení nesměřovalo jen proti trestanému, nýbrž i proti publiku, které mělo zastrašit, pokořit a ponížit.“* Oběť byla mučena pomocí klacků holí či býkovců namočených do vody. Již při prvních úderech se vězňům rány otevřely, do krvácejících zranění však dopadaly další. Počet ran musel trestaný nahlas počítat. Stávalo se, že vězni omdleli. Kbelík studené vody je však probral a mučení mohlo pokračovat. Veřejné popravy v táborech nebyly výjimkou. Před zraky širokého publika byli vražděni ti, kteří se snažili sabotovat, vzbouřit nebo snad utéct. Cílem této události bylo vštípení se do paměti a zahnání jakékoliv myšlenky na odpor. Prostřednictvím trestu smrti se představitelé absolutní moci mstili za vědomé vzepření se a urážku. *„Exekuce byla daleko více než důkazem vlastní moci. Byla aktem msty, kolektivního ponížení a zhanobení.“* (Sofsky, 2006, s. 229–231)

7.2.6 PRÁCE

„Čas. Nikdy nezjistíte, jak ho promeškáváte, dokud vám ho nevezmou. Ve škole jsme žili od zvonění do zvonění. Doma byly rituály časů na jídlo, dokonce i v Kamionce. V továrně jsme si čas odpíchávali při příchodu a odchodu. V Osvětimi nebyly žádné hodiny a pracovalo se do té doby, než nám řekli, abychom přestali, nebo dokud jsme se nezhroutili. Takže jen odhaduji, když říkám, že jsme pracovali přibližně do šesti večer, dvanáct hodin denně, s třicetiminutovými přestávkami, za trochu vody a bez jídla. Vítejte v Osvětimi.“ (Pivnik, 2020, s. 109)

První prací, kterou Sam společně s dalšími vězni v táboře vykonával, bylo nošení kamenů k vyplnění děr u základního ohrazení. Velké a těžké kameny nosili v zástěrách. Vše probíhalo opět v poklusu, v nepohodlných a o několik čísel větších dřevácích, v kalhotách, které si museli rukou přidržovat, aby jim nespadly, se jim pod tíhou nákladu podlamovala kolena a ohýbala záda. Později autor prozřel: *„Nemělo to co do činění s vyplňováním výmolů či srovnáváním země; naopak to všechno souviselo s potvrzováním árijské nadřazenosti a ponižováním otrockou prací k jejich službám.“* Vězni museli pracovat několik hodin bez jídla a pití, byli mláceni a někteří dokonce zemřeli. *„Práce byla dokončena, pokud kápové usoudili, že tomu tak je. Povšiml jsem si, že si to kaprál náramně užíval – kdokoli od něj dostal holí do tváře, se již nezotavil. Zranění nebyla ošetřována. Pokud vězeň vykrvácel k smrti, ať si! Pokud se do jeho ran dostala infekce či gangréna, kdo se o to staral? Koneckonců byly tu elegantní způsoby, jak se vypořádat s problémy.“* (Pivnik, 2020, s. 107–108)

Asi dvakrát za dobu pobytu v karanténním bloku se vězňů při ranním nástupu ptali, zda není někdo krejčí. Ačkoliv otec sama krejčím byl a syn se od něho mnohé naučil, nikdy se nepřihlásil. Sam ale přiznává, že ho velmi lákalo vyměnit fyzicky náročné nošení kamenů za pohodlí u šicího stroje. *„Něco mi říkalo, abych ruku nezvedal. Život v dílnách není vůbec lehký. Nic se nedozvíte. Nemáte příležitost operovat na černém trhu. Jen pomalá smrt díky hladovění.“* (Pivnik, 2020, s. 108) Nakonec se nové práce přeci jen dočkal. Během další selekce, která nedávala smysl, jelikož k ní nebyl žádný důvod a nikomu se nedostalo žádného vysvětlení, bylo vybráno deset mužů včetně Sama, kteří byli převeleni mimo karanténní blok. Autor toto popisuje slovy: *„Rozhlížel jsem se kolem.*

Nebyl tu ani nikdo, kdo by se s vámi loučil. Je to těžké teď napsat, ale nebyli jsme kamarádi. Všichni jsme dělali všechno pro to, abychom přežili stejné peklo, a nepřemýšleli jsme o tom, že nás to spojuje dohromady, neuchovávali jsme si mentalitu „oni a my". Strach mezi nás vrážel klín a každý muž tam byl jen sám za sebe." (Pivnik, 2020, s. 116) Vybraní vězni opustili blok 10 a poprvé se dostali za obvodové oplocení, *„mezi řady příšerných ostnů a bzučení elektrického drátu. Poprvé jsem viděl zbytek tábora, vězně v pruhovaném oblečení plahočící se všude, kde se kápové rozhodli, aby dělali tupou a nesmyslnou práci.* (…) *Tábor se zdál nekonečný, bloky s řadami a řadami baráků jako číslo 10, táhnoucí se daleko v srpnovém oparu. Koncentrační tábor Osvětim-Březinka jako temná skvrna ve zlátnoucích polích Polska, připravených ke sklizni."* Autor se zde pozastavuje a celý svůj pobyt v karanténním bloku shrnuje slovy: *„Tehdy jsem si to ještě neuvědomoval, ale prošel jsem jistým druhem zasvěcovacího testu. Do karanténního bloku jsem přišel jako beznadějné naivní dítě, odtržen od své rodiny a zbaven své důstojnosti. Usínal jsem s umírajícími muži, jedl jsem s nimi, pracoval s nimi a vykonával s nimi i svou potřebu. Díval jsem se na nová kápa tady v této sekci tábora. Přemýšlel jsem o tom, jaké překvapivé a tajné plány na mně budou zkoušet předtím, než se rozhodnou poslat mě na smrt."* (Pivnik, 2020, s. 117)

Miloš se z karantény dostal do jiné části tábora, kde byla brána s nápisem *„ARBEIT MACHT FREI!*[47]" Autor vzpomíná, že všichni vězni koukali na to heslo a na sebe navzájem a přemítali, co to asi znamená. Přiznává, že se mu nápis zdál slibný a objevila se v něm jiskra naděje. Vězni byli rozděleni do komand podle řemesel, která alespoň trochu ovládají. Zámečníci, zedníci, truhláři a další. *„Opravdu se mezi námi našlo několik, kteří se hlásili, ale moc jich nebylo."* Miloš se nemohl přihlásit na žádné z žádaných řemesel, jelikož měl dovednosti pouze coby brašnář. Najednou však uslyšel: „*Švec*!" a řekl si: *„Kůže jako kůže."* (Bondy, 2017, s. 96–97) Dlouho neuvažoval a přihlásil se, spolu s ním ještě další dva nebo tři. Úkolem ševců bylo spravování poškozených párů bot. Mladý Bondy se sice v Praze v učení naučil zacházet s kůží, šídlem a nitěmi, ale nikoliv s botami. Po kontrole a neúspěšně odvedené práci následoval výprask. *„Po jeho první ráně jsem z té lavice spadl. Jak se to stalo, jsem nevěděl, protože nesmírná bolest přehlušila všechno ostatní. Kolem mě a ve mně uvnitř nebylo nic jiného*

[47] *„Práce osvobozuje!"* Sam to komentuje slovy: *„Práce nikdy tyto muže neosvobodila. Pro múzlmany se svobodou staly plynové komory, pokud odjinud přijela zásilka mužů, která je nahradila. Pokud je nevezli do plynových komor, aby se ušetřil cyklon B, byla tady kulka do týlu hlavy. Oba způsoby znamenaly konec."* (Pivnik, 2020, s. 126)

než tahle palčivá bolest – ještě nikdy v životě jsem takovou bolest nezažil. (…) *Nejdřív jsem cítil, jak mi z otevřených ran stéká krev po stehnech dolů. Jak ale pomalu schla, začaly se mi kalhoty lepit na rány a každý krok mi působil hroznou bolest.“* (Bondy, 2017, s. 112–113) Miloš byl nakonec přeřazen na jinou práci. *„Začal jsem pracovat v komandu lederfabriky*[48]*, ale nikoliv jako švec, pěkně pod střechou a v teple dílny, ale jako hofarbajtr*[49] *v hofkomandu*[50]*. Celá naše činnost spočívala v tom, že jsme tahali betonový válec, který vážil alespoň tři tuny, celý den kolem dvora po písečném okruhu, který byl určen pro koně.“* (Bondy, 2017, s. 115) Miloš uvádí, že jeden nebo dva táhli za oj a ostatní byli zapřaženi v popruzích. Tento výjev Miloš přirovnává k obrazu Ilji Repina Burlaci na volze.

U této práce však také dlouho nezůstal. Byl přeřazen do koňské stáje, kde už čekal muž jménem Vladek a Miloš vzpomíná, že ho musel oslovovat „Herr Vladek“ nebo „panie Vladek“, německy nebo polsky. Ukázal Milošovi, co bude náplní jeho práce – do jedné ruky si vzal hřebelec a do druhé kartáč. Z Miloše se tak stal podkoní a koně hřebelcoval dennodenně. *„Pan Vladek pak můj výkon klasifikoval jako dostatečný tehdy, zůstal-li bílý hadřík, kterým přejížděl jejich srst, bez nejmenší poskvrnky. Mimoto jsem musel jejich trus, který produkovali ve značném množství, vyvážet na trakaři na hnojiště v rohu dvora. Pak jsem jim směl podestlat novou slámu.“* (Bondy, 2017, s. 141)

Miloš uvádí, že pan Vladek i dva koně, o které pečoval, s ním jednali jako s člověkem, na což už nebyl zvyklý. *„Byli, až velice citliví a trošku nervózní, jak se taky sluší pro tak vysokou šlechtu, ke mně velmi milí, nikdy se mě nedotkli ani svými něžnými nožkami či kopýtky, ani mě nekopali a jen občas se stalo, že mě nechtěně švihli ocasem do oka.“* (Bondy, 2017, s. 141) Pracoval také na poli, kde byl vážně zraněn během vykonávání potřeby, když na něj vystřelil hlídač ze své flinty. Mladík měl roztržené kalhoty a postřelené lýtko, které krvácelo. *„Malá rána na mém lýtku se nechtěla zhojit. Brzo se z ní utvořil vřed a ten se pak rychle zvětšoval. Neustále z něj prýštil hnis a růžově zbarvená tekutina, a když jsem nedával pozor, tak se k ráně přilepila nohavice a bylo těžké ji zase odlepit.“* (Bondy, 2017, s. 144) Všichni Miloše přesvědčovali, ať si zajde na revír[51], kde mu vřed alespoň obvážou. On se však bránil. Nechtěl přiznat neschopnost

[48] Lederfabrik – německy továrna na kožedělné výrovky.
[49] Hofarbeiter – německy pracovník na dvoře.
[50] Hofkommando – německy komando na dvoře.
[51] Revír, německý *Revier* – v německé armádě a v koncentrácích ošetřovna, nemocnice.

k práci, moc dobře věděl, že by to mohlo znamenat jeho konec. Jiná možnost nakonec nebyla a Miloš se odhodlal jít na revír.

V táboře bylo mnoho práce, a tak musely ruku k dílu přiložit také ženy. Vězenkyně byly nejčastěji přidělovány k práci v dílnách či v kuchyni. Naše autorky byly v té době ještě mladými dívkami, proto byla Ditě přidělena funkce knihovnice. Krausová vzpomíná, že se jednalo o knihy sesbírané ze zavazadel vězňů, které byly shromážděny v malé knihovně. (Krausová, 2018, s. 106) Evu si vybral blokový vedoucí, a tak se stala jeho pomocnicí. Starala se o jeho pokoj, ve kterém uklízela a vařila. Vzpomíná, že místnost byla příjemně vyhřátá, proto se zde zdržovala co nejdéle. (Slonimová, 2015, s. 105) Viola se s pracovními povinnostmi nesetkala, neboť byla vybrána Andělem smrti pro účely jeho experimentů.

7.2.7 ZDRAVÍ, REVÍR, BALÍČKY Z DOMOVA

„Moje nohy, natlačené do úzkých a neohebných dřevěných bot, mě bolely pořád víc, a tak mě i chuť ke zpěvu přecházela. Pomalu jsem slábl a těžká dřina spolu s hladem a s bitím od kápa mě čím dál víc vyčerpávala, a tak jsem po dvou třech měsících byl u konce svých sil. V téhle bezvýchodné situaci jsem si pomalu začal zoufat. A nikde nebylo nikoho, kdo by mi mohl pomoci.“ (Bondy, 2017, s. 122)

„Před revírem už stála fronta múzlmanů[52] *– tak se v Osvětimi říkalo těm, kdo byli na konci svých sil, vypadali jako kostlivci a brzy na ně čekal komín. A já vypadal skoro tak jako oni.* (…) *Mně na můj vřed plácli trochu bílé masti, přes to papírový mul, ovázali to obvazem z krepového papíru a hotovo.“* (Bondy, 2017, s. 146) Tento obvaz svou funkci však neplnil, ihned se rozvázal a Miloš jej tak tahal za sebou. Ani snaha o znovuzavázání nebyla úspěšná. Vřed se nelepšil, naopak se stále zvětšoval, proto se mladý Bondy denně

[52] Sofsky používá gramatickou podobu musulman, kterého popisuje jako zničeného člověka mezi životem a smrtí, jenž je obětí postupného ničení člověka. *„Než absolutní moc usmrtí bezprostředním tělesným násilím, provádí cílenou politiku zbídačení, změny podstaty člověka. již vnější vzhled musulmana vypovídá o hluboké dehumanizaci. v konečném stadiu úbytě byla kostra potažena zvadlou, pergamenovitou kůží, na nohou a stehnech se vytvořily edémy, poslední svaly na hýždích zapadly. Lebka se zdála protažená do délky. Výtok z nosu tekl po bradě. Oční bulvy byly hluboko zapadlé v důlcích a pohled byl tupý. Údy se pohybovaly pomalu, trhaně, téměř mechanicky. Z postavy vycházel pronikavý zápach, pot, moč, tekuté výkaly, které stékaly po nohou. Hadry, do nichž se s třesem halila, byly plné vší a kůže byla napadená svrabem. Musulmani většinou trpěli průjmem. Jedli všechno, čeho se mohli zmocnit, plesnivý chléb, červivý sýr, zbytky syrové řepy, odpadky z kbelíků.“* (Sofsky, 2006, s. 207)

nechával ošetřovat na revíru, kde probíhal stále stejný neefektivní způsob léčby. Jednoho dne se ke vředu přidalo i nateklé koleno, které žhnulo jako kamna. V ambulanci Miloše prohlédli a nechali si ho tam. Později podstoupil operaci, která jeho kolenu ulevila, ani vřed už se nezvětšoval.

Autor byl přidělen do jedné ze světnic[53] v prvním poschodí, mohl se vysprchovat (v ledové vodě) a dostal dlouhou košili. Na jedné z pryčen ležel další marod. Miloš ho popisuje jako velkého silného člověka, který měl ruce jako lopaty a mohlo mu být kolem čtyřiceti let. Po večeři, která byla ještě menší, než jakou dostávali v lágru, si tento muž dopřál poklady ze svého schovaného balíčku. Miloš jen tiše záviděl. Pak se Miloše německy zeptal, s čím tam je. Miloš přiznává, že ihned poznal, že jeho němčina měla daleko k dokonalosti a podobala se té, kterou mluví Češi, proto se ho narovinu zeptal, zda není Čech. *„Hned se mu rozjasnil obličej.* (…) *Strčil tu svoji pracku znovu do toho balíku a podal mi kousek rajsky žluté a stejně chutnající bábovky. Byl to zkrátka zase jednou zázrak! Kdybych byl Jardu Tlustého, tak se ten chlap jmenoval, nepotkal, byl bych v tomhle schonungsbloku nepřežil. On totiž dostával skoro každý týden velký balík, a ačkoliv by ho byl bez obtíží stačil slupnout sám, dal mi vždycky, když ten balík otevíral, dost velký kousek buchty nebo salámu, trochu cukru a co tak v tom balíku všechno bylo. A to, co mi daroval, stačilo k tomu, abych na revíru docela nezašel.“* (Bondy, 2017, s. 153)

Jednoho večera se s ním Jarda opět rozdělil o poklady ze svého balíku, ale nezůstalo jen u jídla. Stejně jako Sam, jenž byl hned první noc v Osvětimi znásilněn, Také Miloš vypráví o podobné zkušenosti. *„Když pak zhasli světlo, vlezl najednou pod moji deku a přitiskl se těsně ke mně. Strašně mě to překvapilo, zmátlo a vyděsilo a já nevěděl, jak na to mám reagovat. Nejdřív mě hladil po tvářích a pak mě najednou začal ohmatávat. Svýma obrovskýma rukama mi přejížděl po prsou a konečně s nimi skončil na mém zadku. Přitom cosi mumlal, jak mě má rád a jakou mám krásnou prdelku. Můj ubohý, vyhladovělý, kostnatý zadek! Ale já přitom pořád nechápal, o co jde a co po mně chce. O sexualitě jsem v té době věděl prakticky jenom to, že je příjemné onanovat, za což jsem se samozřejmě styděl. Pak jsem taky věděl, ovšem pouze teoreticky, jak se to dělá s holkama. A mimoto, že snad jsou taky mužský, kteří to dělají spolu. Jak, o tom jsem neměl ponětí.*

[53] *„V nemocničním revíru jsme napřed museli stáhnout mrtvoly ze strašně krví umazaných, špinavých, celých shnilých slamníků a potom jsme si po dvou lehli a zůstali ležet. K pití nebylo nic a potřebu jsme vykonávali do vědra.“* Anna Palarczyková, Polka, Osvětim, cit. podle Knopp, 2006, s. 260

Takže se mi rozsvítilo teprve tehdy, když se jeho ruka blížila k mému zadku. Bylo mi jasné, že jestliže jeho námluvy odmítnu, tak se na mě naštve a bude konec s jeho přátelstvím a s těmi dobrotami z jeho balíků. Přitom jsem ale vůbec netušil, co po mně vlastně chce. Ležel jsem ztuhle jako prkno a ochromen, nebyl jsem schopen ze sebe dostat ani slovo, zatímco on se ke mně pořád tisknul a snažil se mě obrátit na břicho. Po nějaké chvíli konečně asi pochopil, s jakým idiotem má tu čest, a trochu polevil ve svých námluvách. Pak vzal moji ruku a dovedl ji ke svému ztopořenému údu. Co teď chtěl, to jsem pochopil ihned, protože mně to nebylo neznámé z vlastní zkušenosti. Splnil jsem tedy jeho touhu tak dobře, jak jsem uměl, a netrvalo dlouho a on se ode mě odvrátil s hlasitým funěním. (…) *Tak jsem se stal na několik týdnů, které jsme vedle sebe prožili v schonungsbloku, poněkud nešikovným milencem cizineckého legionáře Jardy Tlustého. Byl to sice neotesaný chlap, ale přesto natolik citlivý, že po mně nevyžadoval nic jiného než onoho prvního večera. Tak jsme k sobě pocítili vzájemnou náklonnost, která se z jeho strany projevovala zjevnou zamilovaností do mě, z mé strany naproti tomu nezřízenou touhou po pokladech z jeho balíků."* (Bondy, 2017, s. 156–157)

„V Osvětimi platil nepsaný zákon: ti, kdo neměli možnost dostat o něco víc jídla, než dostali v lágru, nebo něco zorganizovat, a těch bylo nejvíc, nepřežili v táboře déle než tři měsíce. K nim samozřejmě patřili skoro všichni Židé. Jak to vyjádřil Elie Wisel, ne všechny oběti Osvětimi byli Židé, ale všichni Židé byli oběťmi." Miloš se však také dočkal. Přiznává, že mu to přišlo jako nesmysl, jelikož on přece nemůže dostávat balíky. Navíc, nebyl už ani nikdo, kdo by mu nějaký ten balík poslat mohl. *„Všichni moji příbuzní byli někde v nějakém lágru nebo už mrtví a moji árijští kamarádi, kteří byli doma v Praze, žádné balíky posílat nesměli. To bylo vyhrazeno jen nejbližším příbuzným."* (Bondy, 2017, s. 124) Když balíky přišly, u vchodu do bloku byl vyvěšen seznam s čísly těch, kdo měli u blokového písaře balík. *„Na ty seznamy jsem se nikdy pořádně nedíval a vždycky jsem bez zájmu míjel hlouček těch, kteří tam hledali svoje číslo."* (Bondy, 2017, s. 125) Když se Miloš konečně odhodlal dojít k seznamu, skutečně zde našel své číslo. 99653. *„To přece není možné, říkal jsem si, ještě pořád úplně ztuhlý, to přece musí být nějaký omyl! Někdo, kdo ten seznam psal, a to byl nejspíš blokový písař, udělal zkrátka chybu, nic jiného nepřicházelo v úvahu."* (Bondy, 2017, s. 125) Miloš ukázal své číslo na předloktí a skutečně dostal malý balíček, na kterém stálo, černé na bílém: Miloš Bondy. *„Vylezl jsem rychle nahoru na svou pryčnu a balíček otevřel. Byl to snad zázrak! Byl tam kousek buchty, několik kostek cukru, a dokonce několik cucacích bonbonů, dvě vajíčka*

natvrdo a malá konzerva játrové paštiky. A teprve pak jsem si uvědomil, že vlastně ani nevím, kdo mi to posílá. Rychle jsem se podíval na obal a tam stálo: Jaroslava Friedová. Slávka! Až teď jsem si uvědomil, že to nikdo jiný ani být nemohl. Jednak nikdo jiný nezůstal doma. (…) *A zadruhé, nikdo jiný, než Slávka neznal přece mou adresu.“*[54] Miloš dodává, že těch balíčků od tety Slávky přišlo v nepravidelných intervalech ještě asi pět nebo šest. *„Alespoň čas od času trochu naplnily můj neustále hladem kručící žaludek a trochu zvedly moje síly. A nejenom to. Především pro mě byly pozdravem ze světa tam venku, povzbuzením a důkazem, že jsem ještě nebyl tak úplně ztracen.“* (Bondy, 2017, s. 125–126)

Sam má také zkušenost s táborovou nemocnicí. Uvádí, že několikrát málem nepřežil. V prosinci roku 1943 onemocněl tyfem, přezdívaným také vězeňská horečka, kvůli místu, kde nejčastěji propukávala, či židovská horečka. Vinu připisuje životním podmínkám v ubikacích, kde se na 702 matracích tísnilo na 1 193 vězňů, na každého tak vycházelo zhruba 1,7 m^2 prostoru. *„Mokrá sláma, shnilá prkna, krysy, to všechno bylo součástí životního stylu pro nás, kteří jsme byli považováni za Untermenschen. Takže jsem zkolaboval na nástupišti spolu s mnoha jinými, jimž se to stalo z důvodu šoku, vyčerpání, srdečního infarktu nebo proto, že se stalo objektem vznětlivosti mužů SS.“* (Pivnik, 2020, s. 141–142) Sam vzpomíná, že už toho rána s ním bylo něco špatně. Byl prosinec a silně mrzlo, ale i přesto byl mladík zpocený a bylo mu horko. *„Hlava mi třeštila, v krku pálilo. Před válkou byste s těmito příznaky zašli k lékaři. V Osvětimi nebyli lékaři. Zapnul jsem si kabát a snažil se odolat horečce a netřást se.“* (Pivnik, 2020, s. 5) Probudil se až v bílé místnosti v tzv. HKB, *Haftlingskrankenbau*, což byl vězeňský špitál, ve kterém se čekalo na zplynování. Na postelích spali po třech, bez ohledu na nemoc. K porci polévky, která byla hustší, dostávali kus chleba navíc. *„Podobné maličkosti ve vás znovu probouzejí chuť k životu; kvůli nim by se v hlavním lágru někteří muži vraždili.“* Autor popisuje, že se mu horečka stále vracela, hlava ho neustále třeštila, cítil obrovskou bolest v rukou i nohou, trpěl záchvaty suchého kašle, kterého se dodnes nezbavil, a byl velmi slabý. *„Bylo mi sedmnáct, a cítil jsem se jako stařec.“* (Pivnik, 2020, s. 6–7) Místo léků mu podávali syrovou cibuli.

Pivnik také poukazuje na chorobný strach esesáků z nemocí a jejich rozšíření. Jak již bylo zmíněno výše, všichni vězni se museli podílet na udržování čistoty. *„Esesáci měli*

[54] Psal jí dopis

strach z tyfu a ze skvrnité horečky. Nekonečné drhnutí podlahy, holení a dezinfikování bylo považováno za způsob, jak vše uchovat v bezpečí. (…) *Drhli jsme vybavení ze dřeva a převlékali jsme pokrývky, když jsme dostali relativně čisté ložní prádlo. Všech 744 vězňů ubytovaných v baráku se podílelo na udržení čistoty. Z času na čas nám byl povolen luxus horké sprchy.“* (Pivnik, 2020, s. 138)

7.2.8 RAMPE KOMMANDO

„Při transportech ze západu probíhalo všechno klidně. Ale polské transporty, ty věděly, co to je Osvětim. To pak bylo pláče a křiku.“[55]

Oba autoři, Miloš i Sam, se v koncentračním a vyhlazovacím táboře stali součástí tzv. Rampe Kommanda. Miloš ve svých pamětech uvádí název Aufräumungskommando[56] a dodává, že se komandu říkalo *„Kanada“*. *„Kanada se ale říkalo jenom části aufräumungskommanda a onomu zvláštnímu skladišti, kde byl pečlivě tříděn a později do Německa odesílán majetek, který sem přiváželi Židé a byli nuceni ho zanechat ve vagonech a na rampě. Později bylo ale takhle nazýváno celé komando, tedy taky ona jeho část, která pracovala na rampě. Jak se objevilo jméno Kanada, to nikdo pořádně nevěděl. Říkalo se, že na něj přišli polští heftlinci, pro něž země Kanada představovala ráj na zemi, kam se vystěhovalo za časů hospodářské krize ve dvacátých a třicátých letech 20. století mnoho chudých polských dělníků a kde nacházeli – ve srovnání s tehdejším Polskem – přímo rajské poměry. Ať tak či onak, naše komando se obvykle nazývalo Kanada a my – Kanaďani.“* (Bondy, 2017, s. 188)

Jednalo se o skupinu vězňů, kteří byli přiděleni k práci na rampě. Jejich úkolem bylo po příjezdu nového transportu shromažďovat všechna zavazadla nově příchozích vězňů a prohledávat vagony, zda v nich nezůstaly nějaké věci. Sam popisuje, že si ihned vybavil „šílence“ v pruhovaném oblečení, který mu v den příjezdu radil, aby říkal, že je mu osmnáct. Nyní se tímto šílencem měl stát on. (Pivnik, 2020, s. 118) Práce na nástupišti spočívala ve sbírání věcí, které zde zůstaly po příjezdu transportu. Muži i ženy zde museli zanechat svá zavazadla s tím posledním, co jim ještě z majetku zůstalo, s příslibem, že je

[55] Norbert Lopper, vídeňský Žid, do Osvětimi deportován v roce 1942, komando „Kanada“, cit. podle Knopp, 2006, s. 235
[56] Úklidové komando.

dostanou brzy zpět. Sam s ostatními vězni tyto kufry shromažďovali. Členové této zvláštní jednotky měli za úkol naložit vše, co po nových vězních zůstalo, ať už ve vagonech, či na nástupišti, a poté tento náklad zavézt do třídícího skladiště, kterým byla tzv. Kanada. Autor také uvádí, že se od nikoho neočekával jakýkoliv kontakt s novými Židy, nesměli se s nimi ani bavit. Autor upozorňuje na fakt, že začal dělat to samé, jako ten „šílenec" v den příjezdu Pivnikovy rodiny – vyhledával děti svého věku i mladší a radil jim, aby řekli, že jim je osmnáct, že jsou zruční v nějakém řemesle, že jsou silní a mohou nosit cihly apod. *„Nebyl čas na to vymýšlet něco vynalézavějšího a riskovat příliš moc. Většinu času se na mě stejně dívali nechápavě, můj divoký šepot jim nedával vůbec žádný smysl."* (Pivnik, 2020, s. 119)

Samova rodina přijela do tábora v osobním vlaku, proto očekával, že budou přijíždět další. Přijela ale lokomotiva, která vlekla dobytčáky. Zde autor udává, že podobné již v minulosti viděl. Projížděly jejich městem před likvidací ghetta. Tehdy si myslel, že vlaky opravdu převáží dobytek. Až zde pochopil, kdo je skutečnými pasažéry. *„Ticho bylo děsivé, přerušované čas od času supěním lokomotivy či štěkáním psa. V samotných dobytčácích bylo naprosté ticho, jen ojediněle probleskovaly vyděšené tváře zírající zpoza ostnatého drátu, vedeného přes zatlučené příčky. S přibývajícími týdny jsem se naučil, že se jednalo o životně důležité větrací otvory, jež znamenaly život nebo smrt pro obyvatele vagonů.* (…) *Esesáci se přiblížili k dobytčákům, jejich psi začali po vagonu chňapat, vrčet a štěkat, dokola a dokola. Společným jmenovatelem této hry bylo zastrašování."* (Pivnik, 2020, s. 119)

Milošova první zkušenost s prací na rampě přišla uprostřed noci. *„Tam na rampě už stál, ozářen reflektory, vlak sestavený z dobytčích vagonů. Kolem dokola vagonů byli rozestavěni černí vachmani*[57]*, na rampě, na křižovatce, stálo tři nebo čtyři esesáci s holemi v rukou a se psy a ještě jeden vyšší oficír SS. Z vagonů, v jejichž okénkách nahoře pod střechou se chvílemi objevovaly a vykukovaly bledé obličeje, byl slyšet tlumený hovor a dětský křik."* (Bondy, 2017, s. 189) Esesáci začali otevírat vagony a křičeli příkazy, aby všichni vylezli ven a zavazadla nechali vevnitř nebo na rampě. Samozřejmě, že si mnoho nových vězňů chtělo zavazadla vzít s sebou, *„vždyť v nich přece bylo všechno, co ještě měli, ale ti byli velmi rychle poučeni ranami esesáckých holí."* (Bondy, 2017, s. 190) Miloš popisuje, že mnoho dětí, žen i starých lidí nedokázalo

[57] strážníci

z vagonu slézt, jelikož to bylo příliš vysoko. Práce komanda také spočívala v tom, že jim pomáhalo dostat se co nejrychleji na rampu. Když byli všichni venku, následovala selekce. Doprava. Doleva. Sofsky vymezuje selekci jako organizované oddělení práceschopných od „nadbytečných", přičemž druzí jmenovaní byli posláni na smrt. (Sofsky, 2006, s. 251) Poté pokračovali směrem ke krematoriím. Pracovníci následně vlezli do vagonu a všechna zavazadla vyhazovali ven. Takto komando vyčistilo vagon po vagonu. Sam uvádí, že dobytčáky byly na cestě i několik dní. *„Lidé v nich byli tak nacpaní, že neměli místo, aby si ulevili. Jako záchody sloužili kbelíky v jednom rohu, pokud tedy měli pasažéři štěstí. Většina lidí, dokonce i těch obstojně oblečených, ale přijela nasáklá hovny a močí ve strašlivých rozpacích z celé této zkušenosti. Zápach v těchto vagonech, když dorazily, byl nepopsatelný.* (…) *V létě bez vody lidé ve vlacích umírali zadušením a dehydratací. V zimě právě tak umrzali k smrti, navzdory množství těl ve vagonech."* (Pivnik, 2020, s. 128)

Miloš vzpomíná, že v jednom z vagonů otevřel batoh, který byl plný potravin, a začal se ládovat. *„Zpočátku jsem se při tom moc dobře necítil a strašně jsem se styděl. Vždyť jsme tu přece jen kradli z cizího, co bylo ještě před chvílí majetkem lidí, kteří ve stejném okamžiku byli vražděni za nepředstavitelných muk v plynových komorách. Něco takového se přece v civilizované společnosti označuje jako hyenismus. Ale tenhle ostych mě brzo, tváří v tvář nepopsatelné hrůze, jakou Němci v Osvětimi rozpoutali, přešel."* (Bondy, 2017, s. 192)

Miloš uvádí, že skutečnost, že byl součástí komanda „Kanada", byla pro něho obrovským štěstím. *„Zbavilo mě to především hladu, toho snad nejhoršího nepřítele a příčiny smrti z těch, co jich v lágru bylo. Život se tak pro mě stal mnohem snesitelnějším. Ale ovšem to, že jsem teď bezprostředně musel denně přisluhovat při vraždění tisíců Židů v plynových komorách, s plameny krematorií před očima, to byla ukrutná cena za moji prozatímní záchranu."* (Bondy, 2017, s. 194) Sam naopak popisuje, že na tuto práci nebyl pyšný, jelikož i on se nyní stal lidským supem.

Následující týdny Sam plnil svou novou funkci, vzpomíná, že za tu dobu přijelo nepočítaně plně naložených dobytčáků. Přijížděli především Židé. Průběh příjezdu a výstupu nových vězňů probíhal vždy stejně. Špinaví a zanedbaní příchozí nechápali, kde se nachází a co jim bylo řečeno, následovalo několik ran holí doprovázených štěkavými německými rozkazy. *„Muži měli několikadenní strniště, ženy divoce neuspořádané vlasy*

a na jejich tvářích nebyla žádná známka líčení.“ Sam uvádí, že první den na nástupišti nevěděl, co se jeho rodině stalo, *„ale každý den potvrzoval tu možnost, hraničící s jistotou.“* Právě díky své nové pracovní pozici se dokonale seznámil s postupem při selekci: silní a mladí muži, ale také silné a mladé ženy jsou odděleni, aby žili, následuje nepříjemný karanténní proces. *„Někteří zemřou vyčerpáním, na podvýživu či nemoci. Jiní padnou pod botami a obušky kápů. Zbytek… zbytek bude doprovázen na své poslední cestě muži jako já, v pruhovaných uniformách, čekající na to, aby vykonali jejich rozkazy. Byli jsme speciální jednotkou provázející všechny ty lidi do bran smrti.“* (Pivnik, 2020, s. 120–121)

Miloš vzpomíná, že se během práce na rampě projedl z múzlmana, jenž vážil pouhých třiačtyřicet kilogramů, *„až k dosti baculatému mladíčkovi. To taky nebyl žádný div, protože naše výživa na rampě ze zásob, které si nešťastníci v transportech s sebou přiváželi, byla vydatná a taky hodnotná. A díky těžké práci při vykládání a nakládání mnoha tun zavazadel také pomalu rostla i moje tělesná síla.“* (Bondy, 2017, s. 195–196) Když se dobytčáky vyprázdnily, na podlaze se mnohdy nalézala mnohá bohatství – od bankovek přes mince, brože až po prstýnky. Zde se však uklízecí četa často dostávala do složité situace. *„Pokud bychom si takové předměty přivlastnili a někdo nás při tom viděl, připojili bychom se k další skupině, která nastoupila do náklaďáků, nebo bychom šli do bran krematoria pěšky. Ale pokud bychom to nevzali, zemřeli bychom stejně, protože bychom pomalu vyhladověli k smrti.“* (Pivnik, 2020, s. 129) Autor popisuje, že když našli nějaké jídlo – většinou sýry, salámy či chleba – neváhali a tento vzácný nález snědli, přikrčujíce se při sbírání věcí. Dodává, že kápové i esesáci je nechávali být, prý neřešili, kolik toho na rampě a ve vagonech snědí. Naopak byli možná i rádi, že jsou alespoň silní a odvedou svou práci dobře. Co však vězni z komanda nesměli nikdy, bylo mít u sebe peníze, zlato nebo šperky. A tak se Milošova polička začala naplňovat. Ze zavazadel si ukořistil například jemné mýdlo, froté ručník, strojek na holení, kolínskou vodičku a další poklady. Z jídla si do zásoby přinesl různé konzervy, paštiky, a dokonce i lahvičku vodky. *„Nikde to sice nebylo psáno, ale všem bylo jasné, že z Kanady se do lágru nesmí nic pašovat a že je to taky nebezpečné; tresty za to byly odstupňovány podle tíže provinění a podle nálady odpovědného esesáka, od jednoduché rány do huby přes pětadvacet na zadek až po přeložení do trestného komanda, což se rovnalo rozsudku smrti.“* (Bondy, 2017, s. 197)

Lidé se tak naučili tyto věci zorganizovat. Kromě jídla a osobních věcí byly v zavazadlech samozřejmě i šperky, peníze, zlato a drahokamy. *„Zlaté americké dolary byly v Osvětimi nejvíce žádanou měnou. Nejvíce proto, protože byly všeobecně – alespoň v Osvětimi – nejznámější. Méně žádané, a tedy méně cenné byly šperky a drahokamy, asi proto, že tam nebylo možné ověřit jejich pravost. Z papírových peněz byly v kurzu jen dolary, o ostatní bankovky včetně říšských marek byl daleko menší zájem.“* (Bondy, 2017, s. 197–198)

Miloš přiznává, že naučil tyto poklady pašovat do lágru. *„Strkali jsme si je zkrátka do zadku. A to buďto mezi jeho obě půlky, ale ty se pak musely pořádně stáhnout a dávat dobrý pozor, aby během pochodu nic nevypadlo. Anebo přímo do vnitřku oné duté části těla, nejlépe zastrčené do prezervativu, který se předtím potřel olejem nebo nějakým tukem.“* (Bondy, 2017, s. 198) Toto byl prý nejpohodlnější a nejbezpečnější způsob pašeráctví. Za propašované poklady pak organizovali především jídlo a něco ke kouření, později i alkohol. Miloš také popisuje, že esesáci občas dělali tělesné prohlídky, nikdy si však nevybrali přímo jeho. Jindy zase využili dobu, kdy bylo komando na rampě a provedli razii přímo u nich v bloku, kde prohledali jejich skrýše. Razie byly pro esesáky přínosnější, jelikož toho našli mnohem více než při tělesných prohlídkách, a navíc si mohli vše nechat pro vlastní potřebu. To, co našli při veřejných tělesných prohlídkách totiž museli odevzdat své vlasti, třetí říši.

Miloš dodává, že to rozhodně nebylo nic jednoduchého a nikdy nebyla jistota, že se jim podaří vůbec něco najít. *„Všechny ty cennosti jsme nenacházeli denně, ale jenom tehdy, když přijel transport, v němž byli bohatší lidé, kterým zatím všechno neukradli.“* (Bondy, 2017, s. 201)

Také Sam popisuje obchodování na černém trhu, které probíhalo v Osvětimi. *„Černý trh, kdy se obchodovalo s tím, co jste měli, pomáhal v táborech přežít. Pokud jste neměli nic, s čím byste mohli obchodovat, a pokud jste nemohli ukrást nějaké zbytky na nástupišti, mohli jste ještě v případě, že jste byli mladí a hezcí, obchodovat se svým tělem.“* Mnoho kápů nacisté uvěznili především za sexuální zločiny, často si tak svou frustraci vybíjeli na svých tzv. *piepels*, tj. mladých těžce pracujících prostitutech, jelikož zde nebyl vůbec žádný kontakt s ženskými tábory. *„Nemělo žádný smysl si na to stěžovat. Stěžovat si na kápa či kohokoli jiného esesákům znamenalo přivolat si smrt. A většina lidí dala přednost sexuálnímu zneužití – nebyl to pro ně, jakkoli to zní jako klišé, které jsem slýchal od svého dědečka, osud horší než smrt. Nejsmutnější na tom bylo, že když chlapec*

ztratil přitažlivost nebo kápa začal nudit, zmizel, poslali jej do bran, odkud se nikdo nevrátil, proměnil se jako vzpomínka v kouř vycházející z komínů.“ (Pivnik, 2020, s. 130–131)

7.2.9 RODINNÝ TÁBOR

Terezín se v tehdejším Československu nacházel asi třicet pět kilometrů od Prahy. *„Byl to modelový tábor, který měl demonstrovat lidské zacházení, a budoval si tuto reputaci. Byl ustaven zastupujícím Reichsfuhrerem SS Heydrichem pro „zvláštní“ vězně, muže s mimořádnými válečnými záznamy či Židy v manželském svazku s árijci, než něco takového znemožnily Norimberské zákony. V pozdních měsících roku 1943 byl Terezín jen dalším tranzitním táborem, prozatímním zařízením před naložením do dobytčáků směřujících do Osvětimi. I tak se vůči Židům z Terezína neuplatňovala žádní selekce. Místo toho byli všichni zavezeni do Familienlageru, tzv. rodinného tábora. Ten stál v sekci BIIb v Osvětimi-Březince, vedle karanténního bloku, který jsem znal velmi dobře. Domnívám se, že v Osvětimi bylo hodně lidí, kteří nenáviděli Židy z Terezína. Téměř každý z nás, pracujících v Rampe Kommando, ztratil rodinu – milované a blízké osoby, které neprošly selekcí a zahnali je do plynových komor. A tady najednou byly rodiny, jež nejenže nechali naživu, ale mohly též zůstat spolu. Často jsem přemýšlel o tom, jestli to nebyl další velmi sofistikovaný způsob mučení, vysněný esesáky. Dokonce pro ně vytvořili Kindergarten, mateřskou školku pro nejmenší, a starší dokonce vyráběli táborové noviny a inscenovali loutkové představení. Nevěděli jsme o tom nic, ale zvěsti o lepším přídělu jídla v rodinném táboře a nedostatku tvrdé fyzické práce nás dráždily. Samozřejmě že to všechno bylo děláno pro účely propagandy.* (…) *Možná jen chtěli zapůsobit na příležitostné deputace zástupců Červeného kříže, kteří do tábora přicházeli. Podívejte se, říkávali esesáci, toto je „příšerný“ koncentrační tábor Osvětim-Březinka, kde děti zpívají ve třídách, vyzdobených scénami z pohádek, a každý má na sobě své vlastní šaty a je dobře sycen. Vyprávějte o tom zbytku světa.“* (Pivnik, 2020, s. 133–134)

Podle Sama však toto zvláštní zacházení nemělo dlouhého trvání. Jelikož se rodinný tábor nacházel jen přes drát, ve vedlejší sekci od té, kde pobýval Sam, často byl svědkem znásilnění a zneužívání, kterých se na vězeňkyních dopouštěli kápové. Jindy bylo několik mladíků označeno za partyzány, bojovníky proti Říši. Nebyli registrování, oholeni ani potetováni, pouze je nahnali do rohu karanténního bloku, přičemž ostatní

vězně opět uzamkli v barácích. *„Ale předtím, než nás nahnali dovnitř, jsem viděl, co se stalo. Skupina kápů se na základě rozkazů SS shlukla kolem mladíků a začala je bít lopatami, násadami a holemi. Házeli je na dráty, které najednou zapraskaly, objevily se modré záblesky a pach spáleného oblečení a těla oznamoval další popravu elektrickým proudem. Když byl muž sražen holí k zemi, kápo jej tloukl rukojetí lopaty přes hrdlo a pokračoval v tom oběma konci, než rozdrtil průdušnici.“* (Pivnik, 2020, s. 135)

Bondy ve svých vzpomínkách také hovoří o rodinném táboře. *„Ten vznikl tak, že Němci jednou transportovali z Terezína do Osvětimi několik tisíc lidí, jako vždycky celé rodiny, ale na rozdíl od toho, jak s Židy nakládali jindy, je hned nezavraždili, nýbrž je bez selekce všechny umístili v tom lágru. Dovolili jim dokonce, aby si ponechali své oblečení a kufry a ani je neostříhali dohola. Z rampy se nám pak otvíral neobvyklý pohled, když se tam o slunečných dnech procházeli muži se svými ženami a s dětmi. Němci nechali žít dokonce i staré lidi, muže a ženy. Proč s těmito českými Židy jednali tak ohleduplně, nikdo nevěděl.“* (Bondy, 2017, s. 202–203) Z tohoto táborového úseku na něj během práce kdosi zavolal jménem, Miloš se rozběhl směrem k volající postavě u plotu a uviděl svou sestru Věru s manželem Vláďou. *„Bylo to ošklivé překvapení; byl jsem sice rád, že je vidím a že žijí, ale taky jsem věděl, co je asi čeká. Možná, že už to věděli i oni.“* (Bondy, 2017, s. 203) Miloš neváhal ani chvíli a rozhodl se své rodině opatřit něco k jídlu. Bylo mu jasné, že musí mít hlad. Vrátil se tedy k zavazadlům a hledal konzervy, které půjdou na tu vzdálenost přes plot hodit nejlépe. Vzpomíná, že přihlížející vachman vše viděl a nic neříkal. Rozhodl se dát nějaké jídlo i jemu a doufal, že ho nechá své plány pomoci rodině uskutečnit. Tak se také stalo. Vachman si vzal několik konzerv, otočil se k Milošovi zády, a dokonce popošel i o kus dál. Nic neviděl. Toto se ještě několikrát opakoval. Vždy, když byl Miloš v práci, zamával na svou sestru a oni čekali u plotu na další poklady ze zavazadel nových vězňů. *„Naštěstí jsem s vachmany neměl nikdy žádné těžkosti. Byli všichni spokojeni s odměnou a zasloužili se tak o onu nepatrnou naději, že dva Židé, má sestra Věra a její muž Vláďa, přežijí. Ale myslím si, že jim to bylo jedno, jestli se zasloužili o přežití několika Židů, stejně tak jako jim bylo jedno, že svým dílem, i když jen skromným, přispěli k zavraždění tisíců a tisíců jiných Židů, kteří tam na konci rampy, kterou hlídali, skončili svůj život v plynových komorách.“* (Bondy, 2017, s. 204)

„Po několika měsících byl rodinný tábor českých Židů zlikvidován a většina z nich zmizela v ohništích krematorií. Před plynovými komorami zpívali českou národní hymnu. Byla to tehdy největší poprava českých lidí v českých dějinách.“ (Bondy, 2017, s. 205)

O osudech Židů v rodinném táboře píše i Krausová, která vzpomíná na noc z osmého na devátého dubna roku 1944 takto: *„Skrze tenké dřevěné zdi našich bloků jsme slyšeli, jak byli naháněni do nákladních aut a odváženi. Zpívali při tom národní hymnu.“* (Krausová, 2018, s. 109) Přiznává, že se cítila provinile, jelikož si spolu s ostatními vězni rozebrali zbylé deky, které tu tito Židé zanechali. *„Mít takovou deku by změnilo mé noci. Mohla bych se do ní zabalit, bylo by mi teplo a mohla bych konečně lépe spát.* (…) *Vzala jsem si jednu deku pro sebe a jednu pro maminku,* (…) *avšak myšlenka na mrtvou osobu, pod jejíž dekou jsem spala, mě pronásledovala každou noc.“* (Krausová, 2018, s. 109)

Osvětim plnila vedle funkce vyhlazovací také další funkce. Jednou z nich bylo poskytování propagandistického alibi nacistům. V září roku 1943 bylo z terezínského ghetta, jež se nacházelo na severozápad od Prahy, posláno do Osvětimi-Březinky pět tisíc Židů. Tito vězni byli umístěni do tzv. rodinného tábora, kde mohly žít rodiny pohromadě. Děti po příjezdu nebyly poslány do plynových komor. Rodiny psaly dopisy svým příbuzným, kteří zůstali v Terezíně. Důvod byl prostý – přesvědčit pracovníky Červeného kříže, jež prováděli v terezínském ghettu inspekci, že Březinka slouží jako pracovní tábor. Po úspěšné lsti již tito Židé nebyli potřební a všichni do jednoho byli zavražděni v plynových komorách. (Rees, 2021, s. 359)

7.3 ANDĚL SMRTI, PLYNOVÉ KOMORY, KREMATORIUM

„Dny se táhly pomalu a naše řady řídly čím dál víc. Umírající a mrtví byli při apelech ukládáni vždycky na konec našich řad a byli spočítání spolu s námi, ještě živými, a potom byli odváženi na stejné káře, na které nám přiváželi zupu. Tenkrát jsme ještě najisto nevěděli, kam je vozili. Ale už brzo se začalo šuškat, že tady někde blízko je krematorium, kde ty mrtvoly spalují. Tomu se taky dalo docela lehko věřit, protože nad celou krajinou visel zápach smíšený z kouře a rozkladu.“ (Bondy, 2017, s. 83–84)

7.3.1 DOKTOR MENGELE

„Viděla jsem, jak řada deportovaných procházela okolo takového fešného důstojníka, který jako dirigent orchestru posílal vězně pohybem ruky do té či oné skupiny.“[58]

Osvětim dávala prostor lékařským experimentům. Na jaře roku 1943 začal v táboře působit proslulý lékař – Josef Mengele. Doktor, jenž je nazývaný Andělem smrti, se zajímal především o výzkum dvojčat a trpaslíků. Při svých pokusech mu museli pomáhat také samotní vězni, kteří tak byli svědky ohavných zákroků na lidech. Josef Mengele byl na začátku svého působení v Osvětimi dvaatřicetiletý *„pohledný muž a vyznamenaný válečný veterán. Byl nepochybně statečný – získal Železný kříž za záchranu dvou vojáků z hořícího tanku – a byl vždy dokonale upravený.“* (Rees, 2021, s. 360) V pamětech mnoha přeživších se dočteme o jeho krásné uniformě, vyleštěných botách a rukavičkách. Autoři zmiňují také charakteristickou mezírku mezi zuby. Doktor byl oddaný rasista a přesvědčený nacista, jenž vstoupil do strany v roce 1937. Věřil, že patří k nadřazené rase. (Rees, 2021, s. 360)

Podle Reese se Osvětim stala pro Mengeleho lékařským hřištěm. Vymýšlel si experimenty nejrůznějších druhů, omezován byl pouze vlastní představivostí. Nejvíce se zajímal o genetiku a předávání genů v rámci rodiny, proto se zaměřoval především na dvojčata. Jakmile byl výzkum dokončen, dvojčata byla zavražděna a dále pitvána a porovnávána. (Rees, 2021, s. 360–361)

Sam popisuje každodenní průběh na nástupišti: *„Když byli vězni vyděšeni a utišeni, nálada dozorců se změnila. Pracovali nyní a vykonávali své povinnosti s germánskou výkonností, jež nacisty proslavila. Byla to vlastně brilantní psychologie. Byla to jakási verze vyšetřovací techniky hodného a zlého policajta, tak proslavená v televizních programech a detektivních románech. Zvířecké hovado na ně řvalo, mlátilo je holemi, nechalo je kousat psy. A v té chvíli přišel na řadu uhlazený člověk a skoro se omlouval za to, co se stalo. Hlavní postavou mezi těmito uhlazenými muži byl důstojník s šedými semišovými rukavicemi, jehož jsem si všiml, když jsem přijel, v bezvadné*

[58] Erzsebet Friedová, přežila Osvětim, o selekci za přítomnosti Josefa Mengeleho, cit. podle Knopp, 2006, s. 236

uniformě, s milou tváří a mezírkou mezi předními zuby. Často měl na sobě bílý plášť. (…) *Právě v tuto chvíli, právě po příšerní cestě vlakem a mučivém vyložení, právě v tu chvíli to začalo vypadat dobře. Byl tu doktor, který měl všechny pod kontrolou.“* Tím doktorem byl obávaný Josef Mengele, přezdívaný Anděl smrti. Sam ho popisuje slovy: *„Byl to horlivý doktor, jenž byl fascinován dvojčaty, a aniž bychom to v tu chvíli věděli, využíval svou obrovskou a neomezenou moc k experimentům na nich v táborové nemocnici.“* (Pivnik, 2020, s. 121–122) Sam uvádí, že s ním Anděl smrti nikdy nehovořil, také se domnívá, že ho ani nezaregistroval.

„Po celou tu dobu, kdy jsem pracoval na nástupišti, jsem nikdy neslyšel, že by Mengele zvýšil hlas, nebo se choval jinak než šarmantně. Jeho pronikavým očím však neuniklo naprosto nic.“ (Pivnik, 2020, s. 122) Sam vzpomíná, že esesáci se vězňů ptali na věk, zdravotní stav a profesi, jediné, co zajímalo Mengeleho, byla dvojčata.

S obávaným andělem smrti se Pivnik setkal i později, když byl v táborové nemocnici a Mengele přišel mezi pacienty. *„Věděl jsem, že jsem vážně nemocný, ale vůle přežít mě držela nad vodou. Dokázal jsem vstát z postele a postavit se mezi ostatní pacienty.* (…) *Měl na sobě bílý plášť, přehozený přes blůzu uniformy. Na krku mu visel stetoskop. Kolem něj se tísnil hlouček nemocničních zřízenců, esesáci s podložkami na psaní a seznamy: vizita z pekla. Všichni jsme věděli, že každý, kdo není schopný stát u postele, jde rovnou do plynu.* (…) *Klepal jsem se od hlavy až k patě, nedokázala jsem to chvění zastavit.“* Když Mengele došel k Samovi, ukázal prstem doleva. Plynová komora. *„Převládala touha žít, vidět další svítání, sníst další kůrku chleba. Rozplakal jsem se a vrhnul se mu k nohám, koktaje něco o tom, že chci být zastřelen, ne zplynován. Myslím, že jsem dokonce políbil Mengelovy boty a vyleštil je, až se leskly jako zrcadlo, ostatně jako vždy.“* (Pivnik, 2020, s. 7–8) Sam uvádí, že dodnes přesně neví, proč Mengele své rozhodnutí změnil, ale prst nakonec ukázal na někoho jiného. Sam velmi riskoval, když se k němu vrhl, mohl být na místě zastřelen, jelikož Mengele nesnesl fyzický kontakt s Židy. V tomto případě si ale tímto počinem nejspíš zachránil život.

Své zkušenosti s Andělem smrti popisují také vybrané ženy. Viola se stala obětí gynekologických pokusů[59], jež byly pouze jednou z mnoha oblastí, ve kterých Mengele

[59] *„Mengele odtamtud vybíral ženy na operace bez narkózy. mladé ženy, které vypadaly ještě docela dobře, ale vracely se ve strašném stavu.“* Ruth Eliasová, česká Židovka, Osvětim, cit. podle Knopp, 2006, s. 260
„Po každé injekci dostávaly ženy vysokou horečku, záněty vaječníků, silné bolesti a křeše, jež často končily bezvědomím. Všem ženám odoperovali jeden nebo oba vaječníky, které posílali do Berlína. Ženám

experimentoval. Fisherová vzpomíná, že překážkou pokusů byla její nevinnost. Doktor měl však rychlé řešení. Rukama jí odstranil panenskou blánu a pokračoval v práci. *„Jednu ruku mi položil na břicho a zatlačil směrem dolů a dva prsty druhé ruky mi vrazil do vagíny. Projela mnou bolest.* (…) *Strčil do mě pumpu, dvakrát stlačil píst a bylo to. Už jsem nebyla panna, a přitom jsem ještě nepoznala muže. Jen odpornou pumpu se žlutým práškem.“* (Stern Fisherová, 2017, s. 244)

Evu a její sestru Martu Mengele považoval za dvojčata, která ho přímo fascinovala. *„Být dvojčetem v Osvětimi znamenalo zůstat naživu, ale za hroznou cenu.“* (Slonimová, 2015, s. 112) Sestry se tak staly obětí zvrácených pokusů, při kterých lékař zkoumal, zda jsou na sebe dvojčata napojená a cítí bolest té druhé. Jediná Dita se s Andělem smrti setkala za jiných okolností, než byly jeho oblíbené experimenty, a sice při jedné z mnoha selekcí, kdy ji přiřadil k práceschopným dívkám. *„Mengele se zarazil a zeptal se: „Malířka portrétů nebo pokojů?“ Řekla jsem: „Portrétů.“ „Uměla bys namalovat můj portrét?“ Srdce se mi zastavilo, ale dokázala jsem odpovědět: „Jawohl!“ Usmál se na půl úst a ukázal na skupinu mladých, zdravěji vypadajících žen.“* (Krausová, 2018, s. 113)

7.3.2 SNAHY O ZÁCHRANU ŽIVOTA

„Zamýšlejí je dát do budovy, kde je velká podzemní místnost, kde budou odvšiveni dezinfekčními prostředky, nepředpokládám, že by se někdo zajímal, jak se ten dezinfekční prostředek jmenuje, ale byl to cyklon B, v plechovce podobné, jako je nádoba na kávu, obsahující tablety kyseliny kyanovodíkové. Nemohli jste být opatrní v táborech, jako byl tento, s tolika lidmi, přicházejícími denně z ghett. Nemoci byli nekontrolovatelné, takže dezinfekce byla zásadní. Vši způsobovaly tyfus a tyfus byl často smrtelný. To, co esesáčtí dohlížitelé případným tazatelům neřekli, bylo, že cyklon B je vždycky smrtelný.“ (Pivnik, 2020, s. 123–124)

odnímali také části pohlavních orgánů, ty také posílali do Berlína.“ Sylvia Friedmannová, slovenská vězenkyně v Osvětimi a lékařská asistentka při experimentu na 350 mladých Židovkách z Holandska a Řecka, cit. podle Knopp, 2006, s. 260

Co se týče žen, především matek, *„bylo nepsaným zákonem, že všechny matky, i ty nejmladší, které vystoupily na rampu s dětmi, byly spolu s nimi bez výjimky zavražděny. Bylo jedno, jak byly ty děti velké, jestli to byla novorozeňata nebo kluci a děvčátka. Esesácký oficír, který prováděl selekci, nezaváhal ani na okamžik, viděl-li před sebou mámu s jedním nebo s několika dětmi, a poslal je všechny na smrt. Byl jsem sice po dlouhém pobytu v lágru a potom, co jsem už viděl tisíce mrtvých a politováníhodných ubožáků, duševně dost otrlý. Ale pohled na ty velmi často mladé a silné ženy, jak táhnou spolu se svými dětmi ke krematoriím, které by bez těch dětí mely možná šanci přežít, ten pohled byl ještě pořád pro mě nesnesitelný. Vždyť jejich muži a bratři, stejně mladí a silní jako ony, přece jen k přežití šanci dostali, i když jen nepatrnou.“* (Bondy, 2017, s. 205)

Tuto skutečnost potvrzuje také Pivnik, který popisuje, že matky s dětmi vždy poslali nalevo, *„pokračovaly dál, ruku v ruce, lépe zemřít spolu než být odděleni. Některé matky učinily rozhodnutí ve zlomku vteřiny, aby zachránily své děti, předaly kňučící, plačící batole příbuznému v určité nejasné, zoufalé naději, že se spolu znovu spojí později. Jiné to udělaly jako moje matka a vytlačily své dítě do sloupce po pravé ruce. Práce vás osvobodí a mladí a silní mohou pracovat.“* Autor vzpomíná i na opačné situace, kdy *„někteří muži a ženy příležitostně přešli zprava doleva, vypůjčili si ruku malého dítěte, nebo chytili kolem paže starého příbuzného, a kráčeli s hlavami hrdě nahoře. Byli to skuteční hrdinové Osvětimi-Březinky. Co se týče esesáků, jen pokrčili rameny a nechali je jít. Bylo to jediné překročení, jež dovolovali, přestoupení zleva doprava zastavovali.“* (Pivnik, 2020, s. 124)

Miloš popisuje, že se někteří z komanda občas rozeběhli k nějaké matce s dítětem, to dítě jí vzali z rukou a běželi s ním dopředu, kde ho položili do rukou starším ženám. K těmto „záchranným akcím“ se přidal i Miloš. *„Ne každá mladá maminka, které jsme chtěli vzít její dítě, abychom jí tím možná zachránili život, si to nechala líbit a bránila své dítě, aniž by věděla, že tím sama sobě podpisuje rozsudek smrti.“* (Bondy, 2017, s. 206) Kromě zachraňování matek se Miloš pokoušel přijíždějícím Židům radit, aby vždy říkali, že jsou zdraví a živí se jako řemeslníci.

Sam také uvádí jednu situaci, při které museli všichni pracující vězni na nástupišti svou pozici opustit, jelikož za ně tuto práci odvedli sami esesáci. Jednalo se o Kindertransporten, který přijel v nočních hodinách. Selekce nebyla nutná, všichni skončili nalevo. *„Děti představovaly jen další ústa ke krmení, byly jen další zátěží,*

nepříjemností.“ (Pivnik, 2020, s. 125) Ostatní vězni byli uzamčeni v barácích. Jednalo se o židovské děti z francouzského sirotčince. Celkem zde našlo smrt 42 dětí a 5 dospělých, kteří je doprovázeli.

7.3.3 PLYNOVÉ KOMORY

„Chtěli jsme toto vyhlazování provádět potají, ale puch hniloby, z něhož se až dělalo spatně, z neustálého spalování těl prosákl celým krajem a všichni lidé, kteří žili v okolním kraji, věděli, že se v Osvětimi vyhlazuje.“[60]

V březnu roku 1943 bylo v Osvětimi-Březince otevřeno nové vražedné zařízení – krematorium, které mělo fungovat také jako plynová komora. Později vznikla ještě další tři, přičemž Krematorium IV a V, jak se později nazývaly, znamenaly radikální změnu. Tyto budovy byly prvními v Osvětimi, které měly fungovat *„výhradně jako místa vraždění.“* Nacházely se zde svlékárny, následovaly plynové komory a za nimi kremační pece. *„Šlo o jakýsi pásový dopravník na smrt.“* V hlavním táboře se nacházelo první krematorium, v Březince tak vznikla krematoria označená od č. II až V. *„Představovaly novou etapu ve vývoji holocaustu.* (…) *Tyto budovy byly něčím víc než jen prostředkem k zabíjení mužů, žen a dětí, které nacisté nenáviděli a kterých se báli; symbolizovaly systém, v němž si zasloužili žít jen produktivní lidé. Byla to nelidskost zvěčněná v cihlách.“* (Rees, 2021, s. 325–326)

Podle záznamu Karla Bischoffa, důstojníka SS pověřeného výstavbou krematorií, mohly kremační pece spálit až 4416 těl za den, což činí 1,6 milionu lidí za rok. Tyto odhady jsou ale nízké oproti skutečnosti, jelikož podle očitých svědků denní počet mohl být až dvojnásobný, čehož se docílilo vkládáním více těl najednou. Postup nakládání s vězni byl následovný. Nejprve je přivedli do svlékárny, kde měli odložit své oblečení a připravit se na sprchu. Odtud vešli do plynové komory, ve které se měly nacházet sprchy. V této místnosti byli zavřeni a uvězněni. Obsluhují krematoria následně prostřednictvím poklopů na střeše použili cyklon B. Zbývající plyn byl vyvětrán a do místnosti plné

[60] Rudolf Höss, velitel Osvětimi, v místopřísežném prohlášení v Norimberku 5. dubna 1946, cit. podle Knopp, 2008, s. 211

zavražděných lidí nastoupilo sonderkommando, které vyprošťovalo mrtvá těla ven z komory. (Rees, 2021, s. 326–327)

Cestu z nástupiště těch, kteří byli poslání nalevo, Sam přirovnává ke scéně z díla Krysař, kde byli všichni obyvatelé Hamelnu vedeni k hoře Koppel. V Osvětimi onou horou byla obrovská místnost, ve které všichni dostali rozkaz svléknout se ze svého oblečení. *„Osm set najednou, ponížených a vyděšených. Staré dámy, které se nikdy nesvlékaly v přítomnosti někoho jiného, dokonce ani před svými manželi. Dospívající dívky, v rozpacích ze svých nově se vyvíjejících těl. Nic z toho esesáky nezajímalo. Tyto krátké životy byly stejně na konci své cesty.“* (Pivnik, 2020, s. 126)

Poté byl tento vysoký počet lidí rozdělen na dvě skupiny do dvou komor. V těchto komorách je esesáci zavřeli na závoru a otvorem ve stropě vhodili do místnosti tablety. *„Co se stalo potom, byla jednoduchá chemická rovnice; cyklon B*[61] *+ kyslík = kyanidový plyn. Výsledkem je rovněž smrt.“* Mezi prvními umírali ti, kteří byli nejblíže dírám ve stropě. Sam vzpomíná, že od té doby každý den svého života doufá, že jeho rodina měla to štěstí, a byla co nejblíže. Na ty, kteří se nacházeli dále, čekalo pomalé umírání. Nezáleželo na tom, jestli jste mladí či staří, zdraví či nemocní, umíralo se dlouho. Zhruba po dvaceti minutách esesáci sundali závoru a otevřeli dveře. Nyní přišlo na řadu tzv. *Sonderkommando*[62] – speciální jednotky, které tahaly mrtvá těla ven, holily vlasy těm, kteří je ještě měli, ze zubů jim trhaly zlato a zabavily veškeré šperky. Následně byla tato znesvěcená těla přemístěna do krematoria a spálena. *„Během čtyřiadvaceti hodin může krematorium I odbavit 340, krematorium II 1 440, krematorium III 1 440, krematorium IV 768 a krematorium V 768 mrtvol – ohavný úhrn činil denně 4 756 mrtvol.“* (Pivnik, 2020, s. 126–127)

Sonderkommando bylo po několika měsících nahrazováno jinými členy a také procházelo změnami. *„Neochotní pachatelé se stávali oběťmi. Těm, kteří byli přiděleni ke speciálnímu úkolu, se na konci dostalo stejného zacházení. V chorém způsobu*

[61] *„Smrt prací, chladem, vyhladověním nebo zastřelením – to všechno připadalo vykonavatelům dlouhodobě příliš namáhavé. A tak byl 5. září 1941 proveden v osvětimském bloku 11 test: SS toho dne poprvé použily na lidech preparát kyseliny kyanovodíkové „cyklo B“. Úspěšně.“* Tímto způsobem nacisté objevili prostředek k masovému zabíjení, který byl rychlý, levný, a tichý. (Knopp, 2006, s. 15)

[62] Sam dodává, že ženy nikdy nepracovaly s Rampe nebo Sonderkommandem. „V Osvětimi jsme ženy často neviděli, kromě těch na nástupišti. Ženská obydlí stála daleko na západě, za železničními tratěmi a poblíž plynových komor krematorií II a III.“ (Pivnik, 2020, s. 127)

uvažování existovala v Osvětimi zaměstnání, která vám uchovala život, ale mohlo to znamenat, že jen na několik dní.“ (Pivnik, 2020, s. 127–128)

Miloš popisuje, že jednoho dne bylo směrem od krematorií slyšet divokou střelbu, která trvala snad celou hodinu. Ihned ho napadlo, že by mohlo jít o nějaký ozbrojený boj. Židé z krematoria zahájili povstání. *„Prý postříleli několik esesáků zbraněmi, které propašovali do krematorií. Všichni byli esesáky zastřeleni, ale jednomu z nich, nebo snad dokonce několika, se prý podařilo uprchnout z lágru.* (…) *Co mě se týče, obdivoval jsem hrdiny toho povstání, ale taková odvaha, jakou měli oni, mi zůstala odepřena.“* (Bondy, 2017, s. 195)

Dne 7. října roku 1944 se příslušníci sonderkommanda v krematoriu IV obrátili proti dozorcům, přestože věděli o svých mizivých šancích na úspěšné povstání. Proti vyzbrojeným esesákům vyrazili se sekerami a kladivy, nakonec se jim podařilo krematorium zapálit. Připojili se také členové sonderkommanda v krematoriu II, kterým se podařilo dva dozorce zabít. Někteří vězni se vydali na útěk, žádný však nepřežil. *„Vzpoury se zúčastnilo asi 250 příslušníků sonderkommanda a esesáci se postarali o to, aby všichni do jednoho zemřeli. Tím však pomsta SS neskončila. Ve snaze zastrašit zbývající členy vybrali dalších 200 a také je zabili.“* (Rees, 2021, s. 405)

7.3.4 MASOVÉ VRAŽDĚNÍ

Miloš uvádí, že během jara a léta roku 1944 byly transporty čím dál tím častější. *„Tak se často stávalo, že zatímco jsme nakládali na náklaďáky zavazadla z transportů, které zrovna dorazily, stál už před branou transport další.“* Pracovní směna byla dvanáctihodinová, přes den i přes noc. Plynové komory i krematoria byly přetíženy, dokonce museli začít šetřit jedovatým plynem. Často byl slyšet nelidský řev umírajících vězňů. Autor vypráví, že komando bylo jednou převeleno jinam, pochodovalo kamsi za krematoria, kde stál v lesíku malý domek. *“Ten hrozný zápach, směs spáleného masa a latríny, byl stále silnější. Bylo mi z toho špatně a na zvracení. Jenomže to byla jenom předehra k tomu, co nás čekalo pak.“* (Bondy, 2017, s. 213) Milošovi a dalším pracovníkům z komanda se naskytl neskutečný pohled. Všude kolem domku ležely hromady oblečení a několik mrtvol zastřelených lidí. *„Z otevřených dveří domu vypadávaly nahé mrtvoly, pár jich leželo na zemi a za nimi stály další, ještě namačkané ve dveřích. Asi se pokoušeli v nejvyšší nouzi, v okamžiku udušení ty dveře rozrazit. Jejich*

zmodralé obličeje ustrnuly v hrozných grimasách smrti udušením, jejich končetiny byly poskvrněny exkrementy. Malé mrtvé děti ležely pod nohama dospělých. Kousek dál hořela a dýmala dlouhá hranice z nespočetných mrtvol a kolem ní se pohybovali heftlinci s kbelíky, upevněnými na dlouhých bidlech a polévali hranici nějakou hořlavinou a tukem, který vytékal do nízkého příkopu vykopaného kolem ní. Tou dobou už jsem byl v Osvětimi dlouho a viděl jsem už mnoho mrtvých, mnoho utrpení a mnoho hrůz. Ale tenhle pohled předčil všechny moje zkušenosti i představy. Tady nebyl ani Bůh, ani ďábel. Toho byl schopen jen člověk." Do domku se nevešlo více než padesát šedesát lidí, ostatní tak čekali venku a byli všeho svědky. *„Lidé, kteří přicházeli sem, ti přece museli vidět, co je čeká. V plynových komorách to bylo jinak, tam jim třeba bylo možné namluvit, že jdou do sprch. Ale tihle tady, ti přece viděli ty hořící mrtvoly přímo před sebou!"* (Bondy, 2017, s. 214)

Později se podařilo organizovat příjezdy transportů a už se nestávalo, že se hromadily před branou. Znamenalo to však, že musely o to dýl jezdit mimo Osvětim. Po příjezdu pak komando nacházelo mnohem více mrtvol, občas nepřežil nikdo. *„Často jsme na nákladáky naložili víc mrtvol než zavazadel. Ve vagonech byly mrtvoly ve stavu pokročilého rozkladu. Museli být na cestě mnoho týdnů."* (Bondy, 2017, s. 215)

Se zvýšeným přísunem Židů z celé Evropy přibývalo také zavazadel a věcí, které si s sebou přiváželi. Z rampy tak chodili pomáhat i do skladišť, kde se tento majetek třídili. *„Když dostávali evropští Židé povolávací listy do transportů, mohli si s sebou vzít jenom zlomek z cenných věcí, které snad vlastnili. Bylo zakázáno je brát s sebou. Zavazadla, která si směli vzít na cestu, mohla vážit nejvýše dvacet kilogramů. Proto v nich byly jen zřídka nějaké umělecké cennosti, nebo dokonce poklady. Spíše s sebou brali svoje šperky, nějaké marky nebo dolary, jestliže něco takového vůbec měli a jestliže jim to nebylo už předtím ukradeno."* Své poklady se pokoušeli všemožně schovat – nejčastěji do švů šatů nebo do podrážek bot. Nebylo jim to nic platné. V Osvětimi vše pečlivě kontrolovali, párali a prohlíželi a tyto ukryté věci pak posílali do Německa. Upotřebili také jejich vlasy či zlaté zuby, *„které jim vytrhávali z úst a slévali do zlatých prutů, které pak měli třetí říši dopomoci k vítězství tím, že za ně nakupovali zbraně a suroviny."* (Bondy, 2017, s. 216)

7.4 DALŠÍ TÁBORY

„V lágru jsme se dozvídali, že se Němcům na frontách války dobře nevede. Vědělo se, že už to asi nebude dlouho trvat a že jednoho dne budou koncentrační tábory osvobozeny. Byl to pro nás závod s časem, co nás dostihne dřív – osvobození, nebo smrt. Jediní, kdo to, jak se zdálo, nevěděli, byli Němci. Transporty do Osvětimi pokračovaly v neztenčené míře, ba bylo jich dokonce ještě více než předtím. Spěch, s jakým se snažili ještě před koncem vyvraždit co největší množství Židů. Připomínal smrtelný zápas nebezpečné a nevypočitatelné bestie.“ (Bondy, 2017, s. 223)

Samovi se podařilo navázat kontakt se svou vzdálenou sestřenicí, která byla ve funkci kápa a dohlížela na vězenkyně při práci v příkopu. Oba přistoupili blíž k plotu, čímž velice riskovali své životy, a vyměnili si několik slov. Řekla mu, že se je všechny chystají zabít, proto musí využít jakoukoliv příležitost k útěku. Nejlepším způsobem by bylo, kdyby sháněli dobrovolníky, přihlásit se na nějakou práci. *„Jiné alternativy, jako například mlátit kolem sebe lopatou, utéct za ostnatý drát strážních věží, to nebyly pokusy o útěk, to byly sebevraždy, které garantovaly kulku, popravu elektřinou na plotě, nebo cestu kolem zahrady vedoucí do plynu. Ale dobrovolnická práce mimo tábor… V chorém světě Osvětimi-Březinky to dávalo jistý druh naděje.“* (Pivnik, 2020, s. 144)

Příležitost dostat se z tábora se Samovi naskytla v lednu roku 1944. *„V Osvětimi jste se nemohli přihlásit jako dobrovolník. Nebylo to jako ve škole, kde jste zvedli ruku, abyste odpověděli na otázku.* (…) *Jediný postup z Osvětimi byl prostřednictvím selekce, volbou někoho jiného.“* (Pivnik, 2020, s. 145) To ráno při nástupu kápo ukazoval na několik mužů. Sam si všiml, že vybírá převážně ty nejsilnější, z čehož usoudil, že nebudou posláni do plynu. Vybráno bylo okolo padesáti mužů, Sam mezi nimi však nebyl. Bylo mu sedmnáct let a měřil pouze 162 cm. V hlavě si dokola přehrával slova své sestřenice, proto vystoupil z řady a přidal se k vybrané skupině. Opět riskoval kulku. Sam tento den popisuje jako svůj šťastný, jelikož nebyl zbit do krve a dostal se do vybrané skupiny, která bude poslána z tábora. Opět proběhla registrace, kontrola a zápis vězeňských čísel do knihy, následoval běh sněhem na severní konec bloku, aby vězni prokázali svou tělesnou kondici. *„Bolelo mě rameno, nohy byly zkřehlé a plíce jako by mi pukaly. Ale nic z toho nebylo důležité. Odcházeli jsme pryč z tábora. Opouštěli jsme Osvětim-Březinku. Živí.“* (Pivnik, 2020, s. 147)

Pivnik se dostal do jednoho z mnoha táborů podřízených Osvětimi-Březince, *Fürstengrube*, v překladu Knížecí doly. *„Neuvědomoval jsem si jeho přesnou polohu, a pokud bych si jí byl vědom, pak uvěznění tady by bylo daleko těžší přijmout. Byl jsem ne více než šestnáct kilometrů od Będzinu. Ve starých dobrých dobách bych mohl nasednout na vlak a být tam ani ne za hodinu, zpátky v ulici Modzejowska s maminkou, tatínkem, Hendlou a Nathanem v mých snech… Ještě že jsem to nevěděl.“* Samovou prací bylo, stejně jako v Osvětimi, přijímání nově příchozích. I přesto se to od předchozího velmi lišilo. *„Nebyly tu žádné dobytčáky, žádné nástupiště a nikdo tu nemířil do plynových komor.“* Mladý chlapec se řídil rozkazy dohlížejícího velitele a otevíral či zavíral bránu při příjezdu a odjezdu nákladních aut a esesáckých vozidel. (Pivnik, 2020, s. 150–153)

Po několika dnech byl během selekce vybrán a přeřazen do Maurerschule, školy, kde je naučili řemeslu. Jednalo se o tesařství, zednictví, práci s cementem apod. *„Pokud se Fürstengrube jevilo být cestou z pekla, pak Maurerschule byla na půli cesty do ráje.“* Zde poprvé autor zmiňuje, že si vytvořil i přátelské vztahy. Nicméně dodává: *„Všichni jsme zůstávali ostražití, neboť selekce byly stále tak svévolné, násilí stále tak nahodilé, že vytvářet trvající přátelství nebylo moudré. Všichni jsme ztratili v tomto blázinci rodiny. Nechtěli jsme ztratit ještě kamarády.“* (Pivnik, 2020, s. 153–154)

Šlamek Pivnik, číslo 135913, se stal prvotřídním zedníkem. Uvádí, že ačkoliv se díky statusu kvalifikovaného pracovníka přišel na, do jisté míry, dobré podmínky v táboře, *„nikdy nebylo možné zapomenout na to, kde jsem a co se děje. Vše bylo stále součástí systému Osvětimi a nekvalifikovaní pracovníci kolem nás umírali to jaro jako mouchy. Pozoroval jsem je den za dnem, jak se před námi měnili v múzlmany, kosti jim vystupovaly z kabátců a kalhot, tváře měly usoužené a protáhlé. Nedávali jim dost jídla, dostatečně neodpočívali a nedostávalo se jim lékařské péče. A přitom se od nich očekávalo, že budou nosit těžké pytle cementu a náklady cihel. Kopali příkopy a pokládali potrubí. Byla to vyčerpávající práce, vybírající si svou daň na zdraví mužů, kteří byli před válkou dobře živeni. Ti, kteří na tom byli nejhůř, jeden za druhým procházeli selekcemi.“* (Pivnik, 2020, s. 165)

Miloš se z Osvětimi dostal na podzim roku 1944, kdy uprostřed jedné noci bylo úklidové komando vzbuzeno a vyhnáno na rampu. Zde však nečekali vachmani ani transporty plné nových vězňů, byli tu pouze esesáci se svými psy. Stálo tu několik dobytčích vagonů a jeden vagon osobní, všechny ale byly prázdné. Vězni se museli

seřadit do pětistupů a byli spočítáni. To bylo neobvyklé, jelikož se nikdy předtím v práci nesčítali. Nakonec zazněl rozkaz, aby všichni nastoupili. *„V tom okamžiku mě zase ovládl smrtelný strach. Byl zase tady s tou třesavkou po celém těle a s tím odporným pocitem kolem žaludku.“* Miloš si vzpomněl, že všechna komanda jsou po čase zlikvidována a domyslel si, že nyní nadešel právě jejich čas. *„My to věděli, celou tu dobu jsme to věděli, ale nevěřili a nemysleli jsme na to, protože jsme doufali, že konec třetí říše už je tak blízko, že k tomu nedojde. Buď proto, že k tomu už nebudou mít čas, nebo proto, že si budou spíš dělat starosti o svůj život než o svoji památku.“* (Bondy, 2017, s. 230)

Uvnitř vagonu byl dostatek místa, vězni si mohli sednout, dokonce i lehnout. I vykonat potřebu jim bylo při jedné ze zastávek dovoleno. Všechny tyto zdánlivé maličkosti Miloše přivedly na myšlenku, že kdyby je chtěli povraždit, vůbec by se nestarali o jejich potřeby a do vagonu by jich nacpali mnohem víc. A tak vysvitla další kapička naděje, že se přeji jen dočkají konce války. Po několika dnes přestali vídat polské cedule, objevovaly se německé nápisy, opustili tedy nejen Osvětim, ale i Polsko a dojeli až do Německa. *„Čím dál jsme jeli, tím jsme měli větší hlad, alespoň na můj žaludek si pěkně zasedl. A s hladem znovu přicházely pochybnosti, jestli tahle cesta dobře skončí, a nebylo daleko k tomu, abych zase ztratil všechnu naději. Franta mě ráno musel pořádně nakopat do zadku, protože jsem chtěl zůstat ležet. Ztratit odvahu, povídal, je první krok k tomu, abych zhebnul.“* (Bondy, 2017, s. 235)

Bondy si před osvobozením prošel ještě táborem v Ohrdrufu, který mu byl popsán slovy: *„Moc, moc těžká práce a skoro nic k jídlu.“* Chodilo to tu jako v Osvětimi, apel, sčítání, práce. *„Pohled na ty lidi, kteří tu s námi stáli na ranním apelu, byl všechno jiné jen ne povzbudivý. Jejich oblečení, zčásti vězeňské uniformy, zčásti civilní šaty s širokými bílými namalovanými pruhy na zádech a na kalhotách, bylo víc než ubohé, špinavé a roztrhané. Byli hubení, jaksi podivně šediví a mnozí z nich byli to, čemu se v Osvětimi říkalo múzlmani.“* (Bondy, 2017, s. 245)

V koncentračních táborech fungovalo podplácení. Franta, přítel Miloše, tuto metodu již nesčetněkrát použil, a svého spolutrpitele poučoval: *„Jsou k tomu zapotřebí tři bezpodmínečně nutné předpoklady: první je, že člověk musel napřed mít v ruce něco, co je natolik cenné, aby se tím vůbec někdo podplatit nechal. Zadruhé, že člověk musel mít čuch, kdo by se případně nechal podplatit. A zatřetí, že ten, kdo byl náchylný k tomu, se nechat podplatit, musel být taky schopen udělat to, za co se nechal podplatit.“* Tímto

způsobem tedy Franta zařídil, že byli vybráni pro práci v kuchyni. Ještě před odjezdem z Osvětimi si vzal ze své sbírky několik šperků, zabalil je do prezervativu a uschoval ve své zadnici. *„V Ohrdrufu, to jsme se až později dověděli a mohli to vidět na vlastní oči, bylo možné přežít při nejtěžší a nebezpečné práci nejvýše tři měsíce. Pak se z lidí stal odpad. Takže Franta svou předvídavostí a odvahou při podplácení nás zachránil před jistou smrtí.“* (Bondy, 2017, s. 254–255)

Bondy nakonec o svého přítele přišel a dodnes neví, jaký byl jeho osud. Ze dne na den nepřišel do práce a už ho víckrát neviděl. *„Měl jsem strach, všechno přemáhající strach nejen o něj, ale taky o sebe, protože jsem s ním byl, tady v Ohrdrufu, svázán na život a na smrt. Nikoliv on se mnou, to mi bylo jasné; on byl schopen, stejně jako předtím, než jsme se tam v Kanadě seznámili, vyjít beze všeho i beze mě, a spíš ještě líp než se mnou. Jestli se něco stalo jemu, tak jsem byl ztracen i já, to mi bylo jasné.“* (Bondy, 2017, s. 262) Pár dní nato byl Miloš přeřazen z bezpečné kuchyně k těžké práci ve štole. Jendu noc byl dokonce okraden a musel pracovat bos. *„Mráz a ta kamenitá cesta dostaly hned příležitost moje nohy pořádně poničit. Když jsem došel na svoje pracoviště, byly tak zmrzlé a poraněné, že jsem je necítil.“* (Bondy, 2017, s. 268) Zde dostal několik hadrů, kterými si nohy obvázal. Hadry nakonec zabránily tomu, aby jeho nohy omrzly úplně. Večer si mohl vybrat nějaké dřeváky, které mu ale vůbec nepomohly. *„Omrzlé prsty a postranní části zůstaly rudomodré a strašlivě mě bolely. Skoro jsem nemohl běhat. Sice jsem se mohl ohlásit jako nemocný, ale to by se bylo rovnalo dobrovolné smrti. Takže mně nezbývalo nic jiného než to nějak vydržet. A to bylo strašně těžké. Dokud jsme byli venku a nohy byly promrzlé, bolest dost polevila. Horší to bylo za pochodu a ještě víc, když nohy přišly zase k sobě. To bylo až večer v posteli a bolest byla nesnesitelná.“* (Bondy, 2017, s. 268–269) Aby toho nebylo málo, u Miloše i u všech ostatních z baráku se objevily vši. Občas někdo rozdělal oheň a všichni nad ním vyklepávali své oblečení. Ty tlusté, krví naducané vši v plamenech praskaly. *„Smáli jsme se tomu a bylo to taky to jediné, čemu se tu člověk mohl zasmát. To heslo „Jedna veš – tvá smrt!“, které tak výhružně křičelo v Osvětimi ze všech zdí, tady neznamenalo vůbec nic. Tady se umíralo z mnoha jiných důvodů než kvůli jedné vši.“* (Bondy, 2017, s. 271) Miloš však přiznává, že byl na konci svých sil, ztrácel vůli bojovat a velmi mu chyběl někdo, jako byl Franta, kdo by ho podržel. Bondy tak souzní se slovy Violy a poukazuje na důležitost mít v táboře blízkého přítele, někoho, kdo vás drží při životě, dodává vám odvahu a vůli nevzdat se a přežít.

7.4.1 BLÍŽÍ SE KONEC

„Bylo to k pláči, jak jsem se cítil, a já skutečně taky brečel pod svou dekou, když jsem nemohl usnout nebo když jsem se probudil. Brečel jsem bolestí ve svých omrzlých nohou a ve stále se zvětšujícím vředu. Brečel jsem hlady. A především, protože jsem viděl, že se blíží můj konec, a obával jsem se, že se blíží čím dál rychleji.“ (Bondy, 2017, s. 270)

Miloš uvádí, že s blížící se Rudou armádou a jistotou konce války byl esesácký teror čím dál tím tvrdší. Na apelplacu byla postavena šibenice, kde se konalo stále více poprav, které probíhaly vždy večer za svitu reflektorů. *„Nevěšeli lidi na provaze, ale v drátěných smyčkách. Tyhle drátěné smyčky, dvě nebo tři, ponechávali viset neustále jako memento a výhružku.“* (Bondy, 2017, s. 269) O popravách hovoří také Pivnik. Vzpomíná, že se čtyři vězni pokusili o útěk, byli však chyceni. *„Neděle. Křesťanský svátek. Požehnaný den odpočinku. Ale dnes se nekonal žádný fotbalový zápas.* (…) *Viděl jsem řadu židlí vyskládaných v řadě čelem k šibenicím. Byla to aréna pro pobavení esesáků a my jsme se měli považovat se privilegované, že se můžeme na toto představení dívat spolu s nimi.“* Pod čtyřmi oprátkami byly připraveny čtyři židle. Z ostatních vězňů bylo vybráno pět, kteří měli tvořit popravčí komando. Výběr padl i na Sama. Jeden bude utahovat oprátky, ostatní se postaví před židle a na povel je podkopnou. *„Hleděl jsem na zem, na židli, kamkoli, jen ne na tvář muže, jehož se chystám zavraždit.“* (Pivnik, 2020, s. 170)

Jednoho večera Miloš uslyšel daleké dunění bomb a kanonády a na tváří se mu objevil úsměv. *„Svoboda se k nám blížila hodně rychlým tempem. Tomu taky odpovídala stále se zvětšující nervozita esesáků, ale i německých civilů, fórabajtrů a kápů: apely byly stále kratší, často nás ani nepočítali, dávali se čím dál méně vidět, skoro nás přestali mlátit a všude se množily známky dosud neobvyklého nepořádku. A ve mně zase jednou začala trochu vzrůstat naděje. Snad se mi přece jen podaří se odtud dostat živý.“* (Bondy, 2017, a. 271)

Své poslední dny Bondy prožil v táboře Buchenwald. Uprostřed noci všechny vězně vzbudilo temné hřmění. *„Bylo to úplně jasné: fronta už nebyla daleko, už tu byli Američani! Do všech těch múzlmanů, kteří tu doteď odevzdaně čekali na smrt, vjel najednou život. Začali se hlasitě smát a plakat, objímali se a někteří se začali kývat*

dopředu a dozadu a mumlat modlitby.“ (Bondy, 2017, s. 279) Když se měli všichni vězni opět seřadit na apelplace, stalo se něco, co si do té doby nikdo ani netroufl. *„Takového rozkazu by bylo dříve samozřejmě nutno okamžitě uposlechnout, ale tváří v tvář blížící se svobodě se situace zcela změnila.“* (Bondy, 2017, s. 279) Miloš popisuje, že všichni vězni zůstali uvnitř baráků a na apelplace stálo jen několik osamocených esesáků. *„Kdyby bývala nebyla slyšet ta kanonáda, která zvěstovala brzký příchod Američanů, byli by esesáci jistě s námi udělali krátký proces. Ale v téhle bezvýchodné situaci, kdy stála jen malá, poděšená a znejistěná hrstka proti tisícům heftlinků, nenašli zřejmě odvahu jednat podle svých dosavadních zvyklostí. Jejich selhání jsme právem považovali za svoje velké vítězství a taky jsme se tím netajili. Všichni jásali a smáli se a špacírovali mezi bloky.“* Milošovy chmurné myšlenky na smrt vystřídalo snění o budoucnosti. *„Tatínka, maminku a skoro všechno svoje příbuzné už jsem ale do těchhle snů o budoucnosti zahrnout nemohl, a tak jsem se v té chvíli snad poprvé rozplakal nad osudem naší rodiny.“* (Bondy, 2017, s. 280)

Pivnik uvádí, že od počátku ledna 1945 byl slyšet hluk a rachot blížící se ruské armády. V den, kdy byl dobyt Krakov a osvobozena Lodž, tedy 19. ledna téhož roku, se v táboře vše změnilo. *„Když jsme v tom mrazivém ránu stáli ve sněhu na apelplacu, najednou jsme uslyšeli rachot a burácení. Správní blok tábora vyletěl v plamenech do povětří a černý kouř se vyvalil do oblak. Esesáci tomu přihlíželi, kanystry s benzinem drželi v rukou a obdivovali svou ruční práci. Spálili záznamy, jména, čísla a detaily o mužích, kteří byli dávno mrtví, a o těch, kteří stále sotva přežívali. Pokoušeli se zoufale zakrýt důkazy největšího masového vraždění v zaznamenaných dějinách.“* (Pivnik, 2020, s. 179–180)

Sam před osvobozením, stejně jako Miloš, krátce prošel také Buchenwaldem. Původně měli být vězni přesunuti do Mauthausenu, o kterém se v táboře šířily různé věci. I zde jsou plynové komory a krematorium. Dokonce zde mají tzv. schody smrti či parašutistickou stěnu. Sam také uvádí, že Mauthausen byl znám jako *Knochenmuhle*, mlýn na kosti. Tábor byl však plný, proto pokračovali do Buchenwaldu. Byly zde továrny, které 24 hodin denně vyráběly automatické zbraně a patrony. I zde byli lidé zabíjeni po tisících. Sam popisuje, že nad hlavní branou byl znak, který nikdy předtím neviděl, s nápisem *Jedem das Seine*, každému, co mu patří. I tento tábor měl něco speciálního, a sice „zpívající les“. Toto pojmenování bylo dáno lesům za táborem, kde věšeli muže hlavou dolů ze stromů. (Pivnik, 2020, s. 188)

Když už bylo jisté, že se se blíží osvobozenecké armády, Hitler neustoupil, nechtěl změnit kurz a rozhodl se *„prodlužovat válku, dokud se v ulicích Berlína neobjeví vojáci Rudé armády.“* Sám Churchill napsal: *„Není pochyb o tom, že jde pravděpodobně o největší a nejstrašnější zločin, jaký kdy byl v celých dějinách světa spáchán a byl spáchán vědeckou mašinerií nominálně civilizovanými lidmi ve jménu velkého státu a jedné z předních ras Evropy.“* Ve hře se objevil návrh o svržení bomb na tábory a zničení plynových komor, později byl však zamítnut. Mnoho přeživších toto dodnes nedokáže pochopit. Letadel nad tábory přelétalo spoustu, čekali na bomby, které by jim umožnily útěk, ale žádné nespadly. *„Postoj Spojenců k Židům byl jednoduchý – jediným spolehlivým způsobem, jak zastavit jejich vyhlazování, bylo porazit nacisty.“* Nacisté však nejednou dokázali, že k zavraždění velkého množství Židů nutně nepotřebují plynové komory, i kulomety dokáží zabíjet ve velkém. (Rees, 2021, s. 401–404)

Vyvstala otázka týkající se dokumentů s podrobnými informacemi o zvěrstvech probíhajících v Osvětimi a dalších táborech. Esesáci začali tyto důkazy ničit. Ničili také sklady a další části táborů. Jedinými živoucími důkazy zůstávali vězni, se kterými se vydali na pochod pryč z tábora. Pochody do nitra říše byly životu nebezpečné. Dozorci stříleli všechny, kteří nestačili tempu pochodu, také ty, kteří se zastavili za účelem vykonání potřeby či načerpání síly a nabrání dechu. (Rees, 2021, s. 411)

7.4.2 POCHOD SMRTI

„To, co začalo v tomto lednovém večeru, se stalo známým jako pochody smrti.“ (Pivnik, 2020, s. 181)

Po vpádu spojeneckých armád na území Třetí říše byl vydán rozkaz zahnat zbývající vězně do nitra. Nesmělo se dopustit, aby padly do sovětských rukou živí. Důvod byl prostý. Jsou to živoucí důkazy nelidského zacházení. Pochodů smrti z východních táborů směrem na západ se účastnily desetitisíce polomrtvých vězňů. (Knopp, 2006, s 21)

Veškeré dokumenty byly ničeny, vězni byli shromažďováni a měli se vydat pryč z tábora. *„Muselo nás být nějakých sedm set. Byli jsme zabaleni do všech možných hadrů, které jsme měli, belhali jsme se, jak nejlépe jsme uměli, klouzali jsme se na ledu a snažili se nespadnout. Skoro tři stovky mužů se držely za námi. Byli příliš nemocní a slabí, aby*

se vydali na pochod.“ Sam vzpomíná, že tito „povaleči“ by byli v Osvětimi ihned zastřeleni. Nyní je esesáci nechali stát na apelplacu a vydali se na pochod. *„Nikdo se neohlížel. Nikdo se nevracel zpátky.“* (Pivnik, 2020, s. 180–181)

Sam udává, že jediným možným vysvětlením těchto pochodů byl přirozený *„impulz dostat se z dosahu pekla blížících se Rusů.“* Nedokáže však vysvětlit, proč bylo nutné, vzít s sebou i vězně. Snad jen proto, aby i nadále rozhodovali, kde a jak zemřou. Kdo vystoupil z řady, byl zastřelen, kdo upadl, byl zastřelen, kdo potřeboval vykonat potřebu, byl zastřelen. *„Žádná z kulek nikdy neminula cíl. Žádný terč nepřežil.“* (Pivnik, 2020, s. 182–183)

Také Bondy vzpomíná na den, kdy se vězni museli opět seřadit a vydat se na pochod pryč z tábora. Ti, kteří neměli síly pokračovat, byli postříleni. Miloš vzpomíná na tento pochod a vybavuje se mu především jedna událost: *„Narazili jsme na prvního svědka války. Alespoň pro mě byl první: v příkopu u silnice ležel kůň, pod ním kaluž krve. Asi tu neležel dlouho, ještě snad ani úplně nevychladl, jeho světlehnědá srst vypadala jako živá a jeho otevřené oči se ještě leskly. Přemohl mě zvláštní pocit. Do té doby už jsem spatřil tolik mrtvých a často ošklivě mrtvých lidí a při tom pohledu už jsem ani nepociťoval nějaké větší pohnutí, ne snad proto, že bych byl lhostejný, ale protože jich bylo tolik. Ale pohled na tohohle jediného zabitého koně mnou otřásl a pocítil jsem s ním hluboký soucit; nemohl jsem od toho ubohého tvora odtrhnout oči.“* (Bondy, 2017, s. 289–290) Svědků války bylo během pochodu stále víc. Od rozstřílených náklaďáků přes poházené kufry až po mrtvé civilisty.

Samův pochod skončil na železniční stanici, odkud jeli sedm dní do neznáma. Autor vzpomíná, že během té doby několik mužů zemřelo: *„Umírali zimou a vystavením přírodním podmínkám, vyčerpáním a podvýživou, podléhali starým zraněním i novým, jež způsobili esesáci a kápové.“* (Pivnik, 2020, s. 186) Po celou dobu neměli jídlo ani pití, k dispozici jim byly pouze rampouchy, které odlamovali z vagonů. Dokonce se zde Sam stal svědkem kanibalismu, když se muži jedli navzájem. Také Dita uvádí *„Byla jsem svědkem kanibalismu.“* (Krausová, 2018, s. 144). Těsně před osvobozením tábora si dvě ženy rozdělaly oheň a ohřívaly zde něco k jídlu. *„Už jsme nepociťovaly hlad. Místo toho jsme byly v jakémsi stavu malátnosti. Přestaly jsme se soustředit pouze na jídlo. V ústech jsme už dlouho nic neměly, dva, tři dny, už si to nevybavuji. Cítila jsem se lehce, uvolněně, dokonce povzneseně.“* Proto k ženám tehdy ani nešla prosit o jídlo, pouze je obešla a na

to, co viděla, nikdy nezapomene. Nad ohýnkem se ohřívala játra. (Krausová, 2018, s. 145). Toto výstižně komentuje kriminalista Brian Marriner: *„…v situacích ohrožujících život ztrácejí lidské bytosti všechny zábrany… Stáváme se tím, k čemu jsme byli vyprojektováni: zvířaty. A není to žádná ostuda.“* (Pivnik, 2020, s. 186)

„Jídlo, to bylo všechno, na čem záleželo.“ Sam vzpomíná, že jim Československí občané házeli do vlaku chléb. Esesáci na ně však z vagonu stříleli a rozháněli je. Kulomety často namířili i na vězně, kteří se snažili ulovit si chléb pro sebe. *„Byla to zbytečná vražedná síla. V těchto vagonech jsme se již zabíjeli sami navzájem. Zákon džungle, který panoval v Osvětimi-Březince a ve Fürstengrube, se nyní šířil v tomto vlaku. Bojovali jsme a strkali jsme se, mlátili jsme se, podváděli jsme se, kopali jsme se se zoufalou energií hladovějících. Bylo to doslova přežití těch nejvhodnějších. Ti největší, nejsilnější, nejničemnější dostalo chleba. Nejslabší a nejmenší leželi na podlaze vagonu ve své beznaději.“* (Pivnik, 2020, s. 186–187)

Sam se přes Mauthausen a Buchenwald nakonec dostal až do tábora Tormalin a jak přiznává, teprve v tomto táboře se z něho začínal stávat múzlman. *„Na nástupišti a ve Fürstengrube jsem byl schopen zorganizovat si to tak, abych si porůznu sehnal nějaké jídlo navíc, a zůstal tak naživu. V Tormalinu žádná taková možnost neexistovala. Zde jsme si byli všichni rovni, ať už byly naše individuální schopnosti jakékoli, dělali jsme stejnou práci. Chtěli nás udřít k smrti a při této hrozné dietě to s většinou z nás měli jednoduché.“* (Pivnik, 2020, s. 191)

S blížící se Rudou armádou se měli vydat na další pochod smrti. Na apelu vězňům esesáci oznámili, že odcházejí a každý opozdilec bude zastřelen. Sam popisuje, že nad hlavami byla slyšet spojenecká letadla. *„Říše krvácela k zániku.“* Sam přiznává, že se mu honilo hlavou, proč tu vězně nenechají a sami si nezachrání život útěkem. Vysvětloval si to tak, že se jich chtějí přeci jen zbavit. Nechtěl se smířit s tím, že přežil tolik měsíců strachu a utrpení, aby byl těsně před koncem zabit. *„Ale umírající zvířata mají v sobě stále schopnost zabít… Vezmou nás ještě do dalšího tábora? Může být ještě vůbec nějaká šance odejít? Pokud vyjdeme znovu na silnici, nepotkáme ruskou četu nebo britskou tankovou jednotku? Především nás ale svíral strach, co s námi esesáci provedou. Kdysi byli tak pyšní na své pedantské papírování, své rychlé a efektivní odstranění celé rasy. Nyní nejenže jsme byli břemenem při jejich ústupu, ale byli jsme i chodící důkaz jejich nelidskosti a krutosti. Mohli by nás vůbec nechat naživu?“* (Pivnik, 2020, s. 193)

Bondy popisuje, že během cesty nad kolonou vězňů a esesáků přelétávala letadla Američanů. Několikrát letěli přímo na ně, esesáci ihned naskákali do příkopů nebo do lesů a vězni zůstali stát na místě. Miloš popisuje, že mu v hlavě běželo, že jim přece neublíží. Na druhou stranu si uvědomoval, že z té výšky vůbec nemusí poznat, kdo je kdo. Naštěstí moc dobře věděli, že ti v pruhovaném oblečení nejsou Němci a uměli i dobře mířit, jejich střely padaly právě do příkopů a lesů. Střílely také do vlaků. Jednou se však esesáci zamíchali mezi vězně, což Miloš komentuje slovy: *„Bylo s podivem, že na tenhle jednoduchý trik přišli tak pozdě.“* Miloš udává, že jeden z esesáků stál přímo před ním a na opasku měl nůž. *„Krátký okamžik jsem si říkal, jak jednoduché by bylo mu ho odtamtud vytáhnout a vrazit mu ho do zad, ale ve stejném okamžiku jsem si uvědomil, jaká by to byla blbost, že by to nestálo život jenom mě, ale nás všechny.“* (Bondy, 2017, s. 294) V tomto případě letadla nestřílela a pouze nad kolonou promáchaných vězňů a esesáků proletěla.

Tempo bylo čím dál tím rychlejší, střílení na konci zástupu častější. *„Taky esesáci byli u konce svých sil, taky oni padali na zem vyčerpáním, stejně jako my. Bylo to takové podivné společenství, které se utvořilo mezi námi a našimi vrahy: všechny nás hnal strach ze smrti. Esesáci utíkali, aby je nepostříleli Rusové, a my utíkali, aby nás nepostříleli oni.* (…) *Zastřelili určitě aspoň polovinu z nás od té doby, co jsme vyšli z Buchenwaldu.“* Po nějaké době esesáci přece jen všem dovolili zastavit a odpočinout si. Miloš uvádí, že i oni sami potřebovali nabrat síly. Když pak chtěli opět pokračovat, většina vězňů stále seděla na zemi. Miloš si myslel, že je to jejich konec, jelikož je všechny postřílí. Opak se stal ale pravdou. Esesáci šli bez vězňů. Teď šlo totiž o život jim, a tak všechny vězně nechali za sebou a zmizeli. (Bondy, 2017, s. 295)

Šmalek vzpomíná, že pochod došel až do východního Holštýnska, kde se usadili na farmě. *„Nedostával jsem o mnoho víc jídla než ve Fürstengrube nebo na nástupišti, ale bylo kvalitní, což se počítalo. Bylo skutečné a bylo čerstvé. Náš ranní chléb byl z mouky a měl na sobě máslo. Naše polévka obsahovala skutečnou zeleninu a někdy i kousky masa.“* (Pivnik, 2020, s. 197)

8 OSVOBOZENÍ

„Proč jsme neutekli? Jistě. Schmidt tam byl. Stejně tak tam byli jeho muži a jejich zbraně. Ale po celou dobu na nás nedohlíželi. Často jsme byli jen pod dohledem neozbrojených, neškodně vypadajících farmářů. Mohli jsme utéct, mohli jsme uspět, mohli jsme se dostat do vítaného náručí Britů, kteří by jistě nestříleli na hastroše oblečené v pruhovaných mundúrech koncentračních táborů. Ale neudělali jsme to. Nikdo z nás. A o něčem takovém jsem se dočetl i ve vzpomínkách dalších přeživších. Roky hrůz, ostnatého drátu, elektrického oplocení nás nikdy neopustily. Uchýlili jste se sami do sebe a schovali jste se v jediném pekle, které jste znali. Proč? Protože mimo to peklo, v polích a zalesněných krajinách napříč zoranými brázdami farem severního Německa, byl svět, jejž jsem vůbec neznal. Bylo mi jen třináct let, když Wehrmacht vpadl do mojí země, a od té chvíle byl způsob mého života přerván. Jedním slovem, byl jsem příliš vyděšen na to, abych utíkal.“ (Pivnik, 2020, 202–203)

Po osvobození koncentračních táborů spojeneckými vojsky v průběhu jara 1945 bylo mnohaleté martyrium obětí u konce. Záchrany se dočkalo „pouze“ několik desítek tisíc lidi, do té doby jich zahynulo téměř šest milionů. *„Co vojáci v táborech uviděli, přesahovalo hranice představivosti: ulice lemovaly hromady mrtvol vršící se do výše člověka. Těch několik málo přežívajících vítalo osvoboditele v cárech a s nepřítomným výrazem v očích.“* (Knopp, 2006, s. 20)

Miloš se i s dalšími vydal do nedaleké vesnice hledat někoho, kdo by jim byl ochoten pomoci. Byli nasměrování do místní školy, která zřejmě sloužila jako azyl pro další vězně, jelikož jich tu bylo několik. V tělocvičně byly slamníky, umývárny, dostali večeři, ráno i snídani. Miloš popisuje, že se bavil s těmi, se kterými si rozuměl, tedy především s těmi, kdo uměli německy a polsky. S Rusy a Ukrajinci se tak dobře nedorozuměl. *„Povídali jsme si o tom, co jsme zažili v uplynulých dnech a letech, a spekulovali, co asi bude dál. Pořád ještě jsme se ale nepokládali za svobodné lidi.“* (Bondy, 2017, s. 306) Následně se od amerického vojáka dozvěděli, že armáda obsadila město a postupuje dál zatknout všechny německé válečné zločince. *„To všechno se odehrálo během několika minut a já teprve teď pomalu pochopil: to tedy byl ten okamžik, na který jsem tak dlouho a tak toužebně čekal! Ani jsem nebyl nějak moc překvapen.*

Všechno se to odehrálo tak nepateticky a tak postupně od té chvíle, když nás vzali pod ochranu němečtí policajti, že jsem si zpětně nebyl schopen vybavit ten okamžik, kdy bych býval měl propuknout v jásot, jak jsem si své osvobození ve svých snech celá ta dlouhá léta představoval. Tenhle okamžik jsem zkrátka propásl – nebo možná taky žádný nebyl.“ (Bondy, 2017, s. 308)

Po osvobození se lidé mohli volně pohybovat po městě. Miloš uvádí, že si mohli ze skladiště vzít konzervy různých druhů. Bývalí vězni si nabrali zásoby, Miloš pouze jednu. Vzpomíná, že snědl sotva půlku té jedné konzervy, ale našli se i tací, kteří svůj dlouholetý hlad zahnali několika konzervami. Nebylo to rozumné, skoro všichni dostali žaludeční křeče a veškeré jídlo z nich během několika hodin vyšlo zase ven. Někteří dokonce skončili v nemocnici na ošetření. *„Dva z nich tam zemřeli. Organismus těch nešťastníků zřejmě tím, že po léta nebyl zvyklý na tučné jídlo, nebyl schopen zdolat tolik tuku najednou. A tak slavila smrtka svůj triumf dokonce i tehdy, když už se zdálo, že je navěky zažehnána.“* (Bondy, 2017, s. 312)

Sam uvádí, že v jedné německé vesnici uslyšeli vrčení letadla, které prolétalo těsně nad korunami stromů a několikrát se vrátilo. Esesáci dali rozkaz, aby se všichni běželi schovat. Jednalo se o britské letadlo. Když Sam vylezl z úkrytu, nikoho neviděl. Ani vězně, ani esesáky. Byl sám. *„Najednou jsem propadl nejhroznější panice. Nemohl jsem si vzpomenout, kdy naposledy v životě jsem byl jen sám.* (…) *Nikdo se pro mě nevracel zpátky a já neměl nikoho, ke komu bych šel. Můj tatínek, moje maminka a všichni moji sourozenci zemřeli v plynových komorách v Osvětimi-Březince.“* Své první ráno na svobodě popisuje jako velmi zvláštní: *„Bylo to první ráno od chvíle, kdy jsem se dostal do Osvětimi-Březinky, kdy jsem neabsolvoval žádný ranní nástup. Žádné vyštěkávaní rozkazy, žádné hole, pěsti, kopance.“* (Pivnik, 2020, s. 221–222)

Miloš popisuje, že někteří z bývalých vězňů odešli a pokusili se najít cestu domů na vlastní pěst. Dodává, že i on sám o tom přemýšlel. Nakonec se rozhodl, že zůstane a počká. *„Na co? Možná na nějaký pokyn osudu.“* (Bondy, 2017, s. 313) Nakonec ty, kteří zbyli, odvezli do nedalekého města, kde se nacházely kasárny. Zde se lidí ptali na jméno, což Miloš komentuje slovy: *„Bylo to poprvé po mnoha letech. Co se mě Němec zeptal, jaké je moje jméno, nikoliv jaké je moje číslo. Musím přiznat, že to bylo docela příjemné.“* (Bondy, 2017, s. 314)

Bondy se však i po osvobození ocitl na hranici mezi životem a smrtí, jelikož onemocněl. Dostal skvrnitý tyfus. Nejprve měl třesavku, poté horečku, kterou, podle svých slov, nikdy nezažil v takové míře. Několik dní byl v bezvědomí a nebylo jisté, zda tento boj vyhraje, jelikož byl příliš slabý. Nakonec jako zázrakem přežil. *„Tak jsem tehdy unikl smrti, jak se ukázalo a jak je z existence těchto vzpomínek zřejmé, tenkrát prozatím naposled. Teď už ale zase na mě jistě číhá někde tady za každým rohem. Neboť dneska jsem, díkybohu, už hodně starý a nebyl by to žádný div, kdybych jí konečně už padl za oběť. Vždyť je to stejně zázrak, že tu ještě jsem a že jsem celkem ve zdraví zestárl.“* (Bondy, 2017, s. 328)

Eva se svou sestrou se osvobození dočkaly přímo v Osvětimi, jako jediná z uváděných autorů tedy neprošla dalšími pracovními tábory. Vyhlazovací tábor byl osvobozen 27. ledna 1945 Rudou armádou. Již v průběhu ledna byly slyšet bomby a střelba blížící se záchrany. *„Pro nás to byl zvuk osvobození, pro esesáky zvuk porážky.“* (Slonimová, 2015, s. 122)

Dita poslední dny přežívala v táboře Bergen-Belsen, jenž osvobodila 15. dubna 1945 britská armáda. V táboře se vedle šedesáti tisíc zubožených vězňů nacházelo zhruba třináct tisíc nepohřbených těl. Není tedy divu, že se v táboře rychle šířil tyfus, kterým, stejně jako Miloš, onemocněla i Dita. (Krausová, 2018, s. 145)

Pochod smrti zažila i Viola, která kromě Osvětimi prošla i táborem v Ravensbrücku, kam byla poslána k tvrdé a těžké práci. Odtud se pak s blížícím se koncem vydali esesáci s necelými pěti sty vězenkyněmi na pochod. Fisherová vzpomíná, že tempo bylo vysoké a některé ženy v nepohodlných dřevácích nestíhaly, ztrácely síly a chtěly si odpočinout. To byl rozsudek smrti. Viole se nakonec podařilo utéct a pomoci se jí dostalo na nedalekém statku. (Stern Fisherová, 2017, s. 330–332)

9. NÁVRAT DO NORMÁLNÍHO ŽIVOTA

„Ze všech emocí, které se nám honily hlavou v těchto prvních dnech svobody, byla nejsilnější pomsta. (…) *Touha po odplatě, již mnoho Židů z mé generace chová, nemá nic do činění s tím, že bychom z toho chtěli vytřískat kapitál, ale vše souvisí se spravedlností.“* (Pivnik, 2020, s. 228)

9.1 SAM PIVNIK

„Někde vzadu v mé mysli na počátku toho léta 1945 bylo, co budu dělat ve zbytku svého života. Prožil jsem více než svých devět životů, a to mi nebylo ještě ani dvacet let.“ Sam uvádí, že většina přeživších se po válce vracela zpět domů, k rodinám, pokud přežily, k životu, který znali. *„Židé obecně hledali víc než toto – hledali jsme naši minulost, naše dějiny, náš způsob života.“* (Pivnik, 2020, s. 236)

Samova rodina se však stala obětí židovské genocidy v Osvětimi. Jedinou nadějí byl bratr Nathan, který se Osvětimi vyhnul a pracoval v pracovním táboře. Jednoho dne se skutečně setkali. Nathan se objevil přímo v Neustadtu a čekal zde na svého mladšího sourozence. *„Padli jsme si do náruče a plakali jsme. Objímali jsme se za všechno, co jsme viděli a čím jsme si prošli.* (…) *Nathan se mě nikdy nezeptal, co se stalo s naší rodinou. Ani nemusel. Už to věděl. Odešli do nebe prostřednictvím komínu – bylo to tak jednoduché a tak prosté jako všechno. Osm lidí, které jsme oba milovali víc než všechno na světě, bylo vyhlazeno, aby uskutečnilo sny šílence.“* (Pivnik, 2020, s. 238)

Bratři Pivnikovi se neměli kam vrátit, v rodném Będzinu žádný domov neměli, jelikož byli před válkou vystěhováni a vše zabrali Poláci. Rozhodli se proto emigrovat do Anglie, kde žili příbuzní. Na podzim roku 1947 tedy na nějaký čas přijíždí do šedého a upršeného Londýna, začínají se učit anglicky a pracují v krejčovském obchodě. *„Nikdo nechtěl vědět nic o Židech, o tom, čím jsme si prošli. Každý měl své vlastní problémy – příděly, ztrátu milovaných, bombardování. Tábory, Osvětim, holocaust – všechno to bylo vzdálené a problém někoho jiného.“* (Pivnik, 2020, s. 244)

Sam popisuje, že s bratrem získali doklad o udělení státního příslušenství v roce 1953 – tehdy začaly oficiálně jejich nové životy. Společně si koupili dům, ve kterém žili. Sam pracoval jako krejčí a střihač. Později pracoval v obchodě s uměním, nakupoval, restauroval a prodával obrazy. Dokonce měl nějaký čas i vlastní galerii. Minulost však nikdy nespí. *„V táborech se nikomu nezdály sny, ale nyní se mi zdály a často to byly noční můry.“* (Pivnik, 2020, s. 287) Sam Pivnik zemřel v roce 2017 ve věku nedožitých 91 let.

„Je to podivné, ale nevzpomínám si na žádná skutečná omezení ve dnech následujících po válce. Určitě se mezi nimi měly vyskytovat zákaz vycházení, zakázané oblasti, všechno, co očekáváte od stanného práva uvaleného vítěznou armádou na nepřátelské území. Ve skutečnosti jsme mohli chodit, kam jsme si přáli, a pamatuji si, že

jsem pociťoval nudu, zvláště po večerech. Zní to nevděčně, ale není to tak myšleno. Moje dny byly naplněny tak dlouho vyčerpávající fyzickou prací a neustálým terorem, takže když jsem se nyní ocitl v situaci bez pravidelné práce, byl to velmi zvláštní pocit. (…) *A byla tu ještě jedna divná věc. Spal jsem ve své vlastní posteli, jen já sám, poprvé ve svém životě, na polštáři a pod pokrývkou.“* (Pivnik, 2020, s. 227–228)

9.2 MILOŠ BONDY

Miloš byl společně s dalšími českými přeživšími odvezen z Erfurtu odvezen autobusem do Čech. Vzpomíná, že uprostřed noci zastavili a do autobusu vstoupili dva česky hovořící muži. *„My hned zajásali. Byli jsme na české hranici. Někdo z nás zanotoval československou hymnu a my všichni jsme se k němu připojili. Mně se to sice zdálo trochu moc patetické – a tenhle trapný pocit mám dodnes, když se zpívá hymna, ale přesto se to neminulo účinkem! To vytí, které stoupalo z našich hrdel, tenkrát pořádně zatlačilo na moje slzné žlázy.“* (Bondy, 2017, s. 332)

V Plzni nastoupili do přistavěného vlaku směrem do Prahy. *„Jízdné po nás samozřejmě nikdo nechtěl – všem bylo jasné už z toho, jak jsme vypadali, odkud jedeme a že stejně žádné peníze nemáme.“* (Bondy, 2017, s. 335) Ve vlaku bylo tolik místa, že se každý mohl klidně na sedačce natáhnout. *„Běžela mi hlavou jen jediný myšlenka, nejradostnější ze všech, jaké jsem kdy měl: Miloši, jedeš domů! Jedeme do Prahy! Bylo to jako zázrak, ne, on to skutečně byl zázrak, o němž jsem celá ta dlouhá léta snil a který se teď uskutečnil. Byl bych se snad i před kamarády rozbrečel, kdybych se byl nestyděl.“* Nakonec dojeli do stanice Praha-Smíchov. Když Miloš uviděl ceduli s nápisem dané stanice, oči se mu zalily slzami. *„Brečel jsem a vzlykal jako dítě. Sestoupil jsem dolů po vysokých schůdcích a pořád ještě s pláčem, políbil jsem špinavý štěrk nástupiště. Byl jsem doma! Byl jsem v Praze!“* (Bondy, 2017, s. 335–336)

Milošovy první kroky vedly samozřejmě k místu jeho bydliště, do Budečské ulice, která byla přejmenována na Humboldtovu. *„Tak tu konečně tedy zase stojíš, znělo to ve mně, tak to tedy přece jen přišlo, to vysněné, to vytoužené, a přece je po všem, nic už nebude jako dřív, stojíš tu sám a za těmi dveřmi na tebe nikdo nečeká, nikdo tě tu už nikdy nebude čekat. A maminka ti nepřijde otevřít, kdybys zmáčkl tenhle známý bílý knoflík zvonku. Teď tam jsou nějací cizí, docela cizí lidé.“* (Bondy, 2017, s. 338) Miloš si dodal

odvahy a zvonek zmáčkl. Dveře otevřela mladší paní a Miloš ji sdělil svou prosbu – zda by se mohl podívat na svůj bývalý domov. Paní po chvilce váhání souhlasila a Miloše pozvala dál. Vše tu bylo jako tehdy, nábytek, kamna i záclony. Poté se rozhodl zkusit štěstí, zda v nejvyšším patře stále bydlí jeho známí sousedé Tomkovi. Skutečně zde stále byli a Miloše se slzami v očích pohostili. Dokonce mu vrátili všechny věci, které si u nich před transportem schovali jeho rodiče. Nakonec se rozhodl, že vyhledá svou tetu Slávku, která mu do Osvětimi posílala balíčky. Bydlela v rodinném domku ve Vysočanech se strýčkem Karlem. Miloš jel tedy tramvají přes celou Prahu. Shledání bylo šťastné i bolestné zároveň. Dostal najíst, dal si horkou koupel a několik dní prospal. Válku přežila i jeho sestra Věra, která se také po nějaké době vrátila. *„Když jsem se probudil, začal zase normální život, dá-li se jako normální označit život Žida, který přežil německé vyhlazovací tábory.“* (Bondy, 2017, s. 342)

O svém životě po válce se autor více nerozepisuje. Z dalších zdrojů se dozvídáme, že mladý Bondy dostudoval pražské gymnázium a získal titul v oboru lékařství na Karlově univerzitě. Pracoval jako lékař a působil také na ministerstvu zdravotnictví. S manželkou emigrovali po roce 1968 do Švýcarska.[63] Miloš Bondy zemřel v roce 2020 ve věku úctyhodných 96 let.

Právě zde vidíme další rozdíl mezi sepsanými vzpomínkami žen a mužů. Ženy kladou velký důraz na zobrazení svého života nejen před válkou, ale i po válce. Seznamují čtenáře s tím, kam vedly jejich první kroky po osvobození, reflektují prožité hrůzy, hovoří také o osudech členů své rodiny, někteří přišli o život v koncentračních táborech, jiní strávili dlouhé roky v pracovních lágrech, další se ukrývali. Ženy mimo jiné vypráví o svém návratu do běžného života, o studiích a zaměstnání, založení rodiny, některé dokonce opustily svou rodnou zemi a emigrovaly za hranice, nejčastěji právě do nově vzniklého židovského státu Izrael.

Muži se příliš nerozepisují o životě před válkou, zmiňují jen pár vzpomínek. Největší pozornost věnují hlavnímu tématu, perzekuci, pobytu v ghettu a táboře, transportu, holocaustu. Své vypravování pak končí právě osvobozením, návratem na místo, kterému kdysi říkali domov, a jen krátce se zmiňují o svém dalším osudu.

[63] Ve věku 96 let zemřel Miloš Povondra-Bondy, jeden z nejstarších českých přeživších holokaustu. Český rozhlas [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/milos-povondra-bondy-umrti-holokaust-co-odval-dym-kniha_2007101657_kro

10 ZÁVĚR

„Když jsme před válkou o prázdninách bývali na venkově, nacházel jsem někdy, jako dítě, pod kamenem v bahně ploštice. Strašně se mi hnusily, jak v panice bezcílně pobíhaly sem a tam. A v podvědomé nenávisti a hnusu jsem je prostě musel rozšlapávat. Bylo to ode mě bezcitné a kruté, já vím, ale byl jsem tehdy ještě dítě a děti někdy bývají kruté. Takové podobné dětinské pocity, tak si to alespoň představuji, musely zachvátit taky Němce, když ničili bezejmenné Židy. Stejně jako jsem ničil já, když jsem byl ještě dítě, ten hmyz.“ (Bondy, 2017, s. 71–72)

Diplomová práce se zabývala dvěma memoárovými díly dvou přeživších, kteří ještě jako chlapci prožili několik měsíců v Osvětimi a dalších koncentračních táborech, a o svých zkušenostech se rozhodli podat svědectví prostřednictvím sepsání svých vzpomínek. Práce také poukazuje na důležitost pamětí, které čtenáři přibližují atmosféru dané doby včetně osobního prožívání samotného autora během postupného zavádění přísných protižidovských opatření, která připravily perzekuované lidstvo o majetek, střechu nad hlavou, veškerá práva, svobodu a důstojnost. Díky textům také zjistíme, jak chlapci vnímali ztrátu domova a rodiny, co vše obnášel pobyt v ghettu, transport, jak vypadal každodenní režim v Osvětimi a co vedlo k tomu, že se naši autoři dočkali osvobození a návratu domů. Zároveň byla tato dvě díla porovnávána se třemi díly přeživších žen, které byly předmětem našeho zkoumání v mé bakalářské práci s názvem *Válka očima ženských memoárů.*

Práce byla rozdělena na teoretickou část, ve které jsme podali vysvětlení pojmů gender, holocaust a vzpomínková literatura. Vysvětlili jsme projekt kameny zmizelých a připomněli fungující památníky obětem holocaustu na území České republiky. Zabývali jsme se tematikou holocaustu v literatuře i ve filmu. Ve druhé části již práce rozebírala dvě stěžejní memoárová díla, kterými jsou *Co odvál dým aneb Jak jsem přežil holokaust Miloše Bondyho* a *Osvětim – Příběh mého přežití* Sama Pivnika. Zde jsme obě knihy tematicky rozdělili na několik kapitol: *Život před válkou*, kde jsme se zaměřili na rodinný život, chod domácnosti, studia a postupná opatření; *Život v ghettu*, kde se věnujeme osobních zkušenostem chlapců v terezínském a będzinském ghettu; *Transport*, který mapuje deportaci z ghetta do největšího koncentračního a vyhlazovacího tábora

v Osvětimi; *Život v koncentračním táboře*, kde jsme se zabývali táborovými rituály v podobě selekce, apelu, v centru pozornosti byla realita tábora,; kapitoly *Osvobození* a *Návrat do normálního života* mluví samy za sebe.

Vyprávění Sama Pivnika a Miloše Bondyho jsou doplňována a vzpomínky Dity Krausové, Violy Stern Fisherové a Evy Slonimové. Snažili jsme se poukázat na shody i rozdíly ve vnímání i prožívání válečných událostí. Hlavní rozdíl spatřujeme v prostoru, který byl věnovaný vzpomínání na život před válkou i po válce. Ženy těmto obdobím věnují mnohem větší pozornost než muži. Zachází do detailů, seznamují nás s členy své rodiny, s chodem domácnosti, s rodinnými zvyky a tradicemi, se svými prvními láskami apod. Muži zmíní jen to nejzákladnější, příliš se nezdržují vyprávěním o svém dětství, občas se v průběhu vrátí ve vzpomínkách a připomenou nějakou událost související s právě probíraným. Stejným způsobem postupují obě pohlaví při povídání o návratu domů. Ženy nás provází několika lety po válce, dozvídáme se, které školy vystudovaly, kde pracují, že založily rodinu, kolik mají dětí, zda se odstěhovaly do Izraele apod. Muži své paměti ukončují ihned po návratu do rodného města. Na rozdíl od žen muži věnují velkou pozornost popisům těžké práce, kterou museli vykonávat v táboře.

Rozpor nalezneme také v otázce přátelství v Osvětimi. Sam hovoří o tom, že takové vztahy v táboře neexistovaly, nikdo zde neměl skutečného přítele. Později se sice s pár vězni sblížil, ale nedalo se hovořit o skutečném přátelství. Mnoho lidí již ztratilo své rodiny, nechtěli ztratit i kamarády. Miloš si našel přítele v době, kdy pracoval na rampě. Díky němu pochopil rychleji, jak to chodí v Rampe Kommandu, naučil se od něj plno dovedností, které mohl sám využít, aby si alespoň trochu zpříjemnil život v lágru. Tento přítel dokázal zařídit lepší pracovní místa, díky kterým oba získali přísun jídla. Až ve chvíli, kdy beze stopy zmizel, si Miloš uvědomoval, že ve dvou se to opravdu lépe táhne. Také Viola si našla kamarádku, díky které se rychleji asimilovala. Při práci bylo přátelství rovněž důležité, mohlo Vám zachránit život. Pokud jste si vytvořili přátelské vazby, navzájem jste si dodávali vůli to nevzdat. Eva byla do Osvětimi transportována se svou mladší sestrou, která pro ni v prostředí Továrny na smrt znamenala vše. Cítila za ni zodpovědnost, jelikož rodiče přítomni nebyli, nyní veškerá starost a péče připadla jí, starší sestře. *„Je těžké vysvětlit, jak lze přežít Osvětim, v zásadě rozhoduje jen náhoda, kdo*

přežije a kdo ne. Ale nám nesmírně pomohlo, že jsem tam měla sestru. Chtěly jsme přežít, jedna pro druhou, chápete?"[64]

Vybraní autoři v pamětech popisují proměnu svých rodičů. Ženy se spíše upínají k matce, muži se naopak odkazují k otci. (Švaříčková Slabáková, 2012, s. 305) Často se právě otec nemohl smířit s myšlenkou, že není schopen ochránit svou rodinu. Viola vnímala svého otce jako příklad opravdového gentlemana, vzor a idol. Popisuje, že bylo velmi těžké pozorovat, jak se postupně měnil. Již nebyl vyrovnaný, plný víry a naděje, ale ztrácel sílu a bojoval s pocitem selhání. Z pohledu na jeho tvář, po které stékaly slzy, pochopila, že otec přestal věřit a vzdal to. (Stern Fisherová, 2017, s. 190–192) Také Sam si všiml, že z tatínka postupně vyprchával život. Měl mnoho zranění, přesto ta vnitřní zranění byla mnohem horší. *„Když tatínka zbila policie, byla to matka, která se stala naší kotvou, ale možná jí byla i předtím. Nějak se jí dařilo nás krmit a oblékat. A i když se již nesmála tolik jako předtím, pokoušela se udržet dobrou náladu."* (Pivnik, 2020, s. 68) V těchto chvílích, kdy se otec uzavřel do sebe a rezignoval, převzala otěže matka a snažila se o svou rodinu postarat za každou cenu. Poslední zásoby jídla spravedlivě dělila, dodávala odvahu a podporovala ostatní, ať neztrácí naději. Připomeňme kelímek s močí oslazenou cukrem, jen aby nezemřeli žízní.

V pamětech mnoha přeživších se dozvíme, že muži obecně hůře snášeli pobyt v koncentračním táboře. Popisují, že často dobrovolně ukončovali své životy, aby se vymanili ze spárů nacistického teroru. *„Tehdy se říkalo: „Jdu na dráty," to znamenalo, že se člověk vrhnul na elektricky nabitý ostnatý drát plotu – elektrický proud mu projel tělem a byl hned mrtvý."*[65] Někteří přeživší také přiznávají, že se často potýkali s myšlenkami na sebevraždu. Chtěli ukončit každodenní utrpení, hladovění a mlácení, které nechtěli, a hlavně nemohli už dál snášet. *„Měl jsem pocit, že další den nemůžu přežít. byl jsem úplně zesláblý, apatický a říkal jsem si, jestli nemám naběhnout na drát. Ráno při apelu jsem pořád slyšel od plotu výstřely. Hodně lidí šlo na dráty, protože to už nemohli vydržet. A stráže je pak zastřelili."*[66]

Řada přeživších holocaustu na desítky let oněměla. Někdy ani jejich děti netušily, čím si jejich rodiče prošli. Mnozí nachází odvahu až na samém konci svého života a jsou

[64] Anita Laskerová-Walfischová, Židovka z Vratislavi, členka ženského orchestru Osvětim, cit, podle Knopp, 2006, s. 214
[65] Frantz Danimann, rakouský odbojář, Osvětim, cit. podle Knopp, 2006, s. 217
[66] Norbert Lopper, vídeňský Žid, do Osvětimi deportován v roce 1942, komando „Kanada", cit. podle Knopp, 2006, s. 226

ochotni podat svědectví a hovořit o svém utrpení. *„Cesta do minulosti je bolestná, ale pro některé z nich je spojena s nadějí, že přispějí k tomu, aby se nic takového už neopakovalo. Přeživší dodnes nesou jizvy holocaustu na svých tělech i duších. Těch je totiž osvobození zbavit nedokázalo.“* (Knopp, 2006, s. 22)

Výsledky studie Aleny Heitlingerové ukazují dva dominantní přístupy k památce holocaustu – časté připomínání vlastních prožitků na straně jedné a téměř úplné mlčení, či hovoření o nich až v pozdějších letech na straně druhé. Heitlingerová uvádí, že někteří respondenti hovořili o tom, že „*jejich rodiče nikdy neopustili Osvětim*.“ (Heitlingerová, 2007, s. 79) I naše autorky přiznávají, že byly tím, co prožily, poznamenány na celý život, a tak nebylo jednoduché vrátit se k normálnímu životu. Eva uvádí, že svým rodičům o prožitých hrůzách v táboře nikdy neřekla. Nechtěla v nich vzbuzovat pocit viny a lítosti. (Slonimová, 2015, s. 163) Viola dodává, že se o tom, co prožila, těžce mluvilo. Svým dětem vyprávěla jen část, která pro ně byla i přesto bolestná. Snadněji se jí hovořilo s cizími. (Stern Fisherová, 2017, s. 161) Dita vzpomíná, že snazší bylo bavit se s dalšími přeživšími, kteří si také prošli koncentračními tábory a tuto skutečnost chápali více, než ji mohli pochopit ostatní. (Krausová, 2018, s. 326)

Ze studie Heitlingerové vyplývá, že zážitky z války u mnohých posílily ateistické sklony. Někteří respondenti vypověděli, že již více nevěřili v Boha, jelikož opustil židovský národ, když ho nejvíce potřeboval. „Kdyby byl pánbůh, nebylo by se nám stalo to, co se stalo v šoa.“ (Heitlingerová, 2006, s. 79) Toto zmiňuje také Sam, který přestal věřit v Boha právě kvůli prožitým událostem. *„Nikdo nehovořil o náboženství. Židovská víra byla samozřejmě pro esesáky tabu a myšlenka uchovat dokonce i omezenou formu bohoslužeb byla směsná. Někteří přeživší, jejichž úvahy a vzpomínky jsem od té doby četl, hovořili o tom, že navzdory všemu pociťovali, že je Bůh s nimi. Já jsem nic takového necítil. Osvětim-Březinka a Fürstengrube ze mě neučinili ateistu. Donutili mě jen uvědomit si, že Bohu nebylo dovoleno vstoupit za ostnaté dráty.* (…) *Někteří z mých lidí, v nichž byly hluboce zakořeněny starobylé tradice, se modlili k Bohu a já věděl, že je neposlouchá. U nikoho jsem neviděl, že by se pokusil utéct nebo bojovat. Něčemu takovému byli zcela vzdáleni, byli fyzicky vyčerpaní a mentálně již zemřeli.“* (Pivnik, 2020, s. 166–167)

Dnes mnohé z nás napadne otázka, proč se Židé nespojili a nebránili se, proč nezaútočili na výrazně méně početnější esesáky. Proč neutekli. O tomto se rozepisuje také

Pivnik: *„V pozdějších letech se mě často lidé ptali, proč se noví příchozí nebránili, proč se nechopili své šance. Lze odhadnout, že jich v každém vagonu bylo okolo osmdesáti, ale často jich bylo dokonce ještě víc. Souhrnně převyšovali počtem esesáky na nástupišti. Usuzuji, že se to někdy mohlo stát, ale nikdy, když jsem tam byl já. Většina cestujících v dobytčáku byli staří, nemocní lidé, ženy a děti. Někteří z nich vlastně již umírali. Nikdo neměl fyzické a emocionální síly zaútočit na armádu esesáků se psy, zbraněmi a s holemi. Toto byla frontová linie velmi rozdílného druhu.“* (Pivnik, 2020, s. 119) Rees se k otázce vzpoury či útěku také vyjadřuje. Veškerá obvinění, že Židé šli jako poslušné ovce na porážku, jsou dle jeho slov nespravedlivá. Své argumenty podporuje případem vzpoury sonderkommanda v říjnu 1944. Pracující v krematoriích se esesákům postavili, bránili se a umírali. *„Přišli o život, protože účinný odpor byl v Osvětimi téměř nemožný. Osvětim jako instituce trvala čtyři a půl roku a za tu dobu se z více než milionu lidí, kteří tam byli posláni, asi 800 pokusilo o útěk. Méně než 150 z nich se však podařilo z areálů uprchnout a neznámý počet z těchto úspěšných uprchlíků byl následně zabit ve válce. Nebyl to tedy ani tak nedostatek odvahy, jenž zabránil masovému útěku vězňů, jako spíše nedostatek příležitostí.“* (Rees, 2021, s. 406)

Téma holocaustu mě zajímá již od prvního seznámení s učivem o historii 20. století v hodinách dějepisu na základní škole. Exkurze do Lidic a Terezína mě natolik zaujala, že jsem začala i ve svém volném čase vyhledávat literaturu a filmy zpracovávající toto období. Na gymnáziu jsem si jako téma závěrečné práce vybrala hrdinský čin záchrany více než 600 dětí a zpracovala příběh Nicolase George Wintona. V posledním ročníku jsem také navštívila Osvětim. Má knihovna se začala postupně zvětšovat, přibývají především memoáry přeživších, které v posledních letech vychází i v českých překladech. Téma mých závěrečných prací na vysoké škole tak bylo více než jasné. Vzpomínkových knih jsem přečetla již několik, i přes to mě nenechávají v klidu spát. Tato literatura plní především funkci svědectví, přičemž si autoři uvědomují potřebu a nutnost podělit se se světem o svůj příběh a varovat tak další generace před opakováním historie. Právě šíření informací o tom, co se skutečně stalo, je hlavní zbraní, jak předejít opakování historie. Todorov poukazuje na fakt, že systém táborů byl úspěšně provozován právě díky nevědomosti. (Todorov, 2000, s 257–258) *„Když mlčíme, jednáme přesně podle přání nacistů: jako by se bylo nic nestalo.“* (Bettelheim, s. 125, cit. podle Todorov, 2000, s. 258)

Doufám, že obě mé diplomové práce pomohou k šíření povědomí o vážnosti holocaustu a přispějí k probuzení zájmu o tuto literaturu. Nesmíme zapomenout, a především nesmíme dopustit, aby se to stalo znovu.

11 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:

Odborné publikace:

- ALY, Götz. *"Konečné řešení": přesun národů a vyhlazení evropských Židů.* Praha: Argo, 2006. Historické myšlení. ISBN 8072038338.
- BARNAVI, Eli, ed. *Atlas univerzálních dějin židovského národa: od časů biblických praotců do současnosti.* Ilustroval Michel OPATOWSKI, přeložil Dušan ZBAVITEL. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-7187-013-7.
- BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. Post (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-23-7.
- BOSE, Christine. Women in 1900: *Gateway to the Political Economy of the 20th Century. Philadelphia*: Temple University Press, 2010. 272 s. ISBN 978-1-59213-782-4.
- ČAPKA, František. *Obrazy ze života společnosti v českých dějinách.* Brno: Masarykova univerzita, 2010. ISBN 978-80-210-5195-9.
- DEA, Shannon. *Beyond the Binary: Thinking about Sex and Gender.* Peterborough, Ontario: Broadview Press, 2016. 208 s. ISBN 978-1-77048-6287.
- HAIG, David. The Inexorable Rise of Gender and the Decline of Sex: Social Change in Academic Titles, 1945–2001. Archives of Sexual Behavior. April 2004, roč. 33, čís. 2, s. 87. ISSN 0004-0002
- FIFKOVÁ, Hana. *Poruchy pohlavní identity*. In: WEISS, Petr. Sexuologie. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-2492-8.
- FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. *Rod v memoárech: případ Hradec Králové.* Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009. ISBN 978-80-87378-11-3.
- HOLÝ, Jiří. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti.* Praha: Akropolis, 2011. ISBN 978-80-87481-14-1.
- HRDLIČKOVÁ, Alena. *Úvod do gender studies.* České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007. ISBN isbn978-80-86708-41-6.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918–1938): Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929).* Praha: Libri, 2000. Dějiny českých zemí. ISBN 80-727-7027-6.
- KNOPP, Guido. *Holokaust: zločin proti lidstvu*. V Praze: Ikar, 2008. ISBN 9788024910758.

- KRYL A KOL., Miroslav. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011. ISBN 978-80-7239-262-9.
- LINDSEY, Linda L. Gender Roles: *A Sociological Perspective. Abingdon: Routledge,* 2015. 576 s. ISBN 978-1-317-34808-5. S. 3–4.
- MCDONOUGH, Frank. *Hitlerovy roky: Pád 1940-1945*. Praha: Prostor, 2022. ISBN 978-80-7260-535-4.
- MCILVENNY, Paul. *Critical Reflections on Perfmativity and the „Un/Doing" of Gender and Sexuality in Talk.* In: MCILVENNY, Paul. Talking Gender and Sexuality. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1994. ISBN 978-1-58811-173-9.
- MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů.* Praha: Paseka, 2004. ISBN 807185669x.
- SOFSKY, Wolfgang. *Řád teroru: koncentrační tábor*. Praha: Argo, 2006. Historické myšlení. ISBN 8072038184.
- STEELE, Philip. *Holokaust: původ, události a příběhy mimořádné odvahy*. Praha: Dobrovský, 2018. Knihy Omega. ISBN 978-80-7585-145-1.
- Švaříčková Slabáková Radmila: *Od živitele k novému muži?: konstrukce maskulinní identity v biografických vyprávěních mužů,* in: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila, Jitka KOHOUTOVÁ, Radmila PAVLÍČKOVÁ a Jiří HUTEČKA A KOL. Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy. Praha: Lidové noviny, 2012. ISBN 978-80-7422-218-4.
- TODOROV, Tzvetan. *V mezní situaci.* Přeložil Kateřina LUKEŠOVÁ. Praha: Mladá fronta, 2000. Souvislosti (Mladá fronta). ISBN 8020408533.
- VÁLEK, Vlastimil. *K specifičnosti memoárové literatury.* Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1984.
- WISTRICH, Robert S. *Hitler a holocaust: okolnosti a příčiny holocaustu*. V Praze: Slovart, 2008. ISBN 978-80-7391-156-0.
- Alena Zachová: Rodinná paměť tematizující válečný konflikt v memoárové literatuře, in: KRATOCHVIL, Alexander, ed. a kol. *Paměť válek a konfliktů: V. kongres světové literárněvědné bohemistiky Válka a konflikt v české literatuře.* Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2016, s. 112–123. ISBN 978-80-88069-14-0.

- REES, Laurence. *Holokaust: "nová historie"*. Přeložil Jan ŠINDELKA. Praha: Euromedia Group, 2021. Universum (Euromedia Group). ISBN 9788024278094.
- VRHEL, František. *Sexualita v transkulturní perspektivě*. In: WEISS, Petr. Sexuologie. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-2492-8.

Prameny:

- BONDY, Miloš. *Co odvál dým, aneb, Jak jsem přežil holokaust*. Praha: Prostor, 2017. ISBN 978-80-7260-345-9.
- KRAUSOVÁ, Dita. *Odložený život: skutečný příběh osvětimské knihovnice.* Přeložil Dagmar LIEBLOVÁ. Praha: Ikar, 2018. ISBN 978-80-249-3724-3.
- PIVNIK, Sam. *Osvětim: příběh mého přežití: přežil jsem peklo Osvětimi, pochod smrti i potopení lodi Cap Arcona.* Přeložil Stanislav TUMIS. [Líbeznice]: Víkend, 2020. ISBN 978-80-7433-284-5.
- SLONIM, Eva. *Hvězdy nad námi: vzpomínky dítěte, které přežilo osvětimské peklo.* Přeložil Ivana HEJLÍČKOVÁ. Praha: Mladá fronta, 2015. ISBN 978-80-204-3645-0.
- STERN FISCHEROVÁ, Viola a Veronika HOMOLOVÁ TÓTHOVÁ. *Mengeleho děvče: skutečný příběh ženy, která přežila čtyři koncentrační tábory.* Přeložil Václav KRÁLÍČEK. Praha: Ikar, 2017. ISBN 978-80-249-3450-1.
- WEINBERG, Felix Jiri. *Byl jsem číslo 30529: válečné vzpomínky židovského chlapce z Čech.* Přeložil Petr KOTOUŠ. Praha: Cosmopolis, 2020. Skutečný příběh. ISBN 9788027113705.

Periodika:

- FORTIN, Nicole. *Gender Role Attitudes and the Labour-market Outcomes of Women across OECD Countries*. Oxford Review of Economic Policy. 1. 10. 2005, 21 2005, čís. 3, s. 416–438
- MICHÁLEK, Emanuel. *Ještě k původu slova holocaust*. Naše řeč. 1994, 77(5), 271–272.
- SVOZILOVÁ, Naďa. *Holocaust*. Naše řeč. 1991, 74(3), 162–163.

Webové zdroje:

- Colette. Česko-slovenská filmová databáze [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://www.csfd.cz/film/324534-colette/prehled/
- Deník Anny Frankové. Databáze knih [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://www.databazeknih.cz/knihy/denik-anne-frankove-72994
- Je-li toto člověk. Databáze knih [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://www.databazeknih.cz/knihy/je-li-toto-clovek-3641
- Internetová jazyková příručka [online] (2008–2023). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 1. 5. 2023. <https://prirucka.ujc.cas.cz/>.
- Gender: Základní pojmy. Český statistický úřad [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/gender/gender_pojmy
- Jana Valdrová (2017): GENDER. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovnik/GENDER (poslední přístup: 26. 4. 2023)
- Holokaust. Internetová jazyková příručka [online] (2008–2023). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 11. 5. 2023. <https://prirucka.ujc.cas.cz/>.
- Stolpersteine [online]. [cit. 2023-05-05]. Dostupné z: https://stolpersteinecz.cz/
- Stolpersteine – kameny zmizelých Židů, Romů, homosexuálů, odbojářů a dalších. ProCulture [online]. [cit. 2023-05-05]. Dostupné z: https://www.proculture.cz/cultureinfo/projekt-stolpersteine-kameny-zmizelych-2746.html
- Seznam kamenů zmizelých v Česku. Wikipedie: otevřená encyklopedie [online]. [cit. 2023-05-05]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_kamen%C5%AF_zmizel%C3%BDch_v_%C4%8Cesku
- http://stolpersteinecz.cz/
- Praha má na chodnících své první pamětní kameny holocaustu. Český rozhlas [online]. [cit. 2023-05-05]. Dostupné z: https://cesky.radio.cz/praha-ma-na-chodnicich-sve-prvni-pametni-kameny-holocaustu-8591286
- Sir Nicholas Winton [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://crg.cz/sekce/historie/referaty/20-stoleti/winton/index.htm
- Žebříčky – Nejlepší filmy. Česko-slovenská filmová databáze [online]. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: https://www.csfd.cz/zebricky/filmy/nejlepsi/

- Památník obětí šoa z českých zemí. Židovské muzeum v Praze [online]. [cit. 2023-05-11]. Dostupné z: https://www.jewishmuseum.cz/pamatky-a-expozice/expozice/pamatnik-obeti-soa/
- Památník a pietní území. Památník Lidice [online]. [cit. 2023-05-11]. Dostupné z: https://www.lidice-memorial.cz/pamatnik/pamatnik-a-pietni-uzemi/
- Zkrášlovací akce a návštěva mezinárodního výboru Červeného kříže v Terezíně (1944). Holocaust [online]. [cit. 2023-05-11]. Dostupné z: https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/propagandisticka-funkce-terezina/zkraslovaci-akce-a-navsteva-mezinarodniho-vyboru-cerveneho-krize-v-terezine-1944/